

AYLIK TARİH

Yıl: 4 Sayı : 42 Ağustos 2026

Hattuşas (Boğazköy)
Kod Adı Çiçeron
Şanlı Urfa
Eski Roma'da Vahşi Hayvan Tutkusu
Evliya Çelebi'den Seçmeler
Kiliseden Çevrilen Camiler-8
Fethiye Camii
Bir Kitap: Bahriyemizin Tarihçesi

İçindekiler

Hattuşas (Boğazköy) 3

Kod Adı Çiçeron 8

Şanlı Urfa 16

Eski Roma'da Vahşi Hayvan Tutkusu 22

Evliya Çelebi'den Seçmeler 28

Kiliseden Çevrilen Camiler-8 34

Fethiye Camii 34

Bir Kitap: Bahriyemizin Tarihçesi-2 38

Hattuşas (Boğazköy)

Haluk Semioğlu

Çorum ili, Boğazkale ilçesi sınırları içerisinde yer alan Boğazköy (Hattuşas), Ankara'ya 208 km. uzaklıktadır.

Hitit devletinin başkenti Hattuşas, iki derenin kalker araziye oyarak meydana getirdiği derin boğazların sınırladığı, korunması kolay, dağ-

lık bir arazi üzerinde yer alır. Bu arazi-
nin tepe noktası güneyde en yüksek yerini oluşturur. Kent, güneyden kuzeye doğru alçaldığından güney ta-

Tudhaliya kabartması

Boğazköy Aşağıkent

rafı ayrıca tahkim edilmiştir. Arazinin iç kısmı kayalıklar, teras düzlükleri ve çukurluklar halindedir. Kızılarkaya deresinin yatağı bütün araziye kuzeyde aşağı kent, güneyde yukarı kent olmak üzere doğal bir şekilde ikiye ayırmaktadır.

Hattuşaş, Hattuş sözcüğünden, yani Hatti insanların verdiği orijinal addan gelmektedir. Kenti ele geçiren Hititler aynı adı kullanmayı sürdürmüşler ancak "a" ve bazen de "as" hecesini ekleyerek, sözcüğün aslını, Hititçede "Hattusa" ya da "Hattuşaş" şekline dönüştürmüşlerdir.

Dünya arkeoloji literatüründe önemli bir yeri olan Hattuşaş, bilim dünyasına gezgin Charles Texier tarafından 1834 yılında tanıtılmıştır. İlk sistemli kazıya 1906 yılında Alman Arkeolog Hugo Winckler ve İstanbul Müzesi Arkeologu Theodor Makridi Bey'in yönetiminde başlanmış ve Büyükkale'deki ilk çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Bu yazıların okunmasından sonra buranın eski Hitit devletinin başkenti Hattuşaş olduğu belirlenmiştir. 1907 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Doğu İncelemeleri Kurumu'nca ortaklaşa yürütülen araştırmalar 1911 ve 1912 yıllarında da devam etmiştir. I. Dünya

Savaşı'ndan sonra 1931'de Kurt Bittel başkanlığında kazılara yeniden başlanmış, II. Dünya Savaşı sırasında kısa bir aradan sonra tekrar devam edilmiştir. 1981 yılından bu yana kazılar Peter Neve başkanlığında sürdürülmektedir.

Hattuşaş'ta ilk yerleşim bir toprak sahibinin ufak bir konutu ile M.Ö. III. binin ikinci yarısına kadar geri gider. Hattuşaş'ın tarihi, belgelerle M.Ö. 1900 dan biraz sonra başlar. Daha

geç çağa ait bir Assur belgesi kentnin adının Hattuş olduğunu ve Pijusti isimli bir kralla son bulan bir hanedanın merkezi olduğunu bildirmektedir. Bu, kentin Hititlerden önceki durumudur. M.Ö. XIX. ve XVIII. yüzyıllarda bir Hatti kenti olan Hattuşaş'ta ayrıca Assurlu tüccarların ticaret yaptıkları bir Karum da bulunmaktadır. M.Ö. 1700 yılları civarında tarihe ilk Hitit kralı olarak geçen Kuşşara kralı Anitta kenti ele geçirip tahrip etmiştir. Kazı sonuçlarından da teyit edildiğine göre kent yaşamını sürdürmeye devam etmiş ve 100 yıl sonra yine Kuşşara hanedanından Büyükkral Hattuşili I, Hattuşaş'ı Hitit devletinin başkenti yapmıştır. Eski Hitit Krallığı M.Ö. 1600-1460 yılları arasında hükümrانlığını sürdürmüş ve yerleşim Büyük Tapınak ile Büyükkale arasında kalan alanda kurulmuştur. M.Ö. 1460-1190 yıllarında Hitit Krallığı, Büyük Hitit İmparatorluğuna dönüşmüştür.

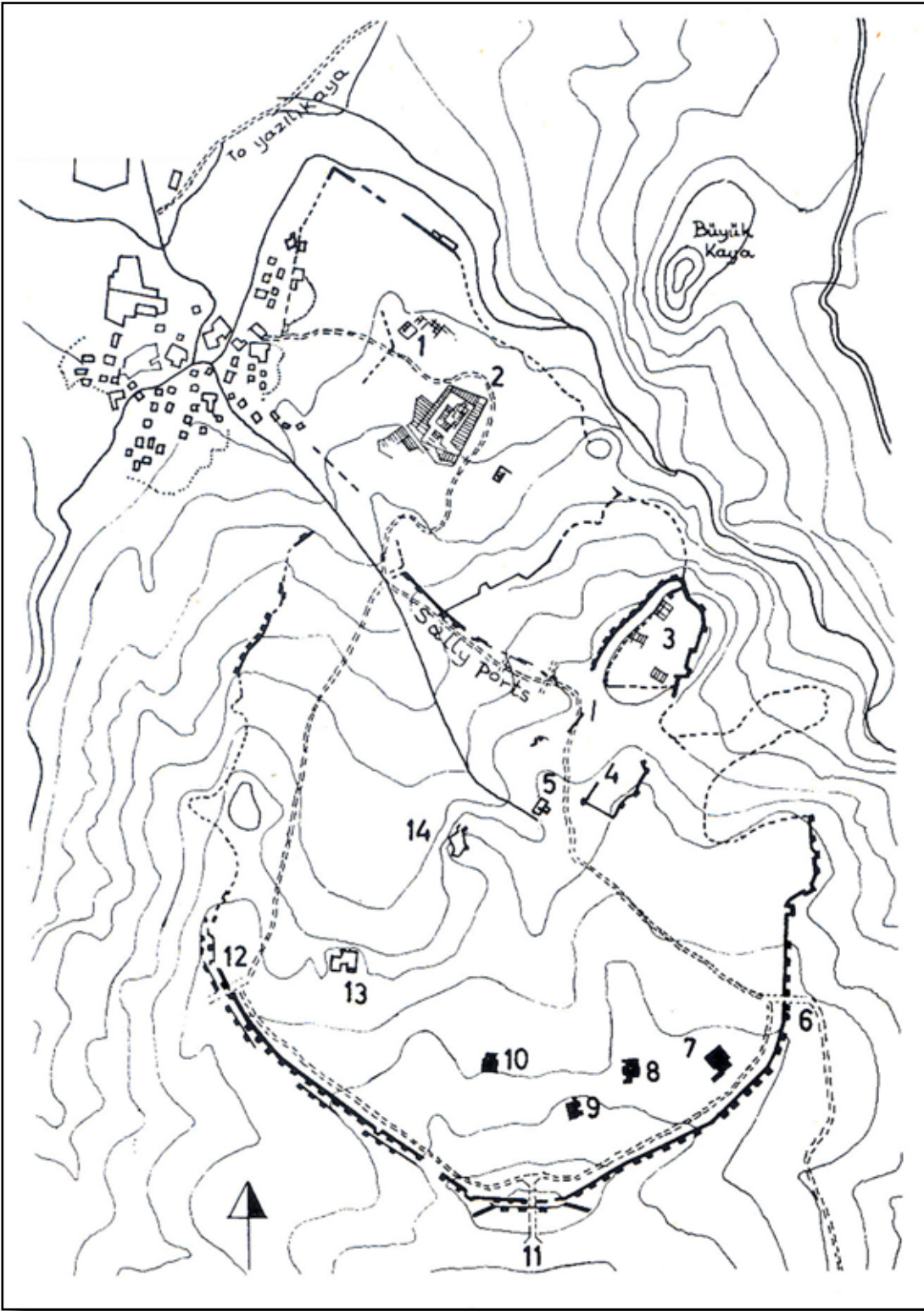
Gerek Eski Krallık gerekse İmparatorluk döneminde Hattuşaş hep başkent olarak kalmıştır. Hitit devleti M.Ö. 1190'da Trak kabilelerinin saldırılarıyla son bulmuştur.

Bundan sonraki dört yüzyıl boyunca kent metruk bırakılmış ve nihayet M.Ö. VIII. yüzyılda Frigler, Hitit öncesi devirlerdeki çapta bir yerleşim sürdürmüşlerdir.

Hellenistik ve Roma çağlarında da

Aslan şeklinde Rhyton

Hattuşaş (Boğazköy) planı

bu tarz bir yaşam devam etmiş ve giderek en erken yerleşim zamanındaki boyuta düşmüştür. Bizans çağında da tek tük köy ve çiftlik evleri ile yaşamını sürdürmüş ve daha sonra köye XVIII. yüzyılda bugünkü sakinleri yerleşmiştir.

Hattuşaş, 1987 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne ve 1989 dan beri de Türk Hükümetince Milli Park kapsamına alınmıştır.

Bugün Hattuşaş'da görülmeye değer başlıca kalıntılar; surlar, surlar üzerindeki kapı ve poternler, Büyükkale'deki arşiv binası ve tapınaklardır.

Ayrıca kentin 2 km. kuzeydoğusundaki Yazılıkaya açık hava tapınağı en güzel örneklerdendir.

BOĞAZKÖY PLANI

- 1- Karum Hattuş döneminden kalma yerleşme yeri (M.Ö. XIX.-XVIII. yy.)
- 2- Hatti Gök (Hava) Tanrısı'nın ve Arinna Güneş Tanrıçası'nın Tapınağı)
- 3- Büyükkale (Hattuşaş Akropolisi)
- 4- Güney Kale (M.Ö. XIII. yy.)
- 5- Nişantepe (M.Ö. XIII. yy.)
- 6- Kral Kapısı (M.Ö. XIV. yy. başı)
- 7-10 - M.Ö. XIII. yy.a tarihlenen Tapınaklar
- 11- Yer Kapı, Sfenksli Kapı
- 12- Aslanlı Kapı (M.Ö. XIV. yy. başlan)
- 13- Yenice Kale (M.Ö. XIII. yy.)
- 14- Sarı Kale (M.Ö. XIII. yy.)'

SURLAR

Hattuşaş, arazinin bütün olanak-

larından faydalanılarak çepeçevre surlarla çevrilmiştir. Surların uzunluğu 6 km. yi bulur. Büyükkale'nin etrafını çeviren surlar, güney taraf hariç masif sur tekniğinde yapılmıştır. Surlar üzerinde, sur bedenini kuvvetlendiren çıkıntılar yer alır. Büyükkale'nin doğusunda çift sur bedeni mevcuttur. Burası kalenin en sarp ve erişilmesi imkansız kısmıdır. Büyükkale'nin güneyini çeviren surlar ise "sandık duvar" tekniğinde yapılmıştır. Güneybatı surları ayrıca altlarından poternler geçtiği için "poternli sur" adını da alırlar. Poternler sur yapılmadan önce, surun altına bindirme tekniği ile büyük taşlarla yapılan tünellerdir. Bunlar iç kale ile dışarının bağlantısını sağlar. Büyükkale'nin güneyinde "güney kent" yer almaktadır. İmparatorluk devrinde Büyükkale'yi güneyden gelecek saldırılardan koruyan üç adet kaya üstü kalesi bulunmaktaydı. 8,50 m. yüksekliğinde kaya üzerine yazılmış hiyeroglif yazıtlı ünlü "Nişantepe", iyi korunmuş Hitit duvarları ile "Yenice Kale" ve güzel örülmüş Hitit duvarlarına sahip "Sarı Kale" adını taşıyan bu kaleler sonradan Büyükkale'nin savunmasını tam olarak yapamadıklarından, kentin güneyi baştanbaşa surlarla çevrilmiştir. Çift bedenli olan surlar üzerinde önemli beş kapı bulunmaktadır. Doğuda "Kral Kapısı", güneyde "Yer Kapı" (poternli veya sfenksli kapı), batıda kapı sövelerinin dış yüzlerinin her biri aslanbaşı ve dörtte üç gövdesi ile bezenmiş "Aslanlı Kapı", yine batıda yukarı kent "Batı kapısı" ve aşağı kent "Batı kapısı" adını alırlar. Kente giriş ve çıkışı sağlayan bu kapılardan yukarı kentte bulunan üç kapı görülmeye değer niteliktedir. Kapıların kente ve dışa bakan yüzleri monolit taş bloklarla kaplı olup, kabartmalarla süslüdür. Kral kapısının iç yüzünde önceleri bir krala ait olduğu sanılan savaş tanrısının bir kabartması vardır. Hitit plastiğinin en iyi örneğini meydana getiren bu eser şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir. Batı tarafındaki Aslanlı Kapı'nın iki yanında bulunan aslan figürleri halen yerinde durmaktadır. Aslanlı Kapı ile Kral Kapısı'nın planı tipik Hitit kapılarının planı gi-

Arslan şeklinde Rhytonlar (Hitit)

bidir. Bunlar sur bedeninden çıkıntı yapmış iki kule tarafından korunan bir kapı avlusu, kapı geçidi ve kapı odasından meydana gelmiştir. Yer Kapı, kentin en güney noktasındadır. Burada da kapının iki yanında sfenks heykelleri bulunmuştur. Yer Kapı'nın altından kentin içiyle doğrudan bağlantıyı sağlayan 70 m. uzunluğundaki potern geçmektedir. Potern, savaş zamanında düşmana gece baskınları yapmak, barış zamanında ise hayvanların kente giriş ve çıkışlarını sağlamak için inşa edilmiştir. Yer Kapı ile kentin dışarısı arasında direkt bağlantı yoktur. Kapı ile iki sur bedeni arasına çıkılır. Kapının sağında ve solundaki yüz basamaklı merdivenlerle ovaya inilir.

BÜYÜKKALE

M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyıllarda Hattuşaş akropolü olarak nitelendirilen ve etrafı surlarla çevrili bir "üst kale" ni-

teliğinde olan bu yerde beş kültür katı ve yirmi mimari kat tespit edilmiştir. Ortalama 140 x 250 m. lik bir alanı kaplar. Büyükkale'ye girişi güneyde "Akropol Kapısı" sağlar. Kapıdan sonra doğuya doğru "Kral Yolu" denen kırmızı mermer plakalarla döşeli bir yol uzanmaktadır. Bu yol, içinde adak eşyaları bulunan, olasılıkla dinsel amaçlar için kullanılmış bir havuzla sona erer. Büyükkale'deki binalar ayrı birer yapı halindedir, birbirleriyle ilişki holler ile sağlanır. Binalar, arkeologlar tarafından alfabetik sıraya göre "A" dan "M" ye kadar adlandırılmışlardır. "A" yapısı birbirine paralel yan yana beş mekândan oluşur. Burası M.Ö. XIII. yüzyıla tarihlenen Hitit İmparatorluk Arşivi'dir. Binlerce tabletin yer aldığı tarihte bilinen en eski kütüphane yapısıdır. İki katlıdır, zeminde depo odaları vardır. Burada bulunan çivi yazıtlı kil tabletler, bugünkü kitaplar gibi duvar boyun-

ca uzanan tahta raflar üzerinde durmaktaydı. "C" yapısı içinde adak eşyaları ve IV. Tudhaliya'ya ait bir stel bulunmuştur. "D" yapısı bugüne değin akropolde kazılan en büyük iki katlı bir yapıdır. "E" yapısı arka arkaya sıralanmış odalardan meydana gelen "Bit Hilani" planlı bir yapıdır. "F" yapısı kral ailesinin oturduğu konutlardan biri olarak tanımlanabilir. "G" yapısı kireçtaşı, granit orthostatlar ve duvar resimleriyle bezenmiş, akropolün en önemli yapıtlarından biridir.

TAPINAKLAR

Hattuşaş'ta yedi büyük tapınak ve iki düzineye yakın küçük tapınak bulunmuştur.

1. No.lu Büyük Tapınak Hatti ülkesinin Hava (Gök) Tanrısı ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası için yapılmıştır (M.Ö. XIII. yüzyıl). Asıl tapınağı çevreleyen depo odalarıyla birlikte yapı topluluğunun alanı 160 x 135 m.dir. Bu büyük alan bir temenos duvarı ile çevrilidir. Tapınak alanının ana girişi, yapı topluluğunun güneydoğu kesirindedir. Tapınağa giriş güneyinde bulunan anıtsal bir kapı ile sağlanır. Tapınak, güney yüzde bir giriş, avluyu çevreleyen bir dizi dikdörtgen odalar ve kuzeydoğuda bulunan oniki dinsel tören odasından oluşmaktadır. Güneydoğu depo odalarında ve 10-12 No.lu odalarda, binlerce çivi yazıtlı tablet bulunmuştur. Ana yapı kireçtaşından, kutsal ek bölüm ise granitten yapılmıştır. Üst kısımlar kerpiçle örülmüştür. Bu tapınak XII. yüzyılda kent ile birlikte yanmıştır.

Diğer büyük tapınaklar da hemen hepsi ufak değişikliklere rağmen, aynı özellikte plana sahiptir. Bir giriş kapı yapısı, bir avlu, onu çevreleyen odalar ve kutsal kısım (adyton) dan meydana gelmişlerdir.

YAZILIKAYA

Hitit İmparatorluğu'nun ünlü kalıntılarında olan Yazılıkaya acık hava tapmağı, Hattuşaş'ın 2 km. kuzeydoğusunda yer alır. Üstü açık doğal bir kaya tapınağıdır. Yazılıkaya, yerli kayaların doğal durumlarıyla büyük galeri ve küçük galeri olmak üzere iki mekândan oluşmaktadır. Kayaların odaya bakan fasatları biraz dü-

zeldilmiş ve bu yüzlere kabartmalar yapılmıştır.

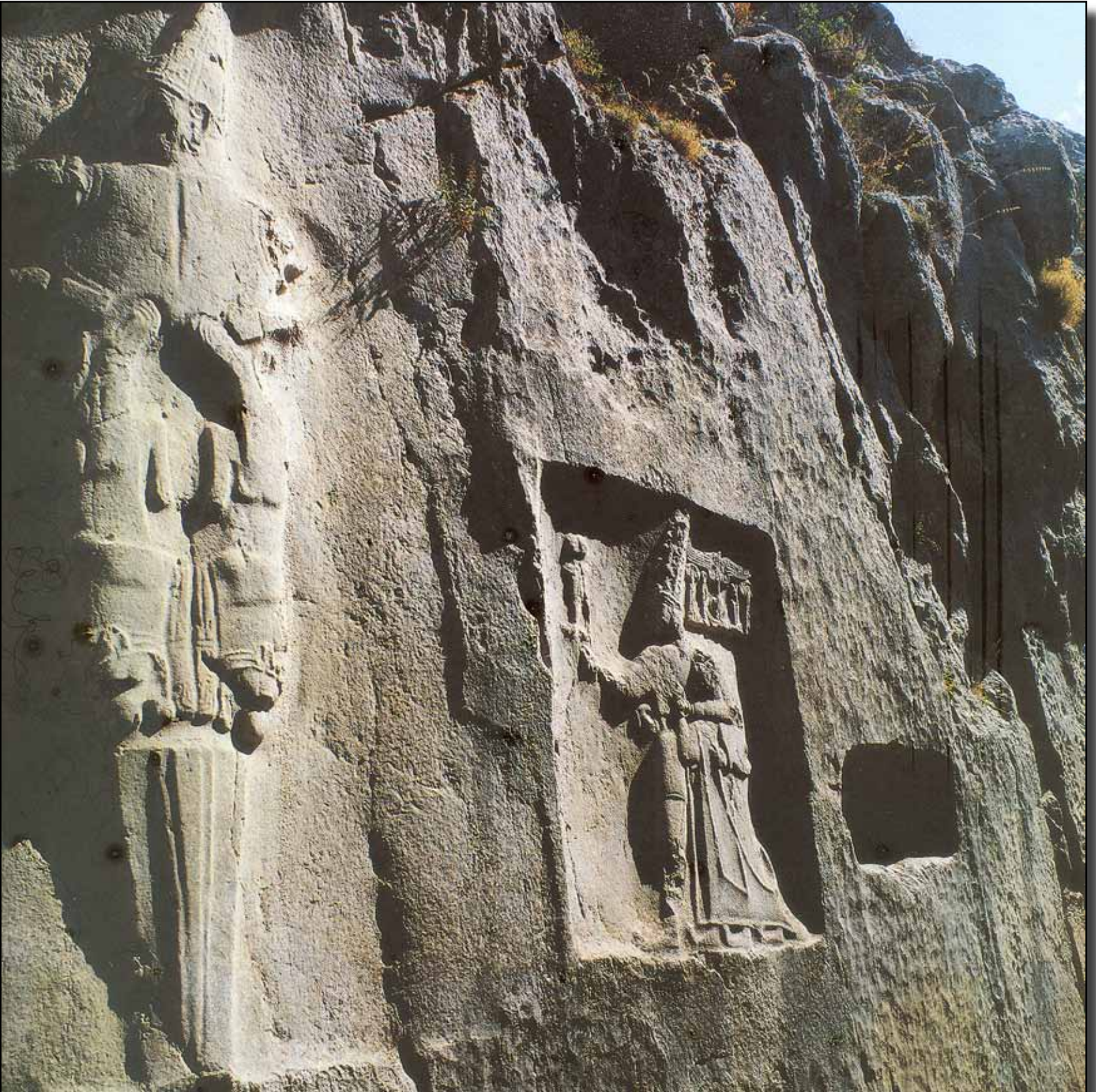
Büyük galerideki batı duvarı tanrı kabartmalarıyla, doğu duvarı ise tanrıça figürleri ile bezenmiştir. Yürüyüşte gösterilen tanrı ve tanrıçalar batı ve doğu duvarının kuzey duvarı ile birleştiği kısımda karşı karşıya durmaktadır. Tanrı figürleri arasında üç tanrıça, tanrıçalar arasında da bir tanrı figürü izlenir. Kuzey duvarında, ana sahnede hava tanrısı Teşup ile karısı baş tanrıça Hepatu'nun karşılaşmaları yer almaktadır. Büyük galerinin doğu duvarında, sola iler-

leyen Kral IV. Tudhaliya'nın tasviri de vardır. Bu, galerinin en büyük kabartmasıdır. Kabartmaların kompozisyonu, Hurri dinine özgü tören düzenine uygun olmakla birlikte, tanrı ve tanrıçalar Hitit ikonografi ilkelere göre adlandırılmışlardır. Tanrıların isimleri, başları üzerinde hiyeroglifle yazılmıştır.

Büyük galerinin yanında, küçük galeri bulunmaktadır. Girişin her iki yanına birer cin tasviri, koruyucu anlamda yapılmıştır. Batı tarafta sağa doğru ilerleyen çok iyi korunmuş oniki tanrı kabartması ile bun-

ların karşısında doğu duvarda bir niş içinde Kral IV. Tudhaliya'yı kucaklayan Tanrı Şarruma'nın Hitit sanatının güzel ve zarif bir örneğini gösteren kabartmaları vardır. Bu galeride ayrıca Kral IV. Tudhaliya'nın günümüzde kaybolan, ancak kaidesi ve duvar üzerindeki kartuşu görülebilen bir heykeli daha vardı.

Küçük galerideki üç dikdörtgen nişte, III. Hattuşili ve karısı Puduhepa başta olmak üzere, Hitit kral ailesinin küllerinin saklandığı kaplar yer alıyordu.

Yazılıkaya tanrı kabartmaları

Kod Adı ***çiceron***

Ankara'da bir Alman casusu: Kod adı ÇİÇERON olan İngiliz Büyükelçisi'nin oda hizmetçisi Elyesa Bazna, çok önemli gizli belgelerin fotokopilerini, hiç kimseyi şüphelendirmeden almayı başarmış ve bunları Almanlara satmıştı.

Alain Decaux

1 955 Ağustos ayının bir günü... Dışarıda, İstanbul'un sıcak rüzgârı sarı toz bulutları havalandırıyor. Bulunduğumuz odanın kapalı dört penceresinden belli belirsiz bir uğultu gelmekte. Ağır sessizliğe, Aksaray meydanını 70 kilometre hızla dönen Chevrolet ve Pontiac'larının tekerlek gıcırtiları karışıyor.

Sıcaklığın ve sessizliğin verdiği bir bitkinlik içindeyim. Karşımda, oturduğu koltuğun kenarına kollarını kuvvetlice dayamış olan adama bir soru soruyorum. Alacağım cevap, benim için ya başarı veya hezimet olacaktı.

Adamın ifadesiz yüzünde, aniden bir tebessüm belirliyor ve dudaklarından üç kelime dökülüyor:

— Evet, ben Çiçeron'um!

Muhatabımın fısıldar gibi söylediği bu sözler, birdenbire canlanmama yetmişti. Kana bulanık Avrupa'yı, tanımadığım bir şehirdeki yıpratıcı aramaların verdiği yorgunluğu unutup gitmiştim. Çünkü, elli yaşlarındaki gülümseyen adam itiraf etmişti:

— Evet, ben Çiçeron'um!

ANKARA'DAKİ YABANCI

Çiçeron: Bu kod adı, tam 31 Ekim 1943'de, Alman Büyükelçisi Franz Von Papen tarafından, ona Ankara'da verilmişti. Adam, İngiliz sefirinin oda hizmetçisiydi ve evvelce hiç kimse tarafından tanınmıyordu. Ama, bundan böyle gizli haberleşme ve yazışmalarda, büyük Romalı hatibin ismiyle anılacaktı.

Olay, Ankara'da 26 Ekim 1943'de başladı.

O akşam, Alman ateşesi Moyzisch, erkenden yatağına çekilmişti. Elçilik binasında kalmıyordu. Atatürk tarafından başkent ilân edilen Ankara'da, karısıyla beraber bir küçük apartman dairesinde oturuyordu.

Yüklü meşguliyetler, Moyzisch'e epey güç günler geçiriyordu. Çünkü, hemen bütün vaktini alan resmî ticaret ateşeliğinin yanına ikinci bir görev daha eklenmişti: Gestapo ajanları ile Gizli Servis elemanlarının idaresi.

Telefonun sesi onu irkiltti. İstek-sizce ahizeyi kaldırdı. Elçilik birinci kâtibinin karısı Bayan Jenke, endişeli ve inandırıcı bir tonda konuşuyordu:

— Rica ediyorum, hemen bize gelebilir misiniz? Kocam mutlaka sizi görmek istiyor.

Saat gerçi on buçuktu. Ama böyle bir çağrının münakaşası yapılabilir miydi?

Hele bu, birinci kâtibin karısından gelmişse?... Ve hele bu kadın, Joachim von Ribbentrop'un kız kardeşiyse?..

Moyzisch, kısa bir sür sonra elçiliğe gelmişti. Burası, Alman mimarî stilinde birçok binadan meydana geliyordu.

Jenkeler oradaki ufak bir evde oturuyorlardı. Kapıyı birinci kâtibin karısı açtı ve kocasının tanımadığı «bir yabancı» salonda beklediğini söyledi.

Moyzisch'e düşen görev, bu ziyaretçi ile görüşmekti. Bayan Jenke, «Bize sormak istediği bir şey var.» diye ekledi.

Moyzisch salona girdi. Bir koltukta hareketsiz oturan ve ileride haya-

tını altüst edecek olan adamı ilk defa görüyordu.

Yabancı hemen ayağa kalktı. Fransızca olarak, endişeli bir sesle sordu:

— Kimsiniz?

Moyzisch, ona aynı dilde cevap verdi ve oturması için başıyla bir iskemleyi işaret etti. Ancak adam hızla kapıya yöneldi ve birden açtı. Dışarıda dinleyen kimse olmadığını görünce rahatladı ve oturdu. Sonra Moyzisch'e ağır, ezici bir şekilde baktı ve konuştu:

— Size bir iş teklifine geldim. Almanlar için çok önemli. Fakat bunun ne olduğunu açıklamadan evvel, sizden söz istiyorum. Kabul ediniz veya etmeyiniz, bu işten şefiniz haricinde kimseye bahsetmiyeceksiniz. Yapacağınız herhangi bir ifşa, elimizdeki bilgilerden faydalanmak isteyen kişileri harekete geçirebilir ve bizim de hayatı tehlikeye girer. Böyle bir durum karşısında ise, ben başka bir çare araştırırım.

Konuya giriş oldukça sevimsizdi. Yabancı, bu defa daha yumuşak bir ses tonuyla konuştu:

— Bana söz veriyor musunuz?

— Elbette veriyorum. Artık söylemek istediğiniz şeyi açıklayın.

Moyzisch, aynı anda muhatabının kol saatine gözlerini dikti ve ısrarla baktı. Adam canı sıkılmışçasına:

— Buraya hangi sebeple geldiğimi anlayınca, bana bütün zamanınızı ayırmaktan kaçınmayacaksınız, dedi.

Ve ekledi:

— Size çok gizli belgeler verebilirim.

Düşünebileceğiniz sırlardan çok daha fazlasını...

20 BİN STERLİN

Esrarengiz gece ziyaretçisi, şimdi, hareketlerini ustalıkla ayarlayan bir komedi sanatçısına benziyordu. Evvelâ karşısındakini tepeden tırnağa süzdü, sonra alay edercesine konuştu:

— Bahsettiğim belgeler, doğruca İngiliz Büyükelçiliği'nden geliyor. Ha?.. Bu sizi meraklandırmıyor mu?

Ses tonu öylesine sevimsizdi ki, Moyzisch, konuşmanın başında olduğu gibi tekrar aldırış etmez gibilerden bir tavır takındı. Adam, partiyi kaybettiğini zannetmişti:

— Fakat karşılığında para isterim, çok para... 20 bin İngiliz Sterlini...

— Delilik bu, diye bağırdı ateşe. Bizim burada çok paramız yok. Yani İngiliz sterlini olarak demek istiyorum. Sonra, vereceğiniz şeylerin fevkalâde değeri olması lâzım. Ayrıca, elinizdeki dokümanları görmeliyim. Onlar yanınızda mı?

Moyzisch'in bu soruya aldığı cevap, alaycı bir tebessüm oldu. Alman, kendi kendine, onun bir deli olup olmadığını sordu. Fakat adam, sanki başkalarının düşüncelerini okuma kudretine sahip bir sihirbazdı:

— Ben deli değilim, dedi. Bu günü hazırlamak için yıllarımı verdim. Bütün teferruatı inceledim. Şimdi de, harekete geçme zamanı geldi. Size şartlarımı söyleyeceğim. Mutabıksak ne âlâ. Yoksa...

Sol elinin işaret parmağıyla bir yönü gösterdi. Moyzisch, neyin kastedildiğini çok iyi anlamıştı: Sovyet Büyükelçiliği...

— Yoksa, bendeki dokümanlardan memnun olup olmayacaklarını anlamak için o tarafa giderim.

Odaya derin bir sessizlik çökmüştü. Moyzisch bu arada intibalarını toparlamaya ve bir karara varmaya çalışıyordu.

Bu esrarengiz adam kim olabilir-di? Daha şimdiden söz istiyordu. 30 Ekim günü, öğleden sonra saat üçte telefon edecekti. ismi «Pierre» olacaktı. Moyzisch'e, Pierre tarafından gönderilmiş bir mektup alıp almadığını soracaktı. Eğer Alman müsbet cevap verirse, o gece saat 10'da, belirtilecek bir yerde, peşin ödenecek 20 bin lira karşılığında, iki rulo fotog-

Sir Knutcpbul. İngiliz Büyükelçisi.

raf filmini negatif olarak teslim edecekti. Ondan sonraki her film rulosu için de 15 bin lira...

— Kabul etmezseniz, beni bir daha göremezsiniz.

Bu, malı görmeden, mahiyetini ve değerini anlamadan yapılan garip bir alışveriş anlaşmasıydı. Ama Moyzisch'in teklifi kabul etmekten başka çaresi yoktu.

Elçiliğin bahçesindeki malzeme deposunun yanında buluşmayı kararlaştırdılar. Moyzisch misafirini götürdü. Kapının eşiğinde, adam birden Alman'ın kolunu tuttu:

— Kim olduğumu öğrenmek ister misiniz? Ben İngiliz Büyükelçisi'nin oda hizmetçisiyim.

İKİ RULO FOTOĞRAF FİLMİ

1943 yılı, dünya harbinin muhtemel neticesini belli edecek gelişmelere sahne oldu. İtalya çıkartması muvaffak olmuştu. Birkaç ay evveline kadar Kafkasya'ya ilerlemiş olan Alman orduları, şimdi Ruslar tarafından geri püskürtülüyordu. Tarafsız bir gözlemciye göre, Almanlar oyunu

kaybetme durumuna düşüyorlardı.

Hitler ve destekçileri ise, iki fikre bel bağlamışlardı: Yeni bir ordu ve Müttefik Devletler arasında doğacak anlaşmazlık...

Bundan başka, Ribbentrop, aldığı yanlış istihbarata dayanarak olamayacak şeyler hayal ediyordu. 27 Ekim 1943 günü, «Özel, çok gizli» kaydıyla gönderilmiş şu telgrafi okudu:

«Dışişleri Bakanlığı'na.

İngiliz Büyükelçiliği'nde çalışan bir işçi, Büyükelçi'nin oda hizmetçisi olduğunu iddia ediyor. Bize, çok gizli fotoğraflar verecek. 30 Ekim'deki ilk teslim için, 20 bin sterlin banknot istiyor. Ondan sonraki film ruloları için de 15 bin sterlin. Teklifin kabul edilip edilmeyeceğine dair bize bilgi verin. Eğer, «evet» diyorsanız, talep edilen meblâğ 30 Ekim'den evvel buraya özel bir kurye ile gönderilmeli. Bunun dışında başkaca bir bilgimiz yok. Papen»

Ankara'ya, ayın 27'sinde ve 28'inde hiç bir haber gelmedi. 29 Ekim, Türklerin millî bayramı idi. Franz von Papen ve ateşeleri, Devlet

Başkanının yanında diplomatik yerlerini aldılar. Törenden sonra Alman Büyükelçiliği'ne dönen Papen'e bir mesaj verildi:

«Bütün tedbirleri alarak, İngiliz hizmetçisinin teklifini kabul edin. Kurye, 30 Ekim günü öğleden evvel Ankara'da olacak. Dokümanlar hakkında acele rapor bekliyoruz. Ribbentrop»

30 Ekim günü, öğleden sonra saat 3'te telefon çaldı. Moyzisch, kalbinin çarpıntısından duracağını sandı. «Pierre» hattın öbür ucundaydı. Sadece bir soru sordu:

— Mektuplarımı aldınız mı?

Moyzisch müsbet cevap verdi. Ve o akşam, evvelden tesbit etmiş oldukları yerde buluşmayı kararlaştırdılar.

Alman ateşe, elçilik bahçesinin sonundaki malzeme deposuna geldiğinde, saat 10'a iki dakika vardı. Gece âdeta donuktu.

Bir dakika sonra, yanına bir karaltı yaklaştı. Fısıldayarak sordu:

— Benim, Pierre. Her şey yolunda mı?..

Ve ilâve etti:

— Para yanınızda mı?

Karanlıktaki alışveriş hemen tamamlanmıştı. Moyzisch birkaç dakika sonra, yüklü bir meblâğ karşılığında aldığı filmleri elinde tutuyordu. Berlin, parayı küçük kâğıt banknotlar halinde göndermişti.

Saat sabahın 4'ünü bulmuştu. Ama, laboratuarda iki rulo filmin banyosunu ve büyütmesini tamamladığı zaman, Moyzisch kendini hiç de yorgun hissetmiyordu. Önüne serilen define karşısında, keyfinden sarhoş olmuştu sadece. Masanın üstünde, 52 adet büyütülmüş resim yatıyordu. Bunlar, düşmanın en itinalı şekilde sakladığı, paha biçilmez değerdeki dokümanların doğruluğu hakkında en küçük bir şüpheye mahal yoktu. Moyzisch, «Elimizde, bir ajanın ömür boyunca ele geçirmeyi hayal edeceği belgeler var.» diye yazıyordu.

KOD ADI: ÇİÇERON

Son harbin kıskançça saklanmış sırlarının, Ankara'da, İngiliz Büyükelçiliği kasasında bulundurulması nasıl izah edilebilirdi? Basit. Çünkü Bü-

yükelçi Sir Hugh Knatchbull - Hugesen, uluslararası entrikaların döndüğü bir başkentte, ilk plânda yer alan önemli bir şahsiyetti.

Ertesi sabah Moyzisch, elindeki belgeleri şefine, Von Papen'e gösterdi. Büyükelçi büyük bir şaşkınlıkla bağırdı:

— Olamaz! Hayal!.. Esrarengiz haberciye, sonraları kendisini meşhur edecek kod adı verildi. Von Papen düşüncelice sordu:

— Çocuk vaftiz edildi. Şimdi, haberleşmemizde kullanacağımız bir kod'u ona vermemiz lâzım. İsim düşündünüz mü?

— Henüz hayır, dedi Moyzisch. O, kendisini «Pierre» diye tanıttı. Ancak, bunun hakikî ismi olmadığına emim.

— Olmaz oğlum, hayalden yoksun. Ona, kendisinin de şaşıracağı bir kod bulmamız lâzım. Bak, bu dokümanlar madem ki çok değerli, ona «Çiçeron» diyelim.

Çiçeron artık onun ismi olmuştu. Hiç aksatmadan resim bobinleri getiriyordu. En küçük bir sükûtu hayale uğrama yoktu. Yeni belgeler, ilk verilenler kadar önemliydi.

Derken sıkıntılar başladı. Bunların kaynağı, herkesin düşündüğünün aksine, Berlin idi. Zavallı Moyzisch, her gün, Çiçeron'a ait sorularla dolu

listeler alıyordu. Alman Gizli Servisi, ayrıntılı ve kesin cevaplar istiyordu. İlk plânda öğrenmek istedikleri şey, Çiçeron'un gerçek hüviyeti idi. Mesajlar ve sorular, daha sonra yalnız Wilhelmstrasse'den gelmekle kalmadı. Araya, Alman Gizli Servis Şefi Kaltenbrunner ve diğer organlar da karıştılar. Sonunda Moyzisch, yarım düzine servise muhatab olmak zorunda kaldı.

İşten yorgun dönüyor, gecelerinin bir bölümünü, kendisine tuzak kurma niyetinde bulunan servislere rapor yazmakla geçiriyordu. Günün birinde, büsbütün can sıkıcı bir haber geldi. Onu, sinirden deliye döndüren mesaj şu idi:

«Şimdiye kadar asıl ismini bulamamak imkânsız. Hüviyetini, doğrudan doğruya İngiliz Büyükelçiliği'nden öğrenmeye çalışınız. Ve neticeyi hemen bildiriniz.»

O andan itibaren Moyzisch, Çiçeron hakkında bilgi toplama işine girişti. Ancak sarfettiği gayretler boşa gidiyordu.

Birkaç gün sonra, bir gece yansı iki adam Ankara'ya doğru seyahat ediyordu. Moyzisch, Opel marka arabasının direksiyonundaydı. Arka koltukta oturan Çiçeron yavaşça konuştu:

— Benim ismim ne sizi ne de Berlin'i alâkadar eder. Bunu asla açık-

Hitler ve Von Papen 1944 de görüşürken.

lamıyacağım. Fakat Berlin'e şunu söyleyebilirsiniz: Ben ne Türk, ne de Arnavut'um.

Kısa bir sessizlikten sonra Moyzisch konuştu:

— Bana bir gün, İngilizlerden nefret ettiğinizi söylemişsiniz. Sebebini açıklayabilir misiniz?

Çiçeron hemen cevap vermedi. Sonra boğuk bir sesle:

— Çünkü, dedi, babam bir İngiliz tarafından öldürülmüştü.

BERLİN'İN ŞÜPHECİLİĞİ

Ertesi gün, Moyzisch acele Berlin'e çağırıldı. Hususî bir uçak, onu Sofya'dan almıştı. Birkaç saat sonra da, haşin, kudretli ve yüzü kılıç darbeleriyle çizilmiş S.S. Generali Kaltenbrunner'in karşısında bulunuyordu. Oturur oturmaz, kendisine niçin hususî bir uçakla gelmek şerefine bahsedildiğini anlamakta gecikmedi. Kaltenbrunner, onu Ribbentrop'tan evvel görmek istemişti. Çünkü Dışişleri Bakanı ile Gizli Servis Şefi birbirlerinden nefret ediyorlardı ve Çiçeron olayı, ikisi arasında şiddetli bir rekabete yol açmıştı. Dışişleri Bakanı, Çiçeron'dan alınan dokümanların doğruluğuna inanmıyordu.

Kaltenbrunner şöyle dedi:

— Ribbentrop'a göre, İngilizler bu oda hizmetçisini kasden gönderip tuzak hazırlıyorlar. Eline, inanılmaz derecede önemli görünen haberler verip bizi yanıltıyorlar. Eğer hakikaten durum öyleyse, bu lüksü ödeyemeyiz.. Führer'le şahsen konuşmak fikrindeyim ve operasyonu benim servisimin idare etmesini isteyeceğim. Bunun için, gelecekte emirleri yalnız benden alacaksınız. Başka hiç kimse-den değil...

Moyzisch biraz sonra Dışişleri Bakanı'nın yanındaydı. Ribbentrop, onu ayakta, kollarını Napolyonvâri kavuşturmuş olarak kabul etti:

— Çiçeron'u tanıyorsunuz. Öğrenmek istediğim, bu bilgilerin hakikî olup olmadığıdır.

— Size daha evvel yolladığım raporlarda dediğim gibi efendim, şahsî kanaatim odur ki...

Ribbentrop, ateşeyi sert bir şekilde susturdu. Kendisinin şahsî kanaatlerle ne işi olabilirdi ki? Kelimelere

basa basa konuştu:

— Bana delil gösterebilir misiniz? Yoksa Ankara'ya başka birini mi göndereyim?

Dışişleri Bakanı, şimdi Çiçeron'un fotoğraflarını sinirli hareketlerle ayırıyordu. Onlan masanın ucuna kadar iterek mırıldandı:

— Hakikî olmak için çok güzel. Ve ilâve etti:

— Yeni bir emre kadar Berlin'de kalacaksınız!

Moyzisch, böyle bir emrin ne mânaya geldiğini çok iyi biliyordu. Tüyleri diken diken olmuştu. Diplomatların dediği gibi «kızağa çekilmişti».

Ribbentrop hislerine kapılarak ağır bir karar vermişti. Halbuki, Çiçeron'un teslim ettiği bilgiler iyi değerlendirilse, Almanya için bir kurtuluş şansı doğabilirdi. Üstelik Ribbentrop «Yeni Bismarck» hüviyetini kazanırdı. Ama, Moyzisch'in çalışmasını hor görmekle kalmıyor, onu tekrar ve önemli bilgiler elde edebileceği Ankara'ya dönmekten alıkoyuyordu.

Zaten Hitler politikası, her şeyden evvel kaybedilmiş fırsatlar politikası değil miydi?

ÇİÇERON SAHNEDEN ÇEKİLİYOR

Moyzisch, 25 Kasım'da Ankara'ya dönebildi ve Çiçeron ile derhal temas kurdu. Aldığı her yeni bobin için 15 bin lira ödüyordu. Teslim alınan vesikalar, yine evvelkiler kadar önemliydi. Hattâ bir İngiliz kodunun anahtarı öğrenilmişti ki, bu bilgi paha biçilmez değerdeydi.

Öte yandan Çiçeron'un yaşama düzeni değişmişti. Artık bambaşka bir insandı. Pahalı İngiliz kumaşlarından iyi dikilmiş elbiseler giyiyor, ziynet eşyaları takıyordu.

Ocak ayı içinde, Ankara'ya İngiliz casuslarının sızdığı görüldü.

Londra'dan gönderilen ajanlar, Büyükelçiliği alarm tertibatı ile donattılar.

Çiçeron gibi akıllı bir adamın artık durması lâzımdı. Şimdiye kadar 200 bin liradan fazla para almıştı. Bu miktar da, onun geri kalan ömrünü lüks içinde geçirmesine yeterdi.

Ancak Çiçeron durmadı. Akıl almaz bir ustalıkla çalışıyor, alarm tertibatından sıyrılmayı başarıyor ve sır-

ları aktarıyordu.

1943-1944 kışı ve 1944 ilkbahar ayları. Dokümanlarda iki kelime belirliyordu: Overlord Operasyonu. Çiçeron'dan alınan bütün belgelerde bu işaret vardı; Overlord Operasyonu yakındı.

Mânası neydi acaba?..

Tabiatıyla, politik olmaktan çok, büyük askerî önem taşıyacak bir hareket. Berlin endişeliydi. Moyzisch ise gecelerini, dokümanları tetkik etmekle geçiriyordu. Nihayet elindeki metinleri karşılaştırarak sonuca vardı: Overlord Operasyonu, düşmanın Avrupa kıtasına çıkarma yapması kudu.

Moyzisch, durumdan hemen Berlin'i haberdar etti. 1944 Mart ayı idi. Halbuki, bundan üç ay evvel de, bir tesadüf neticesi çıkarma kararını öğrenmiş ve rapor etmişti. Ama Berlin, bunun üzerinde durmamış, şöyle bir cevap vermişti:

«Olabilir. Fakat gerçekleştirilmesi çok zor bir teşebbüs.»

Böylece, Çiçeron'un son verdiği bilgi en müthiş olmasına rağmen, diğerlerinden çok fazla hor görüldü.

6 Nisan 1944'de, Moyzisch'in sekreteri ortadan kayboldu. Çiçeron olayın sebebini biliyor ve gerisini de tahmin ediyordu. Sekreter Amerikalıların safına geçmişti. Bu, Çiçeron için inanılmaz bir maceranın sonu ve ölüm tehlikesinin başgöstermesi demektir. Doğruca Moyzisch'e koştı:

— Sekreteriniz Amerikalıların yanına geçmiş, diye bağırdı.

Sonra heyecanla sordu:

— Benim hakkımda ne biliyor?

— Sizin kod isminizi biliyor, Belki biraz daha da fazlasını...

Alman, muhatabını tetkik ediyordu. Çiçeron'un yüzü morarmış, gözlerine bariz bir korku yerleşmişti.

«Gitmeliyim.» dedi.

Moyzisch, şöyle anlatıyor:

«Derin bir endişe yüzünü altüst etmişti. Tırnaklarını kemirdiğini fark ettim. Şimdi o, hiç bir kurtuluş çaresi olmayan, takatten kesilmiş bir adamdı. Korku, karanlık gözlerinde okunuyordu.»

— Allahısmarladık bayım, dedi, Allahısmarladık.»

İkinci Dünya Harbi'nin en büyük casusluk olayı böylece bitmişti. Baş

aktör uçup gitmiş, kayıplara karışmıştı.

Elyesa Bazna'yı, nâmi diğer Çiçeron'u bulabilmem için, aradan 11 yıl geçmesi lâzımdı.

BİR AJANIN İTİRAFLARI

— Ben Yugoslavya'da doğdum.

Bu ilk itirafı, İstanbul caddelerinde zor yürüyen, sarı renkli Desoto marka bir taksinin içinde aldım. Yanımda oturan kısa boylu, mütebessim çehreli, parlak bir alpaka kumaş giymiş olan adam, ellerini itina ile dizlerinin üstüne koymuştu. Elyesa Bazna (Çiçeron), bu aşınmış döşeme üstünde, tereddütlü bir Fransızca ile itiraf ediyordu:

— Ben Yugoslavya'da doğdum...

Çiçeron, 18 Temmuz 1904 tarihinde Pristine'de dünyaya gelmişti. Babası Hafız Yaşar, müslüman cemaatinin hocasıydı. Aile Pristine'yi terk ederek evvelâ Selânik'e, sonra Birinci Dünya Harbi sırasında İstanbul'a yerleşti.

— Düşmanlar Türkiye'yi işgal etmişlerdi. Bir Fransız deniz nakliyat şirketine işçi olarak girdim. Yapabileceğim tek iş buydu.

Elyesa, daha sonra bir İngiliz kapitanın şoförü olarak görünür. Bir gün, bir Fransız subayının motosikletini alır ve onu demir yığını haline getirir. Bu yüzden hapse atılır, fakat kaçır. Tutuklanır, yine bir fırsatını bulup kaçar. Dosyasına «Dikkat. Bazna tehlikeli bir suçlu, kurnaz bir gençtir.» kaydı düşülmüştür. Tekrar polisin eline geçtiğinde, Fransız askerî mahkemesi tarafından üç yıl hapse mahkûm edilir ve cezasını çekmesi için Marsilya'ya gönderilir.

— Orada, diye anlatır Bazna, Sir Hugh'un teveccühünü kazanan Fransızcamı öğrendim.

Sıkıntılı yıllar... Bazna, otel kapılarında, gece klüpleri önünde, yabancılarla faydalı alışverişler yapmaktadır. Bir gün, gençlik arkadaşı şoför Kosta'ya rastladı.

Sırmalı elbiseli kordiplomatik şoförleri önemli kişiler sayılırdı. Günün sekiz saatini, metresleriyle kapalı otomobillerde, yumuşak yastıklarda geçirirlerdi. Elyesa, kendi kaderiyle onlarmkini mukayese ediyordu. Öyle rahat ve sakin bir hayata can atıyordu.

KÜÇÜK BİR HABER

Boğaz'ın kenarında acaip bir gelenek vardı. Elçilik, orta elçilik ve konsolosluk müstahdemleri, hemen tamamıyla Yugoslav ve Arnavut göçmenler arasından seçiliyordu. Hattâ onların bir ismi vardı: Kavas. Neden Elyesa da olmasındı? Bu hayal, günden güne kafasında şekilleniyordu.

Bir sabah, kendisi için fevkalâde önem taşıyan bir haber duydu. Yugoslav orta elçiliğinin şoförü işini bırakmıştı. Hemen oraya koştu, kapıcıyla Sırpça konuşarak kendini takdim etti ve göreve talip olduğunu söyledi. Salahiyetli orta elçi Miroslav Yankovitch kendisini gördü. Mucize.. İşe alınmıştı.

Bu hatırlanmaya değer olay 1932 yılına rastlar. Elyesa hemen arkasından evlendi ve evvelâ bir kızı, sonra bir oğlu dünyaya geldi. Bunları diğerleri takip etti. Elçilik şoförü eski çilelerini unutmuş, her zaman şarkı söyleyen neşeli bir adam haline gelmişti. Zaten arkadaşları, Elyesa'yı iki şeyin ilgilendirdiğini söylerler: Para ve güzel şarkılar...

Orta elçilik, büyük elçilik seviyesine getirildi ve Ankara'ya yarı tamamlanmış bir binaya taşındı. Küçük gece klüplerinin bulunduğu Atatürk'ün bu yeni başkenti Elyesa'mn, hoşuna gitmişti. Ancak aradan bir müddet geçince, işine son verilecekti.

Elyesa'nın yaşaması lâzımdı. Amerikan Büyükelçiliğinde Albay Glass'ın yanına girdi. Oradan da Jenke'nin tavsiyesiyle Alman Büyükelçiliği'ne geçti. Fakat kısa zamanda kovuldu. Çünkü âmirleri, onu mektupları okurken yakalamışlardı.

Peki, İngiliz Büyükelçiliği'ne nasıl girdi? Gayet basit bir yolla. «İngiliz Büyükelçiliği Birinci Kâtibi için bir şoför aranıyor.» ilânını okuduktan sonra...

ÇİFT ANAHTAR

İngiliz Büyükelçiliği'ndeki ilk aylar olaysız geçti. Elyesa ağız sıkı, işini vaktinde yapan, sâdık bir hizmetkârdı. Görevini sessizlik içinde yerine getirirdi. Tıpkı, elçiliğin salonlarından sessiz adımlarla gelip geçmesi gibi...

Ama bu sükûnet, sadece görünüşünde idi.

O sıralarda, Ankara'daki diplomasi tansiyonu aydan aya yükseliyordu. Ateş iki kutuptan çıkmaktaydı: İngiliz ve Alman büyükelçilikleri... İki büyükelçiliğin kasalarında da sırlar yatmaktaydı.

1943 sonbaharında karar saati gelmişti. Kavas Elyesa Bazna artık küçük boyunu aşıyor, bir casus oluyordu. Hem de, İkinci Dünya Harbi'nin en tesirli casusu. O'nun yüzünden Hitler, Müttefiklerin projelerinden başka bir şey düşünemez hale gelecekti.

Nasıl muvaffak olduğunun hikâyesi ilgi çekicidir.

Gündüzleri Büyükelçi'nin çalışma masası üstünde duran kırmızı ve siyah klasörlerin içinde çok önemli sırlar olduğunu, Bazna hemen anlamıştı. Kırmızı klasör, geceleri eski model bir kasaya saklanıyordu. Siyah klasöre gelince, Büyükelçi onu her akşam odasına götürüyordu. Uykusuz geçen saatlerinde dokümanları inceliyor, sonra onları bu klasöre yerleştiriyordu.

Anahtarlar nasıl elde edilebilirdi? Bazna, büyük bir parça balmumu satın aldı. Sonra harekete geçme fırsatını beklemeye başladı. Bu fırsat bir sabah doğdu.

«Ekselansları banyolarında yan gelmişlerdi. Yatak odasında onun gri elbisesini hazırlıyordum. Anahtarları gece masasının üstünde gördüm. Kasanın, kırmızı ve siyah klasörlerin anahtarları. Hemen kalıplarını aldım.

«Anahtarlardan birinin üzerinde biraz balmumu kalmıştı. Sir Hugh'un dolabından bir mendil alarak temizledim ve anahtar destesini yerine koydum. Tam o anda, Büyükelçi bornozunu düzelterek içeriye girdi. O kadar hızlı çıkagelmişti ki, kaçacak zaman bulamadım. Mendili alaycı bir şekilde tetkik ettim. Ekselanslarına doğru döndüm ve dedim ki:

— Bu mendil pek temiz değil.

Onu kirliler arasına atıyorum.

«Başıyla tasvib etti, fakat beni dinlemediğine emindim. Etrafına baktı ve birden anahtarları gördü. Sükûnetle alıp bornozunun cebine koydu ve bir şey söylemeden gitti.»

Anahtarların kalıbını çıkarmak, Bazna için çocuk oyuncağı gibi kolay bir iş olmuştu. Bundan sonra

âmirinin olmadığı zamanları kollamaya başladı. Büyükelçi, çok defa akşamları resmî davetlerde bulunduğu sırada, işini yürütüyordu. Fakat birçok kere, Büyükelçi odasında uyurken içeri girmeye cesaret etti, kasa-yı açtı ve dokümanları kendi odasına götürdü. Problem, fotoğraf çekebilme imkânının hazırlanmasındaydı. Günümüzde, çok hassas şekilde, aletsiz fotokopi yapılabilir; ancak 1943'lerde bu mümkün değildi. Onun için bir tertibat kurmaya mecburdu. Fakat Bazna, elçilikteki bütün hizmetçiler gibi, kendi odasının da sık sık arandığından emindi. Öyle bir çekim sistemi meydana getirmeliydi ki, hiç kimsenin, hiç bir şekilde dikkat ve şüphesini çekmesin.

«700 mumluk bir ampul alıp başu-

cuma yerleştirdim. Ayrıca dört ayak ve bir metal halka aldım. Ayakları halkaya oturtup, üzerine fotoğraf makinemi yerleştirdiğim zaman, istediğim resmi çekebiliyordum. Bu teçhizatın parçaları asla göze çarpmazdı. Çünkü ayaklardan ikisini gardrobuma kravat asacağı gibi tesbit etmiştim; diğer ikisini lavabonun bulunduğu duvarda havlu asmak için kullanıyordum.

«Metal halka ise, kül dökülmesini önleyici bir koruyucu olarak kül tablasını çerçevesiyordu.»

Devamını biliyoruz. Moyzisch'le muntazam temas ve Çiçeron'un kassasına istiflediği para tomarları...

«PİYANGO KAZANDIM»

1943 yılı sonuna doğru, Elyesa

Bazna, İstanbul'da, Taksim meydanında bir daire kiraladı. Bir Yahudiye ait olan bu yer için, 5 bin lira peşin ödemişti. Bir müddet sonra, oraya yakın bir sokakta, bu defa 12 bin lira vererek ikinci bir daire kiraladı. Birkaç hafta sonra, altına bir Mercedes araba çekmişti. Bu ani refah karşısında şaşırarak arkadaşlarına, lâkayd bir tavırla izah ediyordu:

— Piyango kazandım.

Nihayet kötü haber geldi: Moyzisch'in sekreteri Amerikalıların tarafına geçmişti. 10 Nisan 1944'de, mosmor olmuş, yıkılmış Çiçeron, Moyzisch'ten izin ister:

— Şimdi gitmem lâzım.

Uzun aylar boyunca, Elyesa Bazna hakkında kimse bir şey duymadı. Milyonlarca insanın ölümüne, sayısız şehir ve kasabaların yanıp yıkılmasına yol açan korkunç harbin alevleri sönmeye yüz tutmuştu. Sulh havası ağır ağır bütün dünyayı sarıyordu. Bu arada, Bazna'nın karısı ve çocukları, Taksim'deki apartmanlarında, sessiz sadâsız hayatlarını sürdürüyorlardı.

Bir gün kapıcı İsmail, evin önünde pırıl pırıl bir arabanın durduğunu gördü. İçinden, çok zarif, çok neşeli kiracısının indiğini görünce şaşırdı: Elyesa Bazna. Bu, bir zamanların küçük uşağından, ürkek casusundan eser yoktu. Bay Bazna deri değişirmişti sanki. Bay Bazna: Bu isim, bundan böyle onun zengin, kuvvetli firmasını ifade ediyordu. Mektup kâğıtlarını görmek yeterdi. Zengin müteşebbis

Bay Bazna, şimdi Türkiye'nin en rahat yerlerinden birinde, sütun kaymağından nasiplenmeye kazırlanıyordu.

SAHTE PARA

Bay Bazna, faaliyetlerini sınırlandıramıyordu. İstanbul'daki bir hırdavatçılık işine 25 milyon frank yatırdı. Madem ki işler iyi yürüyordu, bundan mümkün olduğu kadar faydalanmalıydı. Bir şirket, bir kumaş tüccarı adına 135 ton sudkostik, ithal etmişti. Bazna, bu tüccardan sudkostik 90 tonunu satın aldı.

Ve borcunun bir kısmını Türk parasıyla, kalanını 23 bin sterlin olarak ödedi.

Ludwig H. Moysizich

Fakat bu alışveriş, Elyesa için felâket başlangıcı oldu. Tüccarın bazı arkadaşları İsviçre'ye gidiyorlardı. Tüccar, Bazna'dan aldığından beri kasasında duran sterlin paketlerinden birini onlara verdi.

Seyyahlar bol yol harçlığı ile gittiler. Ne yazık ki, Lozan'da bir bankanın gişesine başvurur başvuramaz, hazin hakikat ortaya çıktı: Paralar sahte idi.

İzahat istemek üzere öfkeyle İstanbul'a döndüler. Kumaş satıcısı çaresiz ve mecalsiz omuzlarını silkti ve kendisinin de sahte para sürmekten takip edildiğini söyledi. Bazna tarafından verilen paraların kalan kısmını İstanbul'da değiştirmeye kalkışmak talihsizliğine uğramıştı.

Olayın ortaya çıkması üzerine, Bazna, İstanbul mahkeme tarafından sorguya çekildi.

Nihayet, 25 Temmuz 1955'de, İstanbul Valisi'nin kardeşi olan hâkim, onu başkasına zarar vermek suçundan 12 bin Türk lirası (resmî kurda bir milyon eski franktan biraz fazla) ödemeye mahkûm etti.

Ancak, işin acı tarafı bu değildi. Bazna bütün servetini kaybetmişti. Almanlar ona sahte para ödemişlerdi. 300 milyon frank sahibi olduğunu zannetmek ve bir anda sıfıra inmek... Üstelik, alacaklıları da acele ediyorlardı. Bu, gürültülü bir iflâstı: 300 bin Türk lirası...

1955'de kendisini bulduğum zaman, Elyesa tekrar fakir bir adam olmuştu. Bir kaç vasat işe el atmıştı ve iyi kötü yaşıyordu. Mesleğini sordüğüm zaman, dudak büküp gülümse-di:

— Ben komisyoncuym bayım...

Fakat, hayali ölmek bilmiyordu. Evine yorgun dönen komisyoncu, akşam kendini bir başka adam hissediyordu.

Elyesa Bazna başını doğrultuyor ve tekrar Çiçeron oluyordu. Evet, hayalleri ölmek istemiyorlardı.

BOŞA GİDEN TEŞEBBÜS

16 Nisan 1954 tarihinde, Elyesa, postaya üzerinde şu adres bulunan bir zarf attı: «Ekselans Adenauer, Federal Almanya Cumhurbaşkanı, Bonn.» Sabık Çiçeron, Alman Şansölyesi'ne, basit bir tarzda hayat

hikâyesini anlatıyordu. Harb sırasında İngiliz Büyükelçiliği'ne girmiş ve Almanlar hesabına çalışmıştı. Fakat «Almanlara beslediği sempatiden ötürü» yaptığı çok faydalı çalışmanın karşılığında, kendisine sahte para ödenmişti. Bu, büyük bir haksızlıktı. Harb sonrası, elindeki İngiliz paralarını piyasaya çıkarınca tamamiyle iflâs etmişti. Sayın Cumhurbaşkanı'ndan, zararının ödenmesini rica ediyordu. Hem 300 milyon falan istemiyordu; 2 milyon 100 bin markla yetinirdi.

Şansölye kendisine cevap vermedi, fakat Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı, ona 9 Ağustos -1954 tarihinde kısa bir mektup gönderdi. Bunda, nâzik bir dille, meselenin incelendiği bildiriliyordu. Elyesa Bazna, 15 Ekim'de ikinci bir mektup aldı. Dışişleri Bakanlığı, bu defa oldukça soğuk bir ifadeyle üzüntülerini bildiriyor, Alman kanunlarının böyle bir ödemede bulunmak zevkinden kendilerini mahrum bıraktığını ifade ediyordu.

Çiçeron'un Almanlarla münasebeti burada kesilmedi. Bir müddet sonra bir Alman gazetesi, onun hatıralarını topladı ve biraz süsleyerek yayınladı. Bu yayın, Bazna'ya seyahat imkânı hazırladı. Almanya, İtalya, Avusturya ve Fransa'yı gezdi.

Onu, tekrar Paris'e geldiğinde gördüm. Çiçeron'un mevcudiyetini Fransız millete haber vermiştim. Yabancı basın benden bilgi almıştı. Ve şimdi, 1963 yılı Ocak ayının bir pazar günü, onu Orly havaalanında bir sürü gazeteci ve fotoğrafçıyla birlikte bekliyordum.

İtiraf edeyim, biraz endişeliydim. Kendisini Paris'e Stellio Lorenzi, Andre Castelot ve ben mülakat için çağırmıştık. Beni tanıyınca, acaba nasıl davranacaktı?

Kare yüzlü, yuvarlak siyah gözlüklü, kabak kafalı ve bodur bir adanı. Bir elinde seyahat çantası ve katlanmış bir şemsiye tutuyor. Ona doğru yürüdüm, hemen gülümsedi:

— Günaydın Bay Decaux! Beni tanıyıştı. Flaşlar patladı, sorular başladı.

— Gazeteciler sizi çok sıkıyor mu? diye sordum. Dişlerini gösterek gülümsedi:

— Benim için büyük şeref.

Ernst Kelltsenbrunner

Açıkçası, meşhur olmak onu memnun ediyordu. Burada geçmiş günlerin heyecanlarını yaşıyor; harb yıllarını, düşüşünü, servetinin sahte paralarla kuruluşunu hatırlıyordu.

— Elinizdeki paraların sahte olduğunu anladığınız zaman neler hissettiniz? diye sordum.

— Çıldıracağımı zannettim Mösyö.

Bunu heyecansız söylemişti. Şöyle izah etti:

— Ben mütevekkil bir insanım.

Alın yazısına inanırım.

Ona, bütün bir sabah boyunca kameraların önünde sorular sorduktan sonra, ayrılacağımız zaman şöyle dedim:

— Eğer fırsat çıkarsa, tekrar casusluk yapar mısınız?

Gülümsedi. Sert Fransızcasıyla cevap verdi:

— Kim bilebilir ki Mösyö?...

Son bir açıklama: Televizyon stüdyosuna gelmeden evvel, Çiçeron, kendisine vaad edilen paranın ödenmesini istedi. Ona bir çek teklif ettim, reddetti.

Hiç kimseye güvenemiyordu. Vezneden 20 adet 100 Frank getirilinceye kadar beklemek icap etti. Bunların hepsini, teker teker, büyük bir dikkatle inceledi.

Sonra kameranın önüne çıkmaya razı oldu.

Sanlı Urfası

Kurtuluş Savaşı sırasında kenti işgal etmek isteyen düşmana karşı halkıyla topyekun direniş göstererek 11 Nisan'da kurtuluşunu ilan eden Urfa'ya TBMM tarafından "Şanlı" unvanı verildi.

Rahmi Numan

28 Şubat 1087... Urfa'nın Büyük Türk Hakanlığı'na katıldığı tarihtir.

Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Melikşah, Anadolu Sultanı Süleyman Şah'ın ölümü üzerine, büyük üzüntü duyarak bir Halep seferi düzenlemişti. Ünlü Türk kumandanlarından Porsuk, Bozan ve Aksungur da, Melikşah ile beraberdiler. İsfahan'dan gelen Sultan Melikşah, yolda, kumandanlarından Bozan'ı, Urfa'yı fethetmek için emur etti ve onu, kuvvetleriyle birlikte Urfa kaşatmasında bırakarak yola devam etti.

Mevsim kış, havalar yağışlıydı. Kumandan Bozan, derhal kaleyi kuşatarak şehri zorlamaya başladı. Bu sert mevsimde kaşatmanın uzun sürmesi başarısızlığa yol açabilirdi. O sırada Urfa'ya hâkim olan yerel Arap hü-

kümdarı da şehri iyi müdafaa ediyordu. Bununla beraber Bozan, birkaç ay süren bir kuşatma ve çeşitli hücum girişimlerinden sonra, 28 Şubat 1087'de Urfa'yı aldı. Sultan Melikşah da, kendisini, oraya vali tayin etti. Böylece, günümüzden yaklaşık 940 yıl önce, Selçuklu kumandanı Bozan, Urfa'nın ilk Türk valisi oldu.

1087, şehrin Türkler'in eline ilk kez geçtiği tarihtir.

Türkler tarafından fethedilen Urfa, o tarihten itibaren kesin bir düzene kavuşmuş değildir. XVI. yüzyılın başlarına kadar, bu çevrenin ve şehrin birçok kez el değiştirdiğini, çeşitli yabancı ve Türk hanedanlarının idaresinde kaldığını görüyoruz.

URFA KONTLUĞU VE ZENCİLER

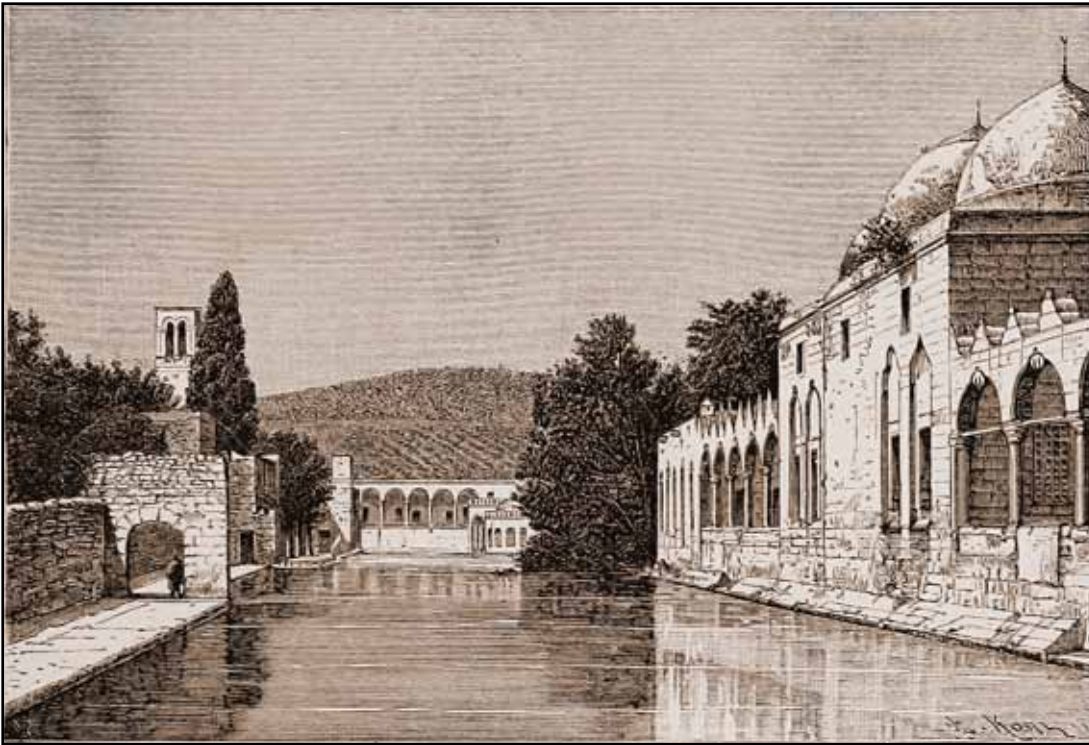
Urfa'nın ilk olarak Türk hâkimiyetinde kalışı, ancak 11 yıl sürmüş, I.

Haçlı seferinde burası, Latinler'in eline geçmiştir. Haçlılar, birçok yerde yaptıkları gibi, Urfa'yı da alır almaz, burada, bir devlet kurdular. Bu devlet, ancak 48 yıl yaşadı ve bu süre içinde Urfa'da Fransız aslından 4 kont hüküm sürdü. Bu kontluk bir ara, Malatya, Adıyaman, Antep, Maraş ve çevrelerini içine alacak kadar büyüdü, kuvvetlendi.

Kontluk devrinde Urfa'da hüküm süren Fransız kontlarından ikisi Ardenne, ikisi de Courtenay hanedanına mensuptur. İlk Urfa Kontu I. Baudouin, ancak iki yıl hüküm sürmüş, 1100 yılında Kudüs Kralı olunca, kontluğu amcasının oğlu II. Baudouin'e bırakmıştır. Godefroy ve Bouillon'un yerine Kudüs Kralı olan I. Baudouin, 1118'e kadar Kudüs'te saltanat sürmüştür.

18 yıl süreyle Urfa kontluğunda bulunan II. Baudouin'den sonra, Courtenay hanedanından I. Jocelin 1118'de, ondan sonra da II. Jocelin 1131'de Urfa kontluğuna geçti. II. Jocelin'in hükümrانlığı, kontluğun ortadan kalktığı 1146 yılına kadar devam etti.

Urfa kontluğunun hüküm sürdüğü sıralarda, aynı çevrede hüküm süren bir Türk hanedanı vardı: Zengiler. Musul Atabeyleri diye de anılan bu hanedan, İslâm dünyasını Haçlılar'a karşı korumuş ve buradaki Latin kontluklarını devamlı sıkıştırmıştır. İşte, Urfa Kontluğu'nu ortadan kaldıranlar Zengiler'dir. Zengî hanedanının kurucusu İmâdeddin Zengî, kontluğu devamlı olarak sıkıştırmış, sonunda küçük oğlu Nureddin Zengî de tamamen ortadan kaldırmıştır.

Balıkli Göl'ün bir gravürü.

Dergah Camii.

Bu arada, Urfa'da hüküm süren kontlar da, zaman zaman Türkler'e esir düşmüşlerdir.

YAVUZ SULTAN SELİM'E KADAR URFA

Kontluğun yıkılmasından sonra Urfa topraklarında Begtiginler adında bir Türk hanedanı, 1144'ten 1233'e kadar 89 yıl, bir prenslik kurmuş, bu devlet, Zengîler'e, Artuk Oğulları'na, Eyyûbîler'e, Anadolu Selçuklularına bağlı olmak suretiyle hayatını devam ettirmiştir.

XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak İlhanlılar, yani sonradan Türkleşen İran Moğolları, bu bölgeye kadar gelmişlerdir. Fakat Urfa, daha çok İlhanlıların azılı düşmanı olan Mısır-Suriye Türk-Memlûk İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Zaman zaman Karakoyunlular ile Akkoyunlular, Memlûkler'e bağlı olmak koşuluyla ülkeyi ele geçirmişlerdir.

Urfa ve çevresinin kesin olarak Osmanlılar'a geçmesi ve düzenli bir yönetime kavuşması 1516 yılına raslar. Bu, Yavuz Sultan Selim'in 2. sefer-i hümayûnunun yani Mısır seferinin başladığı tarihtir. Haziranın ilk günlerinde sefere çıkan Türk ordusu, Temmuz sonlarında Güneydoğu Anadolu'ya karşı girişilen bu sefer sırasında Urfa'yı da aldı ve Osmanlı topraklarına kattı. 1535 yılında da Kanunî, Irakayn seferi dönüşünde iki

gün süreyle Urfa'da kalmıştır.

Osmanlılar devrinde Urfa, Osmanlı idaresinde «Rakka Beylerbeyliği» denen eyaletin merkezi olmuştur. Eyalet merkezi bazen şimdi Suriye'de kalan Rakka'da bulunmuşsa da, daha çok Urfa'da kalmıştır.

Bu devirde, Urfa şehrine «Ruha» denmişse de, zamanla «Urfa» ismi kesin olarak kalmıştır.

RAKKA BEYLERBEYLİĞİ'NİN XVII. YÜZYILDAKİ DURUMU

Yüzölçümü : 145.000 km²

Beylerbeyisinin (genel valisinin) yıllık tahsisatı (hassı) : 680.000 akça

(yaklaşık 3.400.000 TL.)

Merkezî: Ruha (Urfa) ve bazen Rakka.

8 sancağı (vilâyeti): Urfa, Suruç, Rakka, Ana, Hâbûr, Çamas, Deyr-i Ruhbe ve. Beni-Rabî'a.

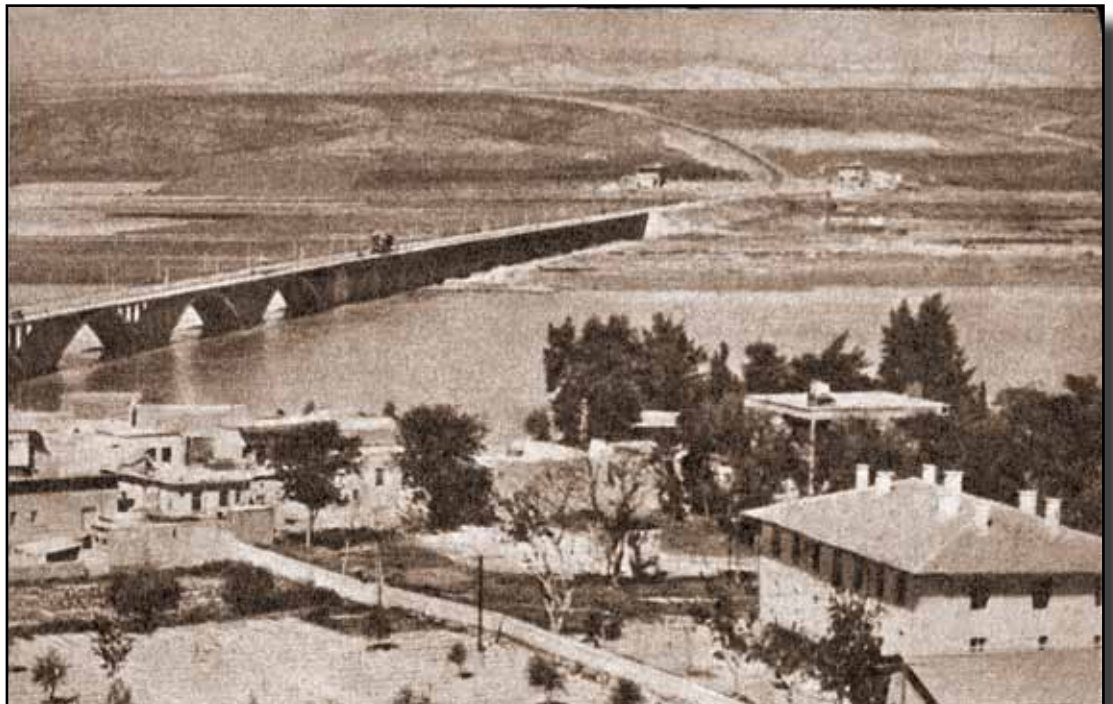
Eyaletin kapladığı alanda bugün şu topraklar vardır: Türkiye'nin (Birecik kazası hariç) Urfa Vilâyeti, Irak'ın Cezire gölü bölgesi ve çevresi ile Suriye'nin Furât vilâyeti.

Osmanlılar çağında Urfa, önemli bir şehir olmak özelliğini korumuş, birçok tanınmış kişi yetiştirmiştir ki, en meşhurları büyük şair Nâbî'dir. Urfa meşhurların isimlerinin sonuna «Ruhâvî» veya «Rehâvî» yani «Urfalı» lâkabı eklenmiştir.

Tanzimat'tan sonra Urfa, Halep vilâyetinin 5 sancağından birine merkez olmuştur. Sancağın 5 ilçesi bulunuyordu. Son yıllarda Urfa, Halep'ten ayrılarak bağımsız sancak ve Cumhuriyet devrinde bütün sancaklar (mutasarrıflıklar) gibi «vilâyet» olmuştur.

Şehir, 7 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş, 7 ay 25 gün sonra Fransızlar'a bırakılmıştı. Fransız işkâli de 7 ay, 25 gün sürmüştür. Fransızlar'ın ve onların silâhlandırdıkları Ermenilerin zulmüne dayanamayan Urfalılar, 9 Şubat 1920'de işgal kuvvetlerine karşı ayaklanmışlar, 2 ay süren çok kahramanca vuruşmalardan sonra düşmanı Urfa'dan kovmuşlardır.

Urfa'nın nüfusu son yüzyıl içinde büyük değişiklikler geçirmiştir. Şehir

Fırat nehri üzerindeki Birecik köprüsünün eski bir fotoğrafı.

nüfusu 1850 yılında 75.000 iken, 77 yıl içinde, 1927'de 29.000'e düşmüş, bundan sonra küçük artmalarla yükselmeye başlayan nüfus, ancak günümüzde 1850'deki nüfusuna ulaşabilmiştir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE URFA

Bugün Urfa vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk kez Anadolu'da siyasî birlik meydana getiren Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Fakat bu bölge daha çok Mezopotamya'daki Sâmilîler'in, yani Bâbillîler'le Asurlular'ın etkisindeydi. Eski Bâbil İmparatorluğu, daha Hititler'den önce, bu bölgeyi de içine alıyordu. Sonradan bu alan, Hurriiler'in yaşadıkları ve büyük Huni-Mitanni devletini kurdukları ülkelerden biri oldu. Hititler'den sonra Asurlular, onlardan sonra Bâbillîler, tekrar Urfa bölgesini aldılar. Memleket daha sonra Bâbil İmparatorluğu ile beraber Pers İmparatorluğu'nu temsil eden Medler tarafından fethedildi. M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'in, Pers devletini ortadan kaldırmasına kadar da Persler'in elinde kaldı. Büyük İskender'in mirası paylaşılırken burası Selevkoslar'ın (Asya imparatorluğu'nun) hissesine düştü. Bölge, o devirde haşmetli çağını Hurri-Mitannîler'in zamanında yaşadı; çünkü bu krallığın başkenti Vaşşugan, bugünkü Urfa topraklarında bulunuyordu Bugünkü Resûlayn kasaıbası ki, ilçe merkezidir ve Hâbûr

Harran'daki kümbeler.

ırmağının doğu kıyısına yakın olup, şimdi Suriye sınırının üzerindedir.

Romalılar, M.S. I. yüzyılda bu bölgeye gelmişlerse de, Urfa daha çok İran İmparatorluğu'nu tanıyan Partlar'ın ve onların yerine geçen Sâsânî hanedanının elinde kalmıştır. Fırat ve Toroslar ötesinde Roma'nın yerine geçen Bizans ile İran arasında, büyük bir jeopolitik mücadele olmuştur. Bu sıralarda Edessa yani Urfa şehri gelişmiş ve Günedoğu Anadolu'nun büyük merkezi haline gelmiştir. Şehirde daha fazla Arâmî kültürü, yani Sâmilîler hâkim olmuştur. Arâmî Krallığı, bazen Bizans'a, bazen de İran'a haraç vererek etkisini bu bölgeye kadar uzatmıştır. Urfa,

VII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Müslüman Araplar tarafından fethedilmiş ve İslâm imparatorluğuna katılmıştır.

BİRECİK

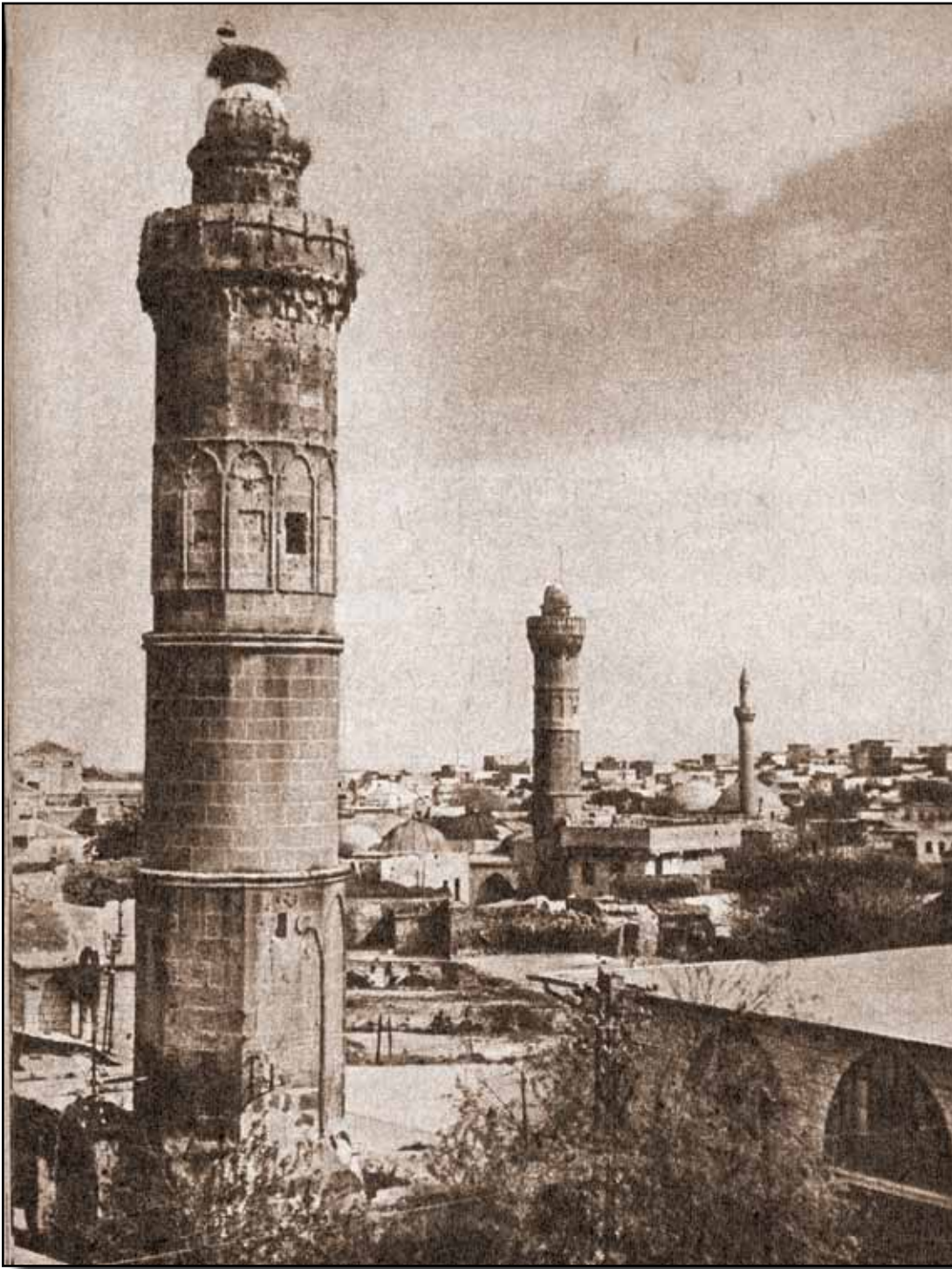
Urfa'nın bu şirin ilçesi, tarihî öneme sahip bir bölgedir. Şehrin adı Arâmî dilinde «Bîrsâ» kelimesinden gelmektedir; «Bîrsâ»nın Arapça'sı «Bîre» olup «kale, hisar» anlamlarına gelmektedir ve bu adı taşıyan başka yerler de vardır. Türkler, bu ismin sonuna «-cik» küçültme ekini getirmişlerdir. Şu halde Birecik «küçük kale» demektir.

Urfa şehrinin geçirdiği bütün tarihî devrelere katılan Birecik, 1099'da Haçlılar tarafından zaptedilmiş, Mardin Artuklu Türk beyliği tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra birkaç yıl için Bizans, Birecik'e hâkim olmuşsa da, şehir, kesin şekilde Türkler'de kalmıştır. Moğollar, Birecik'i ele geçirememişler ve Memlûkler, burasını İlhanlılar'a karşı başanyile savunmuşlardır. Şehrin, Fırat'ın doğu kıyısında 56 metre yüksekliğindeki kalesi, bu savunmada birinci derecede rol oynamıştır. Kalenin birçok kısımları bugün de durmaktadır.

Selevkoslar'dan kalan bu ünlü kale, son şeklini XIII. yüzyılda Memlûk Türkleri'nin fethi ile almıştır. 1879'da nüfusu 30.000'e kadar çıkan Birecik, sonraki yıllarda gerilemiştir. 1892'de 7 camisi, 4 kilisesi vardı.

Mevlid Halil Camii.

Pazaryeri ve Cabakhane camilerinin eski bir fotoğrafı.

Kervan ticaretinin tarihe karışması, şehir için büyük darbe olmuş ve İstanbul-Bağdad hattının Birecik'ten değil daha güneyden geçmesi, bu çöküşü hızlandırmıştır. Birecik, XIX. yüzyılın ortalarına, hattâ sonlarına kadar o derece mühim bir transit ticaret merkeziydi ki, 5.000 develik muazzam kervanların yük alıp indirmek için burada mola verdikleri, sık görülen manzaralar arasındaydı. Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'dan gelen ticaret yolları, Birecik'te düğümleniyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Birecik'in Suriye sınırına çok yaklaşması ve ticarî bölgesinin önemli kısmının Suriye topraklarında kalması, şehir için son darbeyi oluşturmuş, Fırat'ın karşı kıyısındaki Nizip'in yanında ikinci dereceye düşmüştür.

EFSANELEŞEN ÜRFA

Yalnız siyasî ve askerî tarihinden bahsetmek, Urfa'yı eksik bırakmak demek olur. Bu şehrin tarihinin efsaneleşen bir kısmı daha vardır.

Bilindiği gibi Hz. İbrahim, Nemrûd kavmini Hak yoluna getirmek için vazifelendirilmiş bir peygamberdi. Puta tapan halkı ikna etmek için bir gün puthaneye girdi ve bir balta ile putları kırdı, sonra da baltayı en büyük putun eline tutuşturdu. Gelip de bu durumu gören halk, ondan hesap sorunca:

— Bu işi yapan en büyükleridir.

Ondan sorun, diye cevap verdi.

Bu cevabı duyanlar putun konuşmayacağını söyleyince, Hz. İbrahim:

— Yazıklar olsun size! Demek, Allah'tan gayri öyle şeylere tapıyorsunuz ki size zararı da, faydası da dokunmaz, dedi.

Bunu haber alan Nemrûd da, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını emretti. Hemen bu emir yerine getirildi ve büyük bir ateş hazırlanarak Hz. İbrahim buraya atıldı. Üç veya yedi gün ateşte kalan Hz. İbrahim, Allah aşkıyla burasını bir gül bahçesi gibi hissetti ve sağ salım ateşten çıktı. Bundan sonra «Halîlullah» unvanını aldı.

İşte bugün Urfa'da Halil Rahman Camii'nin yanındaki Ayni Zeliha diye anılan gölcük, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yer olarak gösterilir (1).

(1) Eski İslâm kaynakları, Hz. İbrahim'in Irak'ta bulunan Kusa şeh-

Kızılköyün.

Göbeklitepe.

rinde ateşe atılmış olduğunu kaydeder.

AYNI ZELİHA

Ayni Zeliha (Zeliha kaynağı) 150x30 metre boyutunda büyük .bir havuzdur, içinde yaşayan balıklar kutsal sayılır, avlanmaz, özenle beslenirler. Ayrıca, Urfa kalesindeki bir mağara da Hz. İbrahim'in doğduğu yer olarak gösterilir.

Nemrûd, gördüğü korkulu rüyalar üzerine, yeni doğan çocukları öldürtmeye başlamıştı. Bundan korkan Oşâ adındaki kadın, bir mağaraya saklanarak yavrusunu orada dünyaya getirdi. Doğan bebek Hz. İbrahim'di (2).

(2) Eski kaynaklara göre, Hz. İbrahim'in doğduğu mağara da Kusa şehrinde.

Şehrin güneyindeki bir mağaranın da İslâm âleminde sabır sembolü haline gelen Hz. Eyyûb'a ait olduğu söylenir.

Yine Urfa yakınlarında bir şehir harabesi vardır ki, Şuayb şehri diye anılır. Bu şehrin harabelerinde Hz.

Şuayb'a ait olduğu söylenen bir mağara vardır.

URFA KALESİ

Görülüyor ki, Urfa'nın tarihinin bu cephesi, şehre bambaşka bir hava

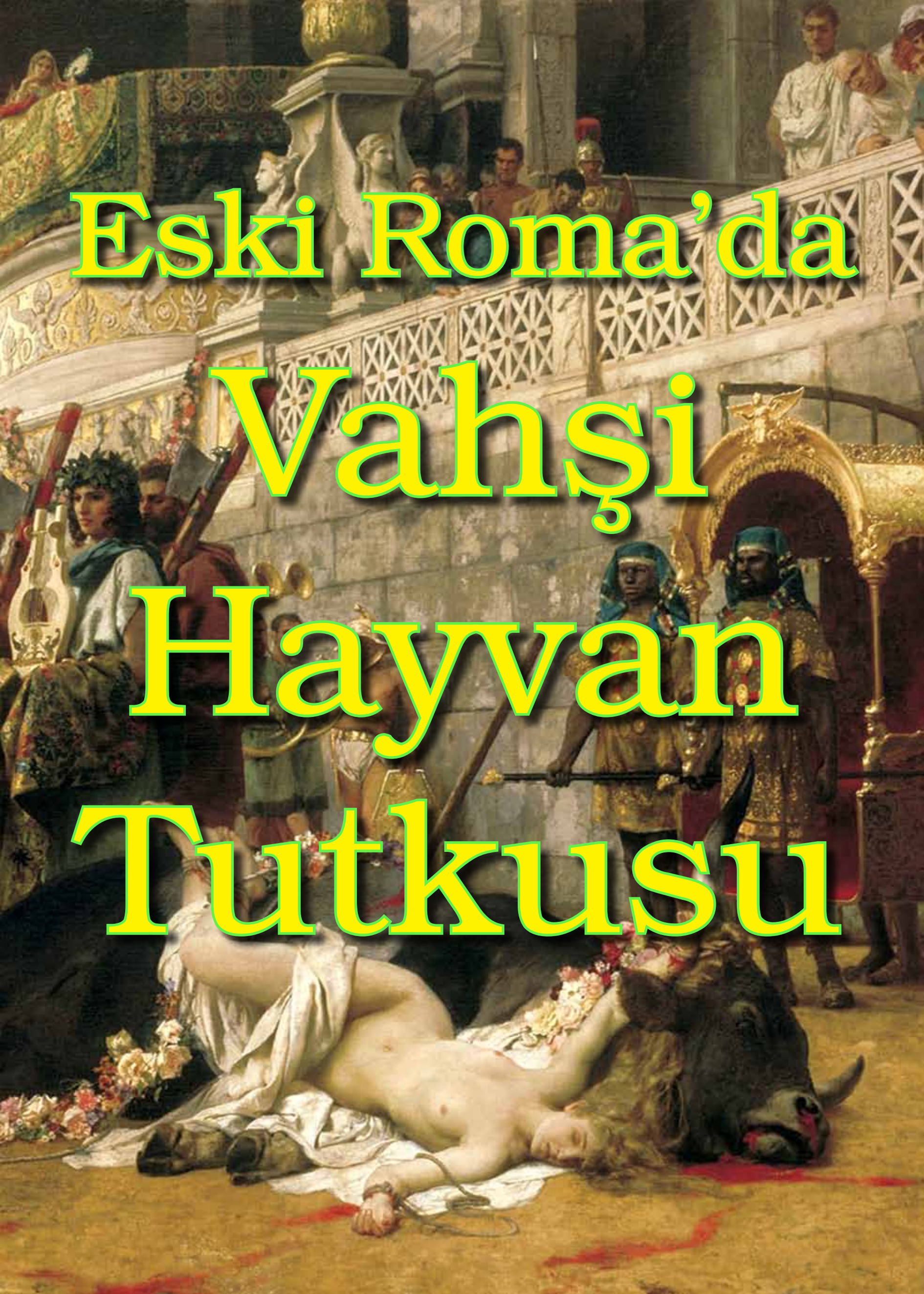

Kaleden şehrin görünüşü.

katmaktadır. Bu yüzden bazı yazarlar, Urfa'dan, Peygamberler Şehri diye bahseder. Evliya Çelebi'ye göre, Hz. İsa da Urfa'ya gelerek bir kiliseye inmiş. Bundan ötürü kiliseye Deyr-i Mesih denmiş. Çelebi zamanında bu kilise tanınıyormuş.

Urfa kalesi, şehre hâkim bir yamaçta kurulmuştur. Kalenin içinde yontma taşlardan yapılmış iki sütun vardır. Yirmi beş burçla korunan kalenin içinde eskiden muhafızların oturması için çeşitli binalar, depolar, sarnıçlar ve cami vardı. Bu kaleden başka, şehrin bir de dış kalesi mevcuttur. Gayet büyük taşlarla yapılmış olan kalenin «Harran kapısı», «Bey kapısı», «Samsad kapısı» diye anılan üç kapısı vardır.

XVII. yüzyılda bu iki kale arasında üç bine yakın ev bulunuyordu.

Eski Roma'da Vahşı Hayvan Tutkusu

Eski çağlarda, yırtıcı hayvanlara karşı öylesine bir merak vardı ki, bugün en zengin hayvanat bahçeleri bile, o zamanların bahçeleri yanında pek fakir kalır.

Pierre Roudil

Bir tarihçinin yazdığına göre, eski Roma'da yapılan hayvan şenliklerinin yalnız bir tekinde bile bugünkü Avrupa'nın bütün hayvanat bahçelerini doldurmaya yetecek kadar hayvan bulunurdu. Büyük Colosseum anfiteatrının açılışında, o devri yaşamış tanıklara bakılırsa, 10.000'e yakın hayvan kurban edilmiştir.

Bu sayılar biraz abartılı da olsalar, yine de bir büyüklüğü ifade etmektedirler. Gerçekten Kuzey Afrika'da fillerin kayboluşu ile aslanların, hiç de azımsanmayacak oranlarda azalışlarını, Roma'nın buradan yapmış olduğu tüketimlere bağlamak da olasıdır.

Başlangıçta, ilk yabani hayvanlar Roma'ya Mısır'dan ve Yunanistan'dan gelirlerdi. Bunlar İtalya'yı baştan başa dolaşarak panayırarda temsiller veren bir çeşit sirkler tarafından getiriliyorlardı. Çoğunu maymunlar, ayılar, aslanlar, yılanlar, timsahlar gibileri oluşturmaktaydı.

SEÇİMLERİ KAZANMAK İÇİN

Büyük vahşî hayvanların Roma'ya ilk gelişleri M.Ö. 273 yılındadır. Tarento savaşının galibi bir general, Epir kralı Pyrrhos'tan aldığı dört fili getirmişti. Birkaç yıl sonra, Pön harpleri sırasında, Konsül Metellus, Kartacalılar'ın savaş için yetiştirdikleri 142 fili ele geçirmişti. Senatörler, bunları ne yapacaklarını bilemedikleri için, öldürülmelerini emrettiler.

Bunun üzerine fillerin idamına başlandı; hem de bir yere toplanan halkın gözleri önünde, oklarla ve mızraklarla öldürüldü zavallı hayvanlar. Bu gösteri halkı çok eğlendirmiş olacaktı ki, anısı belleklerden silinmedi ve yarım yüzyıl kadar sonra

M.Ö. 185 yılında Konsül Nobilior iktidara gelişini, arenada bir sürü aslan ve panter katletmek suretiyle kutladı.

Bu, aynı zamanda bir uygulamanın da başlangıcı oluyordu. O günden sonra artık konsül adayları, seçmenlerine şirin gözükmek için, oy sahibi halka, av (= venatio) adını verdikleri ve gerçekte her biri fecî birer katliam olan böyle şenlikler düzenlemeye koyuldular.

Bir süre sonra, bu durum bir kanıksama haline geldi ve akıp giden yüzyıllar sırasında bazı değişiklikler yapmak çareleri arandı. Böylece hayvanları birbirleriyle dövüştürmek modası çıktı. Filler gergedanlarla, boğalar aslanlarla dövüştürülüyorlardı; bu arada özel surette yetiştirilmiş

gladyatörler de hayvanlarla dövüşmeye başladılar.

Aynı zamanda, hayvanlara, günümüz sirklerindeki bazı numaraların öğretilmesi işine de girildi. Artık filer dans ediyorlardı, veya hortumları ile arenanın kumları üzerine Lâtince bazı kelimeler yazıyorlardı.

Giderek, iş daha da büyüdü ve hayvanlar mahkûmların idamında kullanılmaya başlandı. Bu, ilk kez Konsül Paulus Aemilius'un aklına gelmişti. M.Ö. 168 yılında Makedonya Kralı Perseus'u yenmesi üzerine, ordudan kaçan askerlerini fillerin ayakları altında ezdirmişti. Aynı şeyi Scipio Aemilianus da Kartaca'nın yıkılmasından sonra yapmıştır. O tarihten itibaren de suçlular için yeni bir ceza türü ortaya çıkmıştı: Ad bestias

Sirk oyunlarını gösteren bir mozayik.

(= Hayvanlara verilme) cezası. Özellikle İmparator Clodius'un böyle izlemeleri özel bir düşkünlüğü vardı. Bu yüzden, esirler incir çekirdeğini doldurmayan nedenlerden ötürü bu çeşit işkencelere mahkûm ediliyorlardı. Bu, zamanla o kadar sık uygulanmaya başlanmıştı ki, Clodius, sonunda selefi Augustus'un heykelini yerinden kaldırmak zorunluluğunu duydu. Çünkü gelenek gereği, gösteri sırasında onun örtülmesi gerektiğinden bu gidişle heykelin yüzünü gören kalmayacaktı.

Cumhuriyet devri sonlarında, diktatör Sulla, Mauritania Kralı Bochus'dan hediye olarak aslanlar almış ve kendisinin yüksek bir memuriyete atanması olayını 100 tane erkek aslan öldürterek kutlamıştır. Kısa bir süre sonra, Pompeius tam 600 adet dişi ve erkek aslan, 20 fil, 1 vaşak ve 1 gergedandan oluşan bir hayvan sergisi düzenledi. O zamana kadar Roma'da böyle bir şey ilk kez görülüyordu.

Bugün Tunus şehri müzesinde bulunan bir heykel kabartmasına bakılırsa, Romalılar, gergedanları arabaya koşacak kadar ehlileştirmiş bulunmaktaydılar.

JULIUS SEZAR'IN ZÜRAFASI

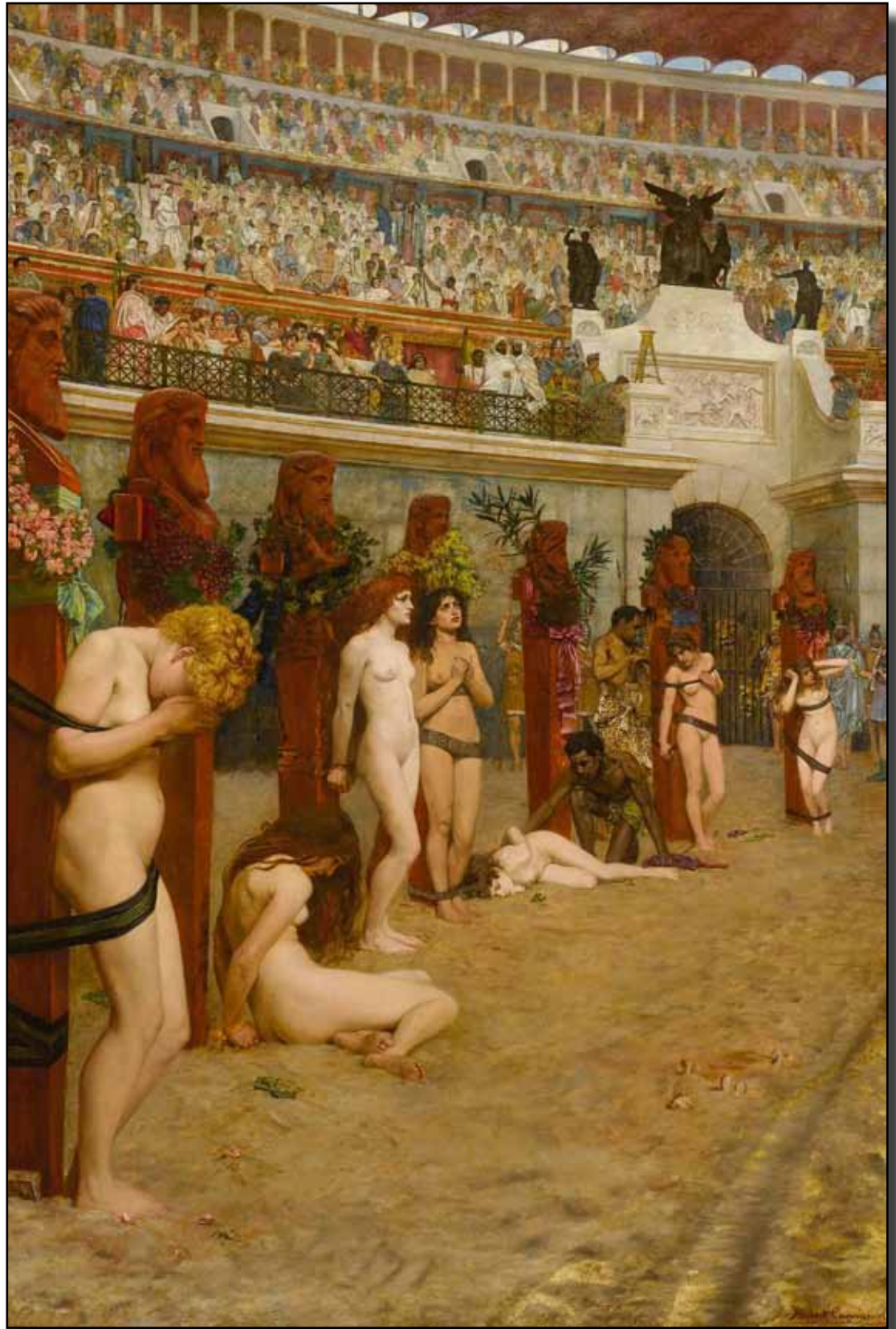
Roma'da boğa güreşleri ilk olarak Sezar tarafından düzenlenmiştir. O devrin boğaları, zamanımızda nesli tükenmiş olan bir çeşit yaban öküzleriydi ve yalnız Avrupa kıtasında bulunurlardı.

İmparatorlar bunları yakalamak için Almanya ormanlarının içlerine kadar av partileri düzenlerlerdi. Bu yaban öküzleri aylarla, fillerle veya kaplanlarla dövüşürlerdi. Aynı zamanda mahkûmları öldürmek işini de görürlerdi.

Sezar, kendi adını taşıyan forumu yaptırdığı zaman, açılış töreni için çok sayıda aslan ve bir de zürâfa kurban etmiştir. Romalıların o güne kadar görmedikleri böyle bir manzara onlar için çok ilgi çekici oldu.

İmparatorluk devrinde bu çeşit gösteriler, giderek öyle istek bulmuştur ki, kısa bir süre sonra, yalnız imparatorlar değil, yüksek bir memuriyete atanan herhangi bir vatandaş veya bir zafer kazanan her hangi bir general bile halka böyle bir eğlence sunmak gereğini duymaya başlamıştır.

Hayvanlar daha çok Afrika'dan getirtiliyorlardı, fakat aynı zamanda Küçük Asya'dan, İran'dan ve hattâ Avrupa'nın kuzeyinden getirtildik-

Ölümüne Kadar Sadık tablosu-Christianae ve Leones Herbert Gustave Schmalz

leri de oluyordu. Romalıların hayvan piyasası yabancı krallar tarafından imparatorlara sunulan hediyelerle beslenmekteydi: Çin elçileri Augustus'a Asya filleri getirmişlerdi ve İran hükümdarları da imparator Aurelianus'a, Diokletianus'a, Theodisius'a sayısız hayvanlar göndermişlerdi. Bunların içinde, o tarihlerde İran'da pek bol olan ünlü Hyrkaina kaplanları da bulunmaktaydı

ROMA NUH'UN GEMİSİYDİ SANKİ

Ama hayvanların büyük bir çoğunluğu Roma sömürgelerindeki valiler tarafından tedarik olunuyordu. Bunlardan. Anadolu'daki Kilikya vali-

si meşhur hatip Cicero'nün bu konuda bir dostuna yazdığı mektupta, bakın, neler var:

«Arzu ettiğiniz panterleri, bu avın ustaları tarafından titizlikle aratmam. Fakat sayıları çok azalmış bu hayvanların. Mahdut miktarda bulunanlar ise, sanıldığına göre, selâmeti Karia'ya kaçarak bulmakta kararlılar. Maamafih peşleri bırakılmış değildir ve kaç tane ele geçirilirse hepsi sizin olacaktır.»

İmparatorluk sona ererken, Konsül Symmachus'un, 391 yılında, oğlu Memmius şerefine düzenlediği şenlikler için Roma topraklarının dört bir yanında hâlâ vahşi hayvanlar arattığı görülmektedir. Daha bir yıl önceden

Galya'daki, İspanya'daki, Mısır'daki, Afrika'daki dostlarına bu hayvanlardan sipariş vermiştir. Onlardan vahşî atlar, aslanlar, ayılar, leoparlar, timsahlar istemektedir.

Ne var ki, o sıralarda ulaştırma imkânları daha da güçleşmiş ve İmparatorluk idaresinin etki alanı artık daralmış olduğundan zavallı Symmachus fazla bir şey elde edememiştir. Ona gönderilen 16 attan 5'i yolda ölmüş ve diğerleri hastalanmışlardır. Mısır timsahlarının, yemekten içmekten kesildikleri için öldürülmeleri gerekmiş, ayılar zayıflamış ve bitkin düşmüşlerdi. Aslanlar ise ortalıkta görünmemişlerdi bile.

Oysa İmparatorluğun parlak günlerinde durum hiç de öyle değildi. Avrupa'da ayıları, yaban domuzlarını Ren kıyılarında yakalıyorlardı. Geyikleri, kurtları ve tilkilerle yaban öküzlerini ise Almanya ormanlarında ele geçirmekteydiler.

Bu hayvanlar, genellikle, ağlar ve ökseler aracılığıyla tutuluyordu, özellikle ayı avında bu sonuncu şekilden yararlanılıyordu. İskoçya'dan köpekler ve yabanî boğalar sağlanmaktaydı. Nümidya'dan kementle yakalanan yaban eşekleri, Mauritania'dan köpeklerin avladıkları devekuşları ve tuzakla tutulan panterler geliyordu. Mısır'dan su aygırları ve timsahlar, eski İran'dan ise aslanlar, panterler ve kaplanlar temin olunmaktaydı.

Bu hayvanlar yakalandıktan sonra ya karadan ya da denizden Roma'ya doğru yola çıkarılırlardı; böylece uza-yıp giden bir çeşit kervanlar meydana gelmiş olurdu. Nitekim, Afrika'da, Libya'da ve özellikle Sicilya'daki Piaza Armerina'da bulunan mozaikler bu avlanma yöntemlerinin ve sonra da yabanî hayvanlardan oluşmuş kervan dizilerinin yaşamakta olan birer anısıdır.

Yollarda hayvanlar arabaların üzerinde taşınırlardı ve şehirlere gelince dihlendirilirlerdi. İmparatora götürülmekte olan bu hayvanların bakımı belediyelere düşen bir görevdi.

Roma'ya geldiğinde, hayvanlar, şehrin limanındaki veya varoşlarındaki uçsuz bucaksız barınaklara alınırlardı. Bunlara «vivaria» denilirdi. Doğal olarak bu arada kazalar da hiç eksik olmazdı. Claudius zamanında bu barınaklardan birinden kaçan büyük bir yılan Vatikan tepesinde yakalanıp öldürüldüğü vakit karnından küçük bir çocuğun cesedi çıkmıştı.

Roma'nın güneyinde, bir nehrin yakınında fillere özgü yerler bulunurdu. Ayrıca, geyik, ceylân,

yaban öküzü ve benzeri hayvanlara ait parklar da mevcuttu.

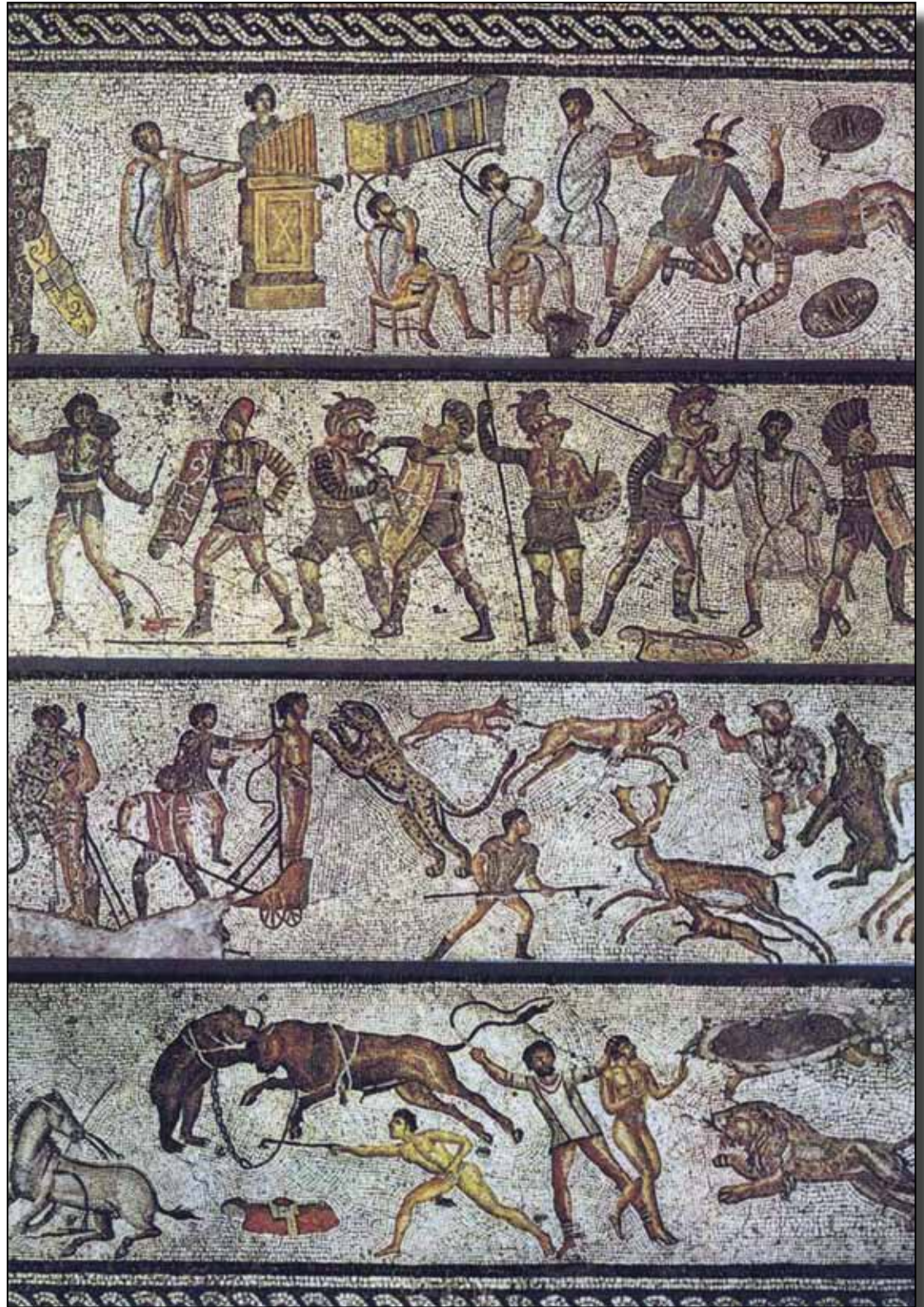
İMPARATORLAR VE HAYVANLAR

Her imparatorun hayvan koleksiyonu ayrıydı. Augustus 15 yıllık hükümdarlığı sırasfhda 3500 hayvana sahip olmuştur. Bunların 420'si kaplan, 260'ı aslan, 600'ü Afrika'nın diğer yırtıcı hayvanları (panter, yaban kedisi, vaşak, sırtlan...), 1 gergedan, 1 su aygırı idiler; geri kalanlarını ise foklar, ayılar, filler ve 36 timsah oluştuyordu.

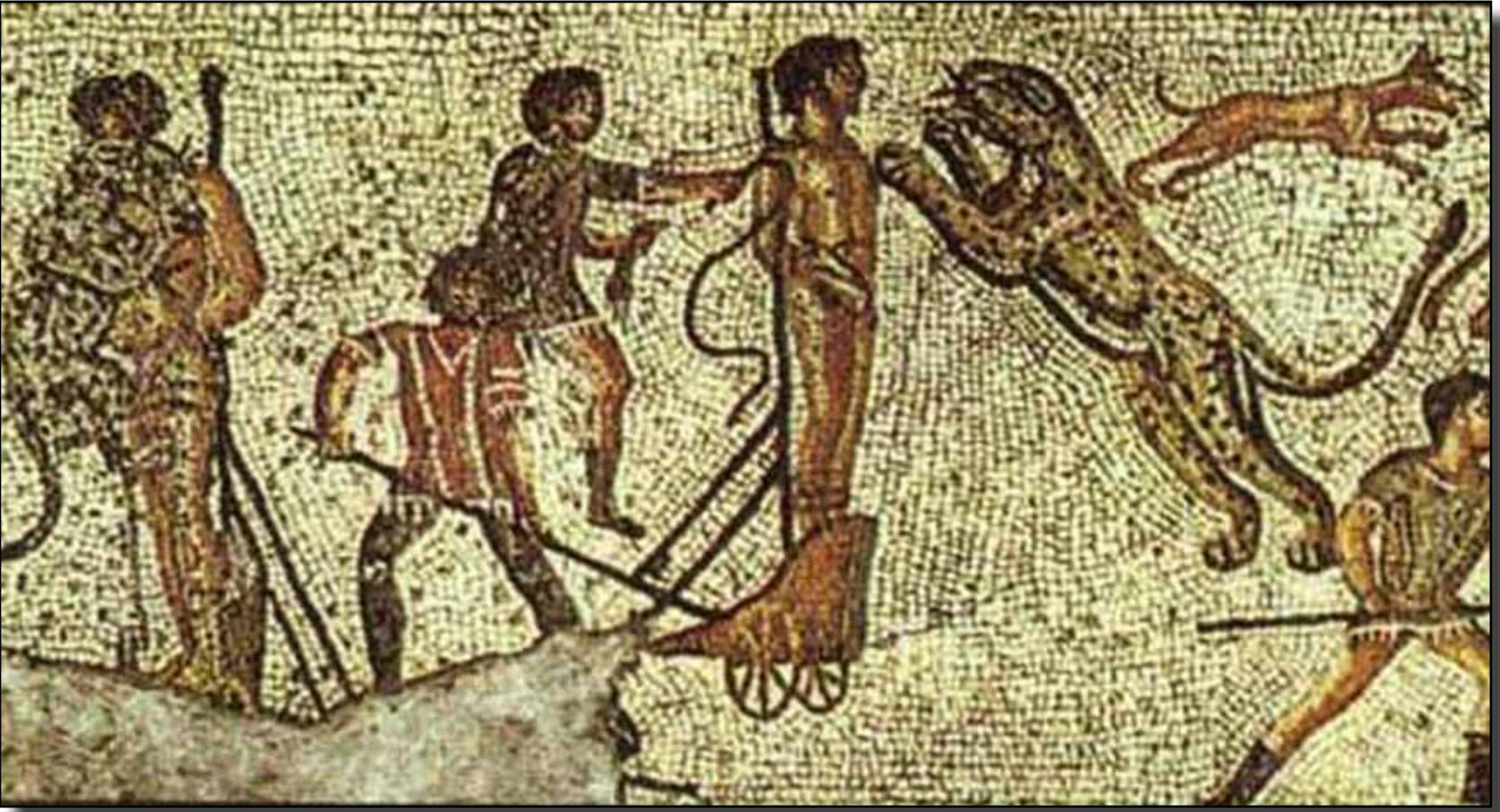
İmparator Domitianus kendi gergedanı ile çok iftihar duyardı, bu yüzden onun resmini madalyaların üstüne koydurmuştur. Trajanus'un 11.000 hayvanı bulunmaktaydı; bunların bir kısmı deve gibi ehlî hayvan-

lardı. Commodus'un bir zürafası ile birçok gergedanı vardı, Caracalla'nın zebra-ları ve evcil hale getirdiği aslanı meşhurdu.

İmparator Elagabalus'a gelince, aklî dengesi bozuk olan bu hükümdar köpeklerini kaz ciğeri ile besledi. Aslanlarını ve leoparlarını doğal silâhlarından mahrum ettikten sonra yanında saklardı. En büyük zevki, misafirlerinin yânına, örneğin bir ziyafet sırasında, ansızın çıkarıverdiği bu vahşî hayvanlardan onların korku ve telâşa kapılmalarını seyretmekti. Çünkü bu kimselerin, daha önceden bu hayvanların kendilerine zarar veremeyecek durumda olduklarından haberleri olmazdı. O zaman sapık hükümdar onların haline katıla katıla gülerdi.

Vahşî hayvan dövüşlerini gösteren bir mozaik.

Leopar figünlü bir mozayik

Bazen de dostları sarhoş olunca, onları sarayda alıkoyar ve geceleyin misafirlerinin odasına aslanları, leoparları ve ayıları salıverirdi. Sabahleyin, ya da daha kötüsü gece yarısı uyanıp da yanı başlarında bu korkunç hayvanları bulan kişilerin ne hale gelebileceğini düşünmek güç değildir. İçlerinde korkudan ölenler bile olurdu... Atlarına yedirmek için Apameia'dan (şimdiki Aydın, Dinar ve Mudanya yöreleri) getirttiği üzümleri ahırlarına gönderirdi. Aslanları ile diğer hayvanları-

nı papağan ve sülün etiyle beslerdi...

Bundan daha az tuhaf diğer tutkular da, özel surette yetiştirilmiş vahşi hayvanları süsleyip imparator arabalarına koşturmak. Bu cümleden olarak, aslanlar bugünkü kaniş cinsi köpeklerle benzer şekilde kırpılırlar veya yeleleri altın tozu ile pudralanır, şatafatlı süslerle bezenmiş koşturmacı kılımları kullanılırdı.

Marcus Aurelius aslanlar koşulu arabası ile Roma sokaklarında gösteriş yapmaktan büyük zevk duyardı.

Elagabalus da aynı şeyi yapardı ve dört koşumlu arabasına aslanları, kaplanları veya geyikleri koşturdu.

CRASSUS'UN MORİNA BALIĞI

Cumhuriyet devrinin sona ermesinden itibaren ve özellikle imparatorluk çağında Romalıların ekonomik hayatı büyük bir zenginliğe kavuştu. O kadar ki, bir çoğu, yapmakta oldukları lüks villalarından özel hayvat bahçeleri bile meydana getirebildiler.

Arenada bir vahşet sahnesi.

Roma Kolezyumundaki Berberi Aslanı

Fakat işin doğrusu, bu bahçelerin asıl görevi, ev sahibinin sofrasına nefis ve leziz av etleri sağlamaya yarmaktı. Oralarda ayrıca her türlü kanatlı hayvanlar ile balık havuzları bulunurdu.

Başlangıçta, sadece tavşanlar, geyikler, sincaplar, yaban domuzları veya yabanî koyunlar bulunurdu bu bahçelerde ve hayvanlar, yemek saati geldiği vakit çalınan bir müzik âletinin sesini duyar duymaz bir araya gelmeyi öğrenecek şekilde yetiştirilirdi.

Lâtin yazarı Varro şöyle bir olaydan bahsetmektedir: "Zenginlerden Hortensius'un evinde ziyafet veriliyordu. Sofra, bahçenin ortasında yüksekçe bir yere kurulmuştu. Yemek sırasında, hizmetçinin biri elindeki borazanı çaldı. Bunun üzerine bir de baktık ki etrafımıza hemen bir sürü geyik, sincap, yaban domuzu toplandı." Varro sözlerinin devamında bu manzarayı büyük bir sirk numarasına benzetiyor. Yani şöyle böyle, zamanımızın fotoğraf çekme safarisi gibi bir şey...

Bu bahçeler, zorunlu olarak epeyce geniş ve oturulan evlerin uzağında olurlardı. Bir ormana yakın olma-

larına dikkat edilirdi.

Bunlar içinde en acayibi. Glirarim dedikleri bir bahçe şekli idi. Burada tarla faraları beslenirdi ve bu küçük hayvanlar meşe palamudunu çok sevdikleri için bahçeye meşe ağaçları dikilirdi. Bahçenin ortasında tarla faralarının yuvaları bulunurdu ve kaçmasınlar diye oldukça yüksek ve etrafı kaygan bir yere yapılırdı bu yuvalar.

Glirarium ne kadar dar olursa olsun o kadar iyiydi. Zira böylelikle bu küçük hayvanların bir an önce semizleyip birer minik yağ topu haline gelmeleri sağlanırdı. Zaten daha çabuk şişmanlamalarını temin için meşe palamutlarının yanına kestane ve cevizler de ilâve olunmaktaydı. Tarla faresinin eti çok aranırdı. Bir çeşit konservesi ise çok makbul bir yiyecek sayılırdı.

Bir de ayrıca Cochlearium denilen bir yer vardı ki, orada salyangoz üretirlerdi. Devamlı olarak bir çeşit bahçe süzgecinden yağmur şeklinde fişkırtılan su, burayı serin-

tutardı ve salyangozlar defne yaprakları ile beslenirlerdi.

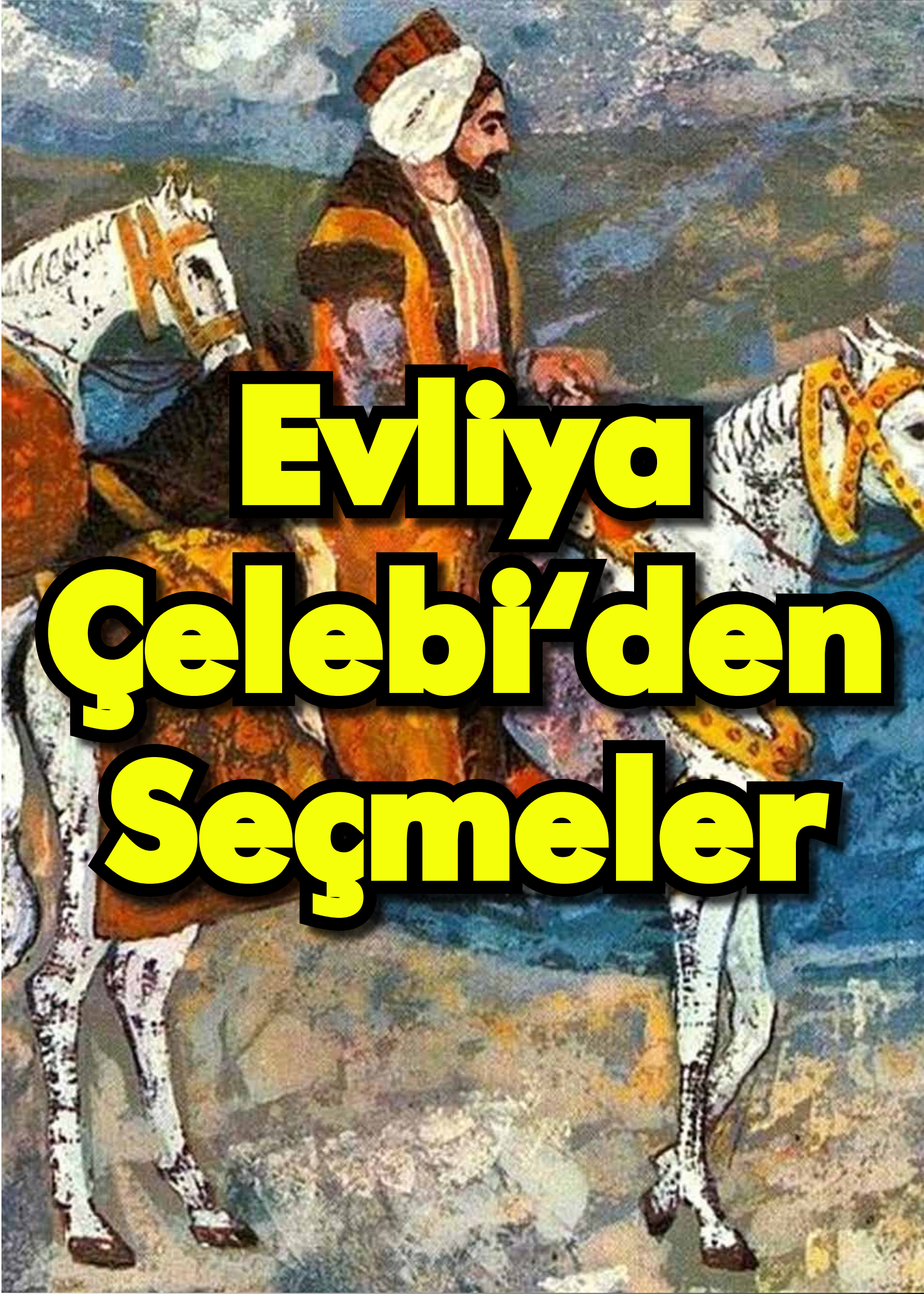
Balıklar için yapılmış büyük havuzlar daha az önemsiz değillerdi. En ünlüleri Napoli körfezinde bulunmaktaydı. Bunların içinde Lucullus'un havuzu başta geliyordu. Çünkü Licinius Lucullus o devirde, ağzının tadını bilmekle de şöhret yapmış bir siyaset adamıydı. Evindeki esirler havuzda bulunan tekir balıkları ile morina balıklarını devamlı bir şekilde küçük balıklarla beslemek zorundaydılar. Onun için işleri güçleri hep küçük balık yakalamak, aynı zamanda sözünü ettiğimiz büyük balıklara esmer ekmek, tuzlu balık, incir, dövülmüş badem ve beyaz peynir gibi besinleri atmaktı.

Bazı kimseler, bu balık sevgisini bir ihtiras haline getirmişlerdi. Senator Crassus sevgili morinasına küpeler ve inci kolyeler takacak kadar işi ilerletmişti. Fakat o balık da ismi ile çağrılınca gelip onun elinden yiyecek almasını biliyordu. Anlatıldığına göre, balığı öldükten sonra Crassus onun ardından yas tutmuş ve günlerce ağlamıştır.

Büyük Roma uygarlığının çöküşünde ve son bulmasında elbette ki hayvanların böyle insafsızca katledildiği görkemli ziyafetlerin ve sefahat hayatının payı fazladır. Özellikle Cicero bundan hiç şüphe etmemektedir. Dostu Pomponius Atticus'a bu konuda şunları yazıyor: «Bizim prenslerimiz, havuzlarında tekir balıklarına elleriyle yem yedirince parmakları göğşe değmiş sanıyorlar ve devlet işleriyle zerrece alâkadar olmuyorlar. Oysa bir gün Cumhuriyet ortadan kalktığı vakit, onların havuzlarının baki kalacağını zannetmeleri için mutlaka deli olmaları lâzım.»

Roman Orpheus vahşi hayvanları evcilleştiriyor

Evliya Çelebi'den Seçmeler

XVII.

yüzyılda yaşamış büyük yazar ve seyyah olan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden bazı seçmeler

Konya'nın kurucusu, Yunanlılar'dan Vanuvan Tarihi sahibine göre Harkılan oğlu Aleksandtran oğlu Nişan'dır. Sonra Hazret-i Ömer'le mektuplaşan meşhur Kayser, ikinci defa onarmıştır. Buraya Muhammed Ümmeti'nden ilk gelen Selçuklular'dan Âlâeddin Keykubad'dır. Bu da Rûm (= Anadolu) Selçuklular'ındandır. Selçuklular, Mahan diyarından Danişmendoğulları'yla gelerek Azerbaycan memleketlerini fethederek amca-oğulları olan «Çobanbay» ı buraya hâkim nasbettiler. Fakat bu aralık İran'da -Ebûseid- cihangir padişah olduğundan «Çobanbay» veziri yerinde idi, Bunun çocuklarına Çobanoğulları derler. Sonra Ebûaaid bir kız meselesinden Çobanoğulları ite Pasin Ovası'nda savaştı. Her ne kadar Selçuklular ve Danişmendliler yardım ettilerse de yine Çobanlılar yıkılıp. devletleri Akkoyunlular'a geçti.

Danişmendliler ile Selçuklular ilerleyerek Sivas ve Amasya'yı zaptettiler. Danişmendliler burada Niksar (Metinde «İlgın Niksar» şeklindedir. İlgın'ın fazla olduğu bellidir. Danişmendliler İlgın'a hâkim olamamışlardır) şehrini başkent edindiler. Sonra bunların yardımıyla Selçuklular Konya'yı zaptedip orada istiklâl kazandılar ki bunların son zamanında da Osman Gazi, davul ve sancak sahibi oldu. İşte Konya Kalesi'nin üçüncü yapıcısı da Selçuk[ular'dan Sultân Âlâeddin'dir.

Konya Kalesi 569 tarihinde (12 ağustos 1173 - 1 ağustos 1174) yontma taş ile Mesud oğlu Sultan İzzeddin Kılıç-Arslan tarafından yapılmış-

tır, Sağlamlaştırarak, kalenin dördüncü yapıcısı olmuştur. Bir köşk ve dîvân hane yaptırmıştı ki o asırda kistrâların sarayından nişan verirdi. Depremden yıkılınca Selçuklu Keykubad onararak büyük bir hendek yaptırmıştı ki. derinliği 11, genişliği 50, duvar boyu 30 zirâ'dır. Dışarı katındaki hisarın duvarı çepeçevre 10.,000 germe adımdır. At pazarı Kapısı üzerine zincirlerle asılmış bîr kuru at kafasına gem vurup, ibret olsun diye koymuşlardır. Binici olan bu memleket ahalisine öğüt için konmuştur. Yani avrata ve ata güvenmeyip at, kuru kafa bile olsa başından gemi eksik etmeyerek yuları ve dizgini eksik etmeyesin demektir.

İç kalesinin büyüklüğünü bilmiyorum. Bu kale Selçuklular zamanında 12 kapılı idiyse de, Osmanlılar eline geçtikten sonra 4 tanesi bırakılıp,

ötekiler kapatılmıştır. Dört köşesi beyaz mermerle türlü türlü hendesî çizgilerle süslü, kubbeli ve sanaîkârane bir kaledir. En sonra Gıyâseddin oğlu Sultan Âlaeddin yeniden yaptırmıştır. Sonra Erzurum taraflarında yağma ve çapul çoğaldığından intikam almak üzere iken babası merhum olmuştur.

Anadolu Selçukluları'nın sonu bu Âlâeddin'dir. Hepsi 14 padişaktır. 699 tarihinde Ertuğrul Beğ'in oğlu Osman Beğ hutbe okutup sikke kestirerek emîr olmuştur. Bu Konya yöresi Karacaman oğulları'nın ellerinde kalıp, Kosova savaşında Hudavendigar Gazi şehid olduktan önce itaatli olan Karamanoğulları dahi isyan etmiştir.

Bunun üzerine 792 tarihinde (= 20 aralık 1389 - B aralık 1390) Yıldırım Bâyezid Han, kalabalık askerle yıdırım gibi gelip, Konya kalesini âmân

Konya'da Alaattin Camii'nin bir gravürü.

zaman vermeyerek fetheyleti. Böylece Seiçuklular'ın eski mülkü Konya dahi, Osmanlı şehirlerinden oldu. Kanuni Sultan Süleyman Han yazdırış üzerine şimdiki hâlde Karaman Eyaleti adıyla başka eyâlet ofup, paşa karargâhıdır. Paşasının hası 660.070 akçadır. 2.000 askerle eyâleti idare edip 50.000 kuruş tahsil ederek gider.

Bu eyâletin Hazine Defterdarı, Defter Kethüdası, Defter Emîni. Çavuşlar Kethüdası, Çavuşlar Emîni vardır. Eyâlette, 1 sancak vardır. Pasa şehri olan Konya Sancağı'ndan başka «Kayseri», «Niğde», «Yenişehir», «Kırşehir», «Akşehir», «Aksaray» sancakları vardır.

Zeametleri 68, tımarları 2.111 tane. Defterdarının hası 65.000, Defter Kethüdası'nın hası 6.500'dür. Tımar Defterdarı da böykecedir. Alaybeğisi. Çerihaşısı. Yüzbaşısı vardır. Bu eyâletteki tımar ve zeamet sahipleri, seferde, Cebelileri ile Paşasının askeriyeye 12.000 seçme kılıç askeri olur Savaşta bir tımarlı bulunmasa, tımarı başkasına verilir.

Konya, 500 akçalık mollalıktır. Nahiyelerinden kadısına yıllık, adalet üzere 20 kese hasıl olur.

Mezhepleri hep Hanefî'dir. Nakıybül-eşrâfı ileri gelenleri, bilginleri, dindar adamları vardır. Mevlevi dervişleri de çoktur Asker tayfası çok olduğundan Sipah Ketkudâ Yeri ve Yeniçeri Serdarı yerine bir azametli Yeniçeri Çavuşu ve Muhtesîb Ağası, 3 yerde Şehir Naibi ve Şehir Subaşısı. Bac Alıcısı (Metinde «Pâçdar». Bunun «bâcdâr» yani baş alıcı = vergi toplayıcı demek olacağını sanıyo-

ruz), Kale Dizdarı, 40 tane büyüklü küçüklü topu, yetişir derecede cebehane vardır. Toplu bakışla, mâmur bir şehirdir. Bu büyük şehir. Meram Dağı'nın doğusunda düz bir ovada olup dağa bir saat mesafedir.

CAMİ VE MESCİTLER

Camilerinin en eskisi iç kalede «Birinci Sultan Alâeddin Camii» dir ki, dil ve kalemle anlatılamayacak kadar sanatkârane bir camidir. Lâkin iç kalede olduğu için cemaati kalmamıştır. Bu iç kala, yüksek bir yerde olup. mükellef ve mükemmel cebehane ve topları vardır. Bu kalenin doğu ve kuzey yönleri ova ile bir gölgeğizdir. Konya'dan geçen bütün pınarlar bu göle dökülür.

«Sultan Süleyman Han Camii» birer tabakalı iki minareli, geniş haremli, has kurşunla örtülü bir camidir.

Konya'nın mescitleri de çoktur.

Dârütedrislerinin en meşhuru «Nalinci Medresesi» dir. 11 tane dârülkurrâsı, 3 tane dârülhadîsi vardır. Sıbyan mektepleri 170 tane. Her yıl hediyesi verilen 40 kadar tekkesi vardır. En meşhuru «Şems-i Tebrîzî Tekkesi» dir. Yüksek bir kubbe altında olup, orada dahi Mevtana âyini yapıhr, Mahkemeye yakın, eski bir tekkedir.

Çeşmeleri de çoktur. Kaynakları hep Meram Dağı'nda olup, taksim kubbesinden gelir. 300'den çok sebili vardır 11 tane aşevi olup nimeti her zaman bol olanları «Mevlârîâ Tekkesi İmareti» ile «Sultan Süleyman Han İmareti»dir.

Hamamlarının en meşhuru

«Âstâne Hamarm» olup eski tarzda, süyu güzel bir hamamdır. Kale içindeki «Sunkur Hamamı» da böyledir. Vilâyet ilerigelenlerinin söylediğine göre bütün saraylarında 80 kadar saray hamamı vardır. 340 kadar bağlı bahçeli, akarsulu sarayı vardır. Paşa Sarayı rneşhurdur.

Hanlarından, Atpazarı Kapısı dışında. Bağdad Fâtihî'nin annesi Köşem Sultan'ın yaptırdığı büyük han meşhurdur. 26 tane bekâr hanı vardır. Bedesteniyeye birlikte 1.900 dükkânı vardır. Yüzlercesi mâmur olup kargir yapılarıdır.

Kargir yapıları ve demir kapılı kanatlarla kurulmuş kursun örtülü bedestenindeki zengin tüccarlarda bütün dünyânın kıymetli malları bulunur. Sipah Pazarı. Saraçhanesi. Tahtelkilesi mâmur ve süslüdür.

Havasının ve suyunun güzelliğinden, bütün halkı sağlam ve güçlü yapılıdır. O kadar çok yaşarlar ki, kuvvetleri gitmiş. ömrü yüz yetmişe yetmiş, gücü kuvveti bitmiş olduğu hâlde yine de dinç olurlar. Bilginleri akıllı, efendi, asil. olgun kimselerdir.

Konya'nın helvacı ve berber gençleri meşhurdur.

Eşrafının en başta geleni Hazret-i Mevlânâoğlu Halim Çelebidir. 20 kadar Eflâtun ve İbni Sina'dan nişan verir usta doktorları vardır. Konuştuğumuz adamlar içinde duası kabul olanlar vardır.

Asker tayfası hep samur kürk ve kıymetli kumaşlar giyer. Bilginleri türlü türlü soflar ve molla kumaşları giyer. Sanat sahipleri hep Mevlâna muhibbi olduklarından Mevlevi külahları üzerine Muhammedî sarık sarırlar.

Ahali hep Türk'tür. Güzel konuşan kimseleri vardır (Evliya Çelebî, "Güzel konuşan kimseler" derken, edebî ve terklpli Osmanlıca'yı konuşanları kasdetmektedir). Gayet doğru ve yabancı doslu kimselerdir. Suyu ve havası herkesçe övülür. Sabah vakti esen esintiden insan taze hayat bulur.

Kale dışında, suyun taksimi için bir kubbe yapılmıştır. O kubbede 366 lüle su üleştirilip şehrin cami. mescit, han, hamam ve ileri gelenlerin saraylarına hep oradan su gider. Kaynağı Meram Dağı'ndadır. 2.700 su

Konya'da Horozlu Han'ın eski bir fotoğrafı.

kuyusu vardır ki, bostanlar suvarılır ve bütün bitkiler bu sayede büyür. Şehir, beşinci iklimin ortasında olup, yazı, kışı itidal üzeredir.

7 tünü taneli buğdayı olur. Devediş denenen bir iyi cinsi vardır ki, ancak Şam civarında bulunur. Fakat arpası çok yağlı olduğundan ata çok vermekten çekinmek lâzımdır. Tahıllı ve otları çok, tarlaları çok, bereketli bir şehirdir.

Kuyumcuları, külâhçıları, terzileri, berberlerli meşhurdur. Fakat debbağları, Osmanlı ülkesindeki debbağların en ustalarıdır.

GEZİNTİ VERLERİ

Meram Dağı'nda mavi renkli bir çiçek olur. Debbağlar, onunla deriyi muamele edip gök, sarı, turuncu, kırmızı sahtiyan yaparlar ki, Arap ve Acem'de maruftur

Yiyeceklerinden beyaz ekmeği, kâhisi (Kuru boğacanın bir çeşidi), çöreği, ballı böreği, helvasının çeşitleri, zülbiyesî (Bir nevi hamur tatlısı. Kelime Arapça «zulûbiyye» deri alınma olacak), pandrsi (Tatlılar arasında sayıldığına göre bunun da tatlı olması gerekiyor. Belki de bizim pandispanya dediğimiz, bugün kalmayan şekerli ve yumurtalı ekmektir), pişmanisi (Bugün «pişmaniye» dediğimiz tatlı), tahinesi («Tahniye» şeklinde de okunabilir. Herhalde tahinle yapılan bir tatlı meşhurdur. Ama sabunîsi (Sabuniye denenen nişasta helvası) ile canım beyaz halka çinişini (Undan yapılmış, halka şeklinde bir tatlı olduğu anlaşılıyor) âşıklar yedikleri zaman lezzetinden damaktan iki şak olur.

Hususi Heivacı Çarşısı vardır. «Konya'da adama helvayı döverek yedirirJer» meseli meşhurdur.

Yemişlerinden Meram Dağı'nda «kamerüddöve» (Arapça «devlet ayı demektir» ve «kamerüddin» (Arapça «din ayı demektir» adıyla iki türlü kayısı eriği olur ki, Şam'ın Hama kayısından lezzetli, sulu ve tatlıdır. 20 türlü armudu, kirazı, dorakısı (Dorak veya dorakı süzüne yoğurt ve yemiş sularına verilen ad), üzüm sarması, badem kırması olur. Yerinin tabiatı dolayısıyla buralarda limon, turunc, nar, incir, zeytin gibi yemişler olmaz.

Herkes ve bütün seyyahlar,

Konya'nın gezinti yerlerini, ovasını överler. Gerçekten ben de, yirminci seyahatim olan bu seferime kadar böyle bir ova görmedim. Bütün serhaddinde Peçuy, Sirem şehrinin kale ardındaki Baruthane mesiresi, Kırım Yarımadası'nın Sudak Bağı, İstanbul'un 170'ten ziyade bahçe ve gülistanları. Malatya'nın Aspuzu'su, Tebriz'in Şah-ı Cihan Bağı bu Konya'nın Meram mesiresinin yanında bir çimenlik bile değildir. Velhâsıl arifler sultanı Ceiâleddîn-i Rûmî Hazretleri'yle 77 tabakalık büyük evliyaların teveccühüne nazhar olmuş, gönül alıcı bir şehirdir. 9.000 kadar bağ ve bahçesi vardır. Bu yerlerin yabancısı birisi, bu bağların içine girse kaybolur, gider. Güzel sesli kuşların nağmesinden insan taze hayat bulur.

Konyalılar çoluk çocuklarıyla 8 ay Maram'da oturup zevk ederek felektten kâm alırlar. Meram'da nice bin bağ evleri ve kulübeler, cami, mescit, han, hamam, çarşı ve pazar yerleri vardır. Ahâlisinin Konya'ya gelmeye hiç de ihtiyaçları yoktur.

KONYA'DAN SONRA

Konya'nın doğusunda, üç konaklık yerde Aksaray vardır. Kiblesinden Kafiriyan kalesini geçip Lârende kalesine varılır ki, gerekli bir konaktır. Güneyinde Adalya (= Antalya) ve Alâiye (= Alanya) iskeleleri olup ikişer konaktır.

Konya şehrinde kalkarak kible yönünde 8 saatte İsmail kasabasına geldik. Konya Karapınarı kasabasında menzil aldık. Rumeli'de dahi «Kırkkilise Karapınarı» olduğu için buna Konya Karapınarı derler. Konya toprağında ve kazası içinde hâkimliktir. Suyu ve havası güzel, bağ ve bahçeleri has, şirin bir kasabadır. Çarşı içinde «Süleyman Han Camii» vardır Kurşunlu, büyük bir yapıdır ki, Mimar Sinan'ın eseridir. Bundan başka mescitleri, 3 tekkesi. sihyan mpektebi, müzayede çarşısı vardır. Buradan 9 saatte Ereğli'ye geldik.

Osmanlı ülkesinde gezdiğim 11 yerlerde 4 Ereğli vardır. Biri Rumeli'de, istanbul civarında, Silivri ile Tekirdağ arasında Tekirdağ Ereğlisi olup. büyük limanlı, eski bir kaledir. Biri Karadeniz kıyısında Bar-

tın şehri ile Akçaşar arasında Bartın Ereğlisi dir. Biri «Saruhan Ereğlisi» olup gitgide harab olmaktadır. Bir de bu Karaman Ereğlisi olup, gündün güne mamur olmaktadır. İlk kurucusu Nuh'un oğlu Sam'dır. Sonra kalesini, Ebubekir'in hilâfeti sırasında korkudan Kayser Herkil (= Heraklius) yapıp, adını «Herakliye» koymuştu. Sonra 484 tarihinde (= 23 şubat 1091 - 11 şubat 1092) Sultan Âlâeddin bu kaleyi kuşatıp büyük bir savaşla fet ederek bütün yaralıları Peygamber Pınarı'nın başındaki çamurdan sürünce, o çamur hepsinin yarasını iyileştirmiş, er gill, yani er çamuru (Git, Farsça çamur demektir) demekten bozma olarak Ereğli adıyla güzel bir şehir olmuştur. Sonra, halkı isyan ettiğinden Fâtih Sultan Mehmet, kalesini alarak, âsiler sığınmasın diye, yer yer yıktırmıştır. Bir tepe üzerinde beşgen şeklinde sağlam yapılı güzel bir kaledir, içinde Dizdar'ı, neferleri, cebahanesi yoktur.

Gazi Fâtih'in yazdırması üzere Karaman Eyâleti'nden hariç, Mekke ve Medine evkafı bir şehirdir, İstanbul'da Dârüssaâde Ağası, Padişahi kanunu üzere bu işin nâzındır. Onun tarafından gösterişli bir ağa, 100 atlı ile idare eder. Karaman Paşası'nın adamları asla karışamaz. Bir de, şerî hakimi olup 300 akça pâyesiyle durur. Mâmur nahiye ve köyleri vardır. O nahiyelerden yıllık 7 kese hâsıl olur.

Kethüda Yeri, Yeniçeri Serdarı, Muhtesibi, Şehir Naibi, Şehir Subaşı ve su taksiminde Su Ağası vardır. Su Ağası olmazsa, gece gündüz kavga eksik olmaz.

Zira bu şehir. Peygamber Pınarı Dağı dibinde olup, doğu, batı ve kuzeyi Herkil Ovası sayılır. Bu ferah yerde ise 6:000 kadar bağ, bahçe ve tarla vardır ki, hepsi buradan su verilmeye muhtaç olduğundan bir Şu hâkimi vardır. Su, herkese sırasıyla verilir.

Bu şehir, büyük saraylarla süslü ve mâmûr olup her evde bir akarsu, havuz ve şadırvan vardır.

Koca Mehmed Paşa Camii, Süleyman Han'ın vezirinin camisi olup, Mimar Sinan'ın yapısıdır. Şehrin birkaç mescit ve tekkesi var. Hanlarından Rüstem Paşa Kervan sarayı, Mi-

Konya'da Horozlu Han'ın.

mar Sinan yapısıdır. Hamamı, çarşısı, pazarı, yiyecek ve içecekleri oldukça güzeldir. Ziyaretgâhlanndan -Molla Iskenderoğlu Abdürrahlm Efendi'nin türbesi gönül erlerinin ziyaretgahıdır

Ereğli şehri ne kadar anlatıl-sa azdır. Çünkü eski zamanda «Antakya» şehrinden sonra bu «Herki-le» yani Ereğli şehri mâmurdu. Son-ra Konya'yı Selçuklu Alaeddin imar edip, başkent edinince, bu Ereğli'nin mâmuurluğunâ halef geldi.

Karaman Ereğlis'nden kibleye gi-derek 9 saatte Ulukışlak [Bugünkü «Ulukışla-» kasabasında konakladık. Bu kasaba Karaman Eyâleti'nin Niğ-de Sancağı'nda Koca Mehmed Paşa vakfıdır. Mütevellisi hâkimdir. 150 ak-çalık kazadır. Kadısına yıllık 5 kese hâsıl olur. Sipah Kethüda Yeri, Yeniçe-ri Serdari vardır. Evleri bağlı bahçeli olup, toprakla örtülüdür. En meşhur camisi Koca Mehmed Paşa Camii'dir. Kubbeli ve minareli, haremi mermer döşeli, şirin bir carnidir. Yânında bir zaviyesi, güzel bir hamamı, büyücek

bir hanı vardır. Sanki bu han bu şeh-rin kalesidir, 170 ocaktır. Ayrıca ha-rem odahğı, develiği, 300 at alır ahı-rı, haremi ortasında büyük bir havu-zu, bir kileri, yemek verilen bir ima-reti var. Her akşam her ocak basınçta birer bakır sini ile beşer tas buğday çorbası, beşer ekmek, birer yağ kan-dili ve her at başına birer torba yem verilir. Nimeti bol, vakfı sağlam bir hayrattır. 300 kadar dükkânı vardır. Bu binaların hepsi kargir ve baştan-başa kurşunla örtülü olup, Mehmed Paşa vakfıdır.

Hayrat sahibi Öküz Mehmed Pasa adiyle tanınmış olup {İstanbul'da, bir öküz nalbandının oğlu olduğu için Öküz Mehmed Paşa denilen bu dev-let adamı, iki deîa sadrazam olmuş muktedir vezirlerdendir. Osman-lı hanedanına dâmad da olmuştur. 1620 baslarında Haleb'de ölmüştür) Haleb'te Bekriler yanında büyük bir türbede gömülüdür. Tanrı'nın esir-genliği üzerine olsun, Her yerde hay-ratı vardır ama, bu Ulukışlak hayratı-

nın benzeri Şam'ın batı ve güneyin-deki hanları müstesna olduğu hâlde hemen yoktur.

Buradan hareketle 7 saatte Ra-mazanoğlu Yaylası'na geldik. Adana Eyâleti idaresinde büyük bir yaylak-tır, Osmanlı ülkesinde 70 kadar yayla olup bsşhcaları şunlardır:

Erzurum'un arkasında Bingöl Vay-lası. Revân yakınında Ağrı Yaylası. Van yakınında Vereke Yaylası. Van ya-kınında Sübhan Yaylası, Sehzor'da Harir Yaylası, Musul yakınında Cûdi Yaylası, Mardin yakınında Sincar Yay-lası, Dlyaribekir yakınında Karadağ Yaylası, Kayseri yakınında Göğüş Yay-lası, Birgi'de Boz Yaklak, Tire Yayla-sı, Manisa arkasında Sultan Yayla-sı, Bursa'da Keşiş Dağı Yaylası, Kasta-monu Yaylası, Sinop Yaylası. Daha bu gibi birçok yaylalar.

Rumeli'de Samako Yaylası. Riyile Yaylası, Yakınında Despot Yaylası, Se-rez Yaylası. Sofya'da Vitoş Yaylası. Menlik Yaylağı. Hersek'te Çimperne Yaylası. Ayluk Yaylası, Nevesin Yayla-

sl. Bosna'da Köprüz Yaylası. Kızanlık Yaylası. Şıpka Yaylası.

Ve daha bunun gibi nice yaylalar. Bunların hepsini temaşa ettim, gezdim, Fakat Erzurum'un Bingöl Yaylası ile Adana'nın Ramazanoğlu Yaylası gibi yayla görmedim. Bunda olan Türkmen oymaklarının adlarını yazsak bir kitap olur. Buraya çoğunluk Adâna, Tarsus, Sis, Misis, Silifke ahali si yaylağa çıkar. Her birinin hudutları, kadı ve nâibleri. hâkimleri, cami ve yayla evleri, çarşı ve pazarları, han ve hamamları vardır. Yaylaya çıkan 70 kere 100.000 koyundan koyun hakkı alınır diye meşhurdur. Buradaki sular, yayla kirazları, yoğurt kaymağı ve tereyağı bir diyarda yoktur. Çarşı ve pazarı baştanbaşa çam tahtasından ve çam kabuğu ile örtülü küçük dükkânlardan ibarettir.

Murtaza Paşa Efendimiz tabiat sahibi bir zat olmakla üç gün burada zevk ve safa edip türlü türlü ot ve çiçeklerin güzel kokularıyla içimiz doldu. Atlar bile yonca ve terefil yemekten küp kadar karın sahibi oldular. Paşa'ya bu yayla halkından tamam 3.000 koyun, 7 at hediye geldi.

Oradan yine kible yönüne, yokuş aşağı, dereli tepeli, taşlık ve sarp ormanlık yerleri asıp Çifte Han Hamamı'na geldik. Küçük iki handır. Burada bir dere içinde hamamı vardır. Kagir bina küçük bir kubbe ile örtülü olup, Suyunun sıcaklığı itidal üzere olduğundan bütün yayla halkı bu ıhcada yıkanıp taze hayat bulurlar.

Çifte Han'ı ve bu ılıcağı geçip 7 saatte «Sultan Hanı» konağına vardık. Burası küçük bir konaktır. Fakat amansız bir yerdedir. Adana halkı çok defa buraya yaylağa çıkarlar. Hayat suyu gibi pınarları vardır.

GÜLEK KALESİ

Buradan yine kible yönüne, dereli tepeli, yokuş üstü yerleri asıp «Gülek» kalesine geldik. Aşağı tarafında durduk.

Bu kale sağ tarafımızda göğe baş kaldırmış yalçın kaya üzerinde bir kaledir. Mısır hükümdar Yusuf Salâhaddin'in korkusundan Ramazanoğulları bu kaleyi Gülek (Gülek veya külek bir çeşit tahta kovasıdır. Süt sağmak için kullanılır) şeklin-

de yaptıklarından halk dilinde Gülek Kalesi derler. 973 Hicrî tarihinde [= 22 temmuz u68 - 10 temmuz 1469] Fâtih Sultan Mehmed Han, Varsak eşkiyasını (Varsaklar, Güney Anadolu'nun bir Türkmen boyudur. Gayet cesur olmakla ün salmışlardır. Varsağı denen şiir şekli ve bunun ezgisi bunlara aittir. Bunlar Turgutlar'la beraber Karamanoğulları ordusunun çekirdeğini teşkil ederlerdi) bozup ellerinden fethettiği için hac yolu emniyete alınmıştır. Şimdi Adana şehri eyaletinde Kusun Kazası'nda mâmur, cebehaneli, dizdarlı ve neferleri olan bir kaledir. Lakin Sipah Kethüda Yeri ve Yeniçeri Serdari yoktur. Halkı serkeştir. Her adam kaleye çıkmaya cüret edemez. Kaleye çıkmak da güç bir iştir. Çarşı, pazar, han ve hamamdan alâmet yoktur. Ancak Fâtih'in bir camisi vardır.

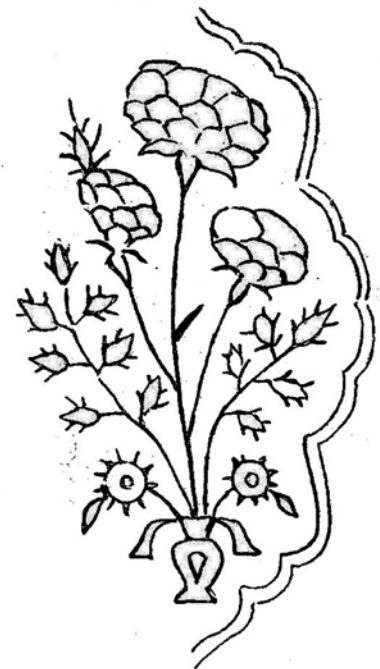
Buradan kalkıp dere ve tepele-ri, çayları yüz bin sıkıntı ve güçlkle geçip, kible yönünde, 9 saatte Çanta Hanı'na vardık. Çanta Irmağı kıyasmda olup 1047 tarihinde (= 26 mayıs 1637 - 14 mayıs 1638) Bağdad Fâthl Sultan Murad Han vezirlerinden Bayram Paşa tarafından yapılmıştır. Gayet amansız bir yerde yapılmıştır. Büyük 70 ocaklı, haremli bir handır. Ahır vardır. Toprakla örtülü, kale gibi mâmur bir handır. Dibinden akan büyük ırmak baharda asla geçit vermez. O zaman buradan sallarla geçilir. Bahardan başka zamanlarda atla geçilebilir. Gayet coşkun akar. Bu ırmak Sis dağlarından çıkarak bu Çanta Hânı altından akıp, batıya yönelir. Ak Tarsus altından Akdeniz'e dökülür. Hanın çevresindeki köylerin mandaları gayet meşhurdur. Su dağlarda kanun üzere, Osmanlı pâdişâhının top çeken 40.000 mandası vardır. Ama şimdi hesabını, hitabını Tanrı bilir Kendi biter, kendi yiter. Damgalı, damgasız, her biri Dabetü'larz'a (Kıyamette Deccal ile birlikte çıkacağına inanılan hurafe hayvanı) benzer mandalardır. Bunların korunup bakılması için yedi tane köyün halkı vergiden bağışlanmıştır. Seferde nice binini kementlerle, tuzaklarla ve kapanlarla avlayıp sefere götürerek balyemez toplar çektirirler.

Bu dağlarda kaplan da pek çok

bulunur. Bunlar manda avlamaya geldikte, mandalar, hele huğaları, kaplanları ortaya alıp aman vererek öldürürler. Bu dağlara adam bile giremez. Hattâ Murtaza Paşa büyük alayla bu dağlarda mehterhane çaldırıp giderken 7 tane manda mehterhane sesini işitince alay üzerine hücum edip, askeri dağıtmıştır. Davullar orman içinde kalıp asker bu sefer silâhla yürüdü. Mandalara saldırıp o kadar mızrak vurdukları, mandaların gövdeleri kirpi gibi olup, sayısı; kurşun dahi isabet ettiği hâlde, ruhları bile duymayıp, yine dağlara girerek kayboldular. Bu kadar mandaya Osmanlı padişahından başka padişahlar mâlik değildir.

Bu handan kalkıp, Çanta Irmağı'nı geçerek kible yönünde 7 saat gittikten sonra Adana şehrine geldik.

Burada iki gün kaldık, üçüncü gün kalkıp «Seyhan Irmağı» üzerindeki 16 gözlü büyük köprüyü geçip yine kibleye (Evliya Çelebi burada yanılıyor. Çünkü Mısır Adana'nın kiblesinde, yani güney veya güneydoğusunda değil, doğusundadır) giderek Mısır Kalesi'ne geldik. «Ebû Caferi'l - Manaûr (Ebû Caferi'l - Mansûr, Abbasî Halifelerinin ikincisi olup 75J - 775 arasında hükümdarlık etmiştir) tarafından yapılmıştır. Sonra İspanyalılar elne geçip büyük şehir oldu (İspanyollar'ın Misis'i alması na imkân yoktur. Evliya Çelebi burada Ermeni krallarının ve belki de Kıbrıs Haçlıları'nın hareketlerini aksettiriyor). Buradan kalkarak kible yönüne gidip Alçak Belin'i geçtik.

İstanbul'daki Kiliseden Çevrilen Camiler-8

Fethiye Camii ve Müzesi

H. Veysel Güteryüz
Kiliseden Çevnilen Camiler

Fatih ilçesi, Çarşamba, Kâtip Muslihiddin Mahallesi, Manyasizâde Caddesi, Fethiye kapı Sokağında bulunmaktadır.

Bu bina Bizans devrine ait Pammakaristos kilisesidir. Üç bölümden ibarettir ve manastır olarak kullanılan bu bina 1292-1294 yıllarında imparator Sekizinci Mikhael'in yeğeni Prostratos Mikhael Glabas Tarkhanio-tes tarafından yaptırılmıştır. İlk eklenti 1282 senelerinde Mikhael tarafından karısı Maria adına yaptırılmış ve bir kadın manastırı halini almıştır. Bir müddet sonra üçüncü bir ilâve görmüş ve 1456'da Patrikhane olmuştur ki, Fatih Sultan Mehmed Patrikhaneyi ziyaret etmiştir.

Fatih'ten sonra hristiyanların elinde kalan bu manastır ve kiliseyi H.860/M.1455 yılında Havariyun kilisesine bırakmayı uygun gören Patrik tarafından Patrikhane haline getirilmiş ve böylece H.995/M.1586 tarihine kadar kullanılmıştır.

D. Plugher tarafından hazırlanmış ve 1878 yılında Viyana'da Lehmann & Wentzel Yayınevi tarafından basılmış olan "Les Anciennes Eglises Byzantines de Constantinople" adlı Fransızca kitaptan aldığımız bilginin Türkçesi aşağıdadır.

"Fethiye Camisi

Pammakariste Kilisesi

Çizimlerini verdiğimiz ve tarif ettiğimiz Bizans kiliselerinin, yanı sıra, bu kilisenin sanatsal durumu belirsizdir. Diğer kiliseler içerisinde Pamma-

kariste kilisesinin en ilginç tarafı, İstanbul'un fethinden sonra, İstanbul'un ilk patriğinin saray-ikametgâhı olarak kullanılmış olmasıdır.

Kilise daha önceleri bir rahibeler manastırı idi ve birçok imparator ve prens burada toprağa verilmiştir. Daha sonraları padişah Birinci Selim tarafından camiye dönüştürülerek Fethiye Camisi adı verildi. İki sütun ile desteklenen kubbesinin mozayiklerinin çok iyi korunmuş olduğu gözlenmiştir.

Kiliseye birçok yeni eklentiler yapıldığından eski özellikleri kaybedilmiştir.

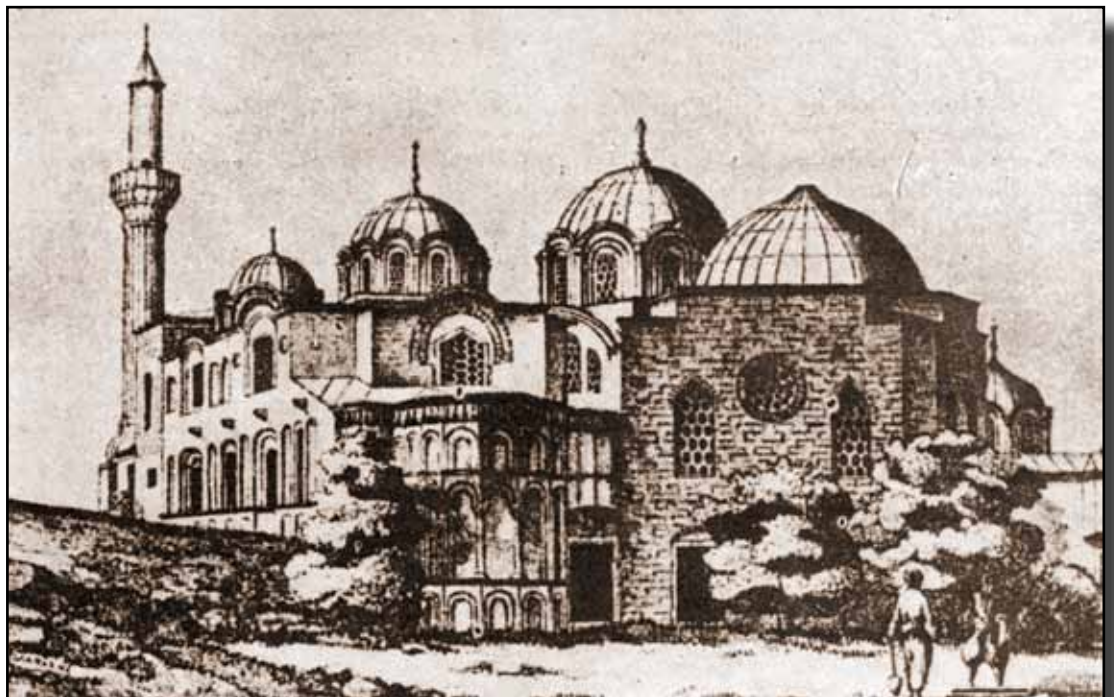
Bu kilise Haliç'i gören bir tepenin üzerinde durmaktadır."

İstanbul'un fethinden sonra, Fa-

tih Sultan Mehmed'in de ziyaret ettiği bu bina, Sultan Üçüncü Murad (1574-1595) zamanında alınan Gürcistan ve Azerbeycan'ın fethi anısına atfen "Fethiye" adı ile H.1000/M.1591 tarihinde camiye çevrilmiştir.

Günümüzde bina ortadan ikiye bölünerek bir bölümü müze olarak halkın ziyaretine açılmıştır. Bu müze olarak kullanılan bölüm binanın kemerli bir koridorudur ve fotoğraftan da görüldüğü gibi bu koridor üzerinde Bizans devrinden kalma bazı izler görülmektedir.

Cami olarak kullanılan bölümü ise binanın kubbesini de içeren ana ibadet kısmıdır ve mihrab, minber ve kürsü gibi camilere özü bölümlere

Fethiye Camii'nin bir gravürü.

Fethiye Camii'nin dışından bir görüntü.

İbrahim Paşa'nın damadı Kethüdâ-yı Sadr-ı âlî olan Maktul Kethüda Bey Mehmed Ağa'nındır "Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis'in -tâbe serâhu- hâtîme-i devleti olmuşlardır". Mahallesi vardır.

Anlamı:

Fethiye Camisi

Bu cami kiliseden çevrilmiştir. İstanbul'un fethinde kullanılmakta olan kiliselerden olup, 1591-92 yılında oluşan bir anlaşmazlık nedeniyle boşaltılarak, devrin padişahı Sultan Üçüncü Murad Han hazretleri camiye çevirmiştir. Vazifesi (gelirleri) Ayasofya avlusunda bulunan türbesinde verilir. Çevresinde devrin sadrazamı bulunan Sinan Paşa'nın bir medrese ve İsmihân Sultân da diğer bir medrese yaptırmışlardır. İç kapısı yanındaki çeşme ile dış kapısı yukarısındaki büyük okul Maktul (idam edilmiş) Dâmât İbrahim Paşa'nın damadı Sadrazam kethüdası olan Maktul (idam edilmiş) Kethüda Bey Mehmed Ağa'nındır. Sultân Üçüncü Ahmed'in sonunun gelmesine neden olmuşlardır. Mahallesi vardır."

Son cemaat yeri olmayan caminin iç alanı 550 m² olup bahçe ve avlusunun alanı ise 1200 m²'dir.

Cami, kuzeyden güneye beş bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde kemerler ve bunlar ile kubbenin dayanağı olan kaba sütunlar bulunmaktadır.

Bu sütunların bir kısmı köşeli, diğer bir kısmı da çeşitli boyutlarda ve biçimdedirler.

Binadaki fazladan görülen iki pencere Osmanlılar tarafından açılmıştır.

Öte yandan binadaki mozaikler ca-

de sahiptir.

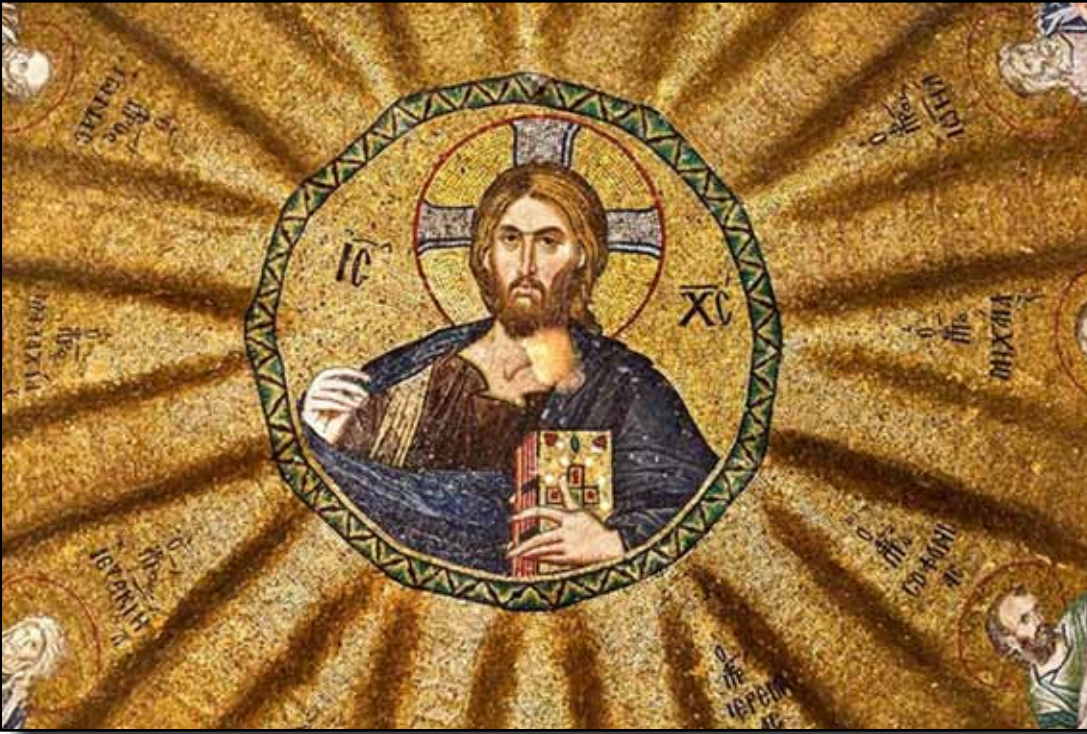
Hadikatü'l Cevâmî'de Fethiye Camii ile ilgili olarak aşağıdaki notlar bulunmaktadır:

6- FETHIYYE CAMI'I

Câmi'-i mezbûr kilisadan münkalibdir. Hîn-i fethde ibkâ olunan kiliselerden olup, bin târihinde vuku' bulan bir niza' üzerine yedlerinden ahz olunarak, sultân-ı zemân Murâd Hân-ı Sâlis hazretleri câmi'-i şerîfe tebdil eylemiştir. Vezâyîfi Ayasofya-i kebîr haremînde vâki' türbesinde verilir. Ve havlısında sadr-ı a'zâm-ı vakt bulunan Sinan Paşa'nın bir medrese "ve İsmihân Sultân bir medrese bina eylemişlerdir" Ve iç kapısı ittisâlindeki çeşme ile bâb-ı haricî fevkindeki âlî mekteb Maktul Dâmâd

Caminin içindeki frebklerden biri.

Camini içindeki Hz.İsa figürü.

minin sağ tarafındaki ek bölümündedir ve 13. ile 14. yüzyıllara ait İsa ve diğer azizlere ait nefis parçalarıdır. Bu binanın 1586 yılında camiye dönüştürülmesi sırasında merkez eksenini değiştirilmiş, mihrap, mermer minber ve bir de minare eklenmiştir.

Binanın doğu tarafında sekiz küçük pencereyle bir kubbe bulunmaktadır.

Ana binanın bir sıra çapraz tonozla örtülü iç kısmına gelen ve bütün ön cephe boyunca uzanan ve oradan da sahnalara geçilen büyük holü, bina camiye çevrildikten sonra yontularak altı köşeli haline getiren payeler ile iç mekâna açılmaktadır.

Kubbenin altındaki mekân üç yön-

den, tonozlu basit dehlizlerle çevrilmiştir.

Orta sahnı örten 5 m. çapındaki büyük kubbe dört kemerden, dört pendentif ile yüksek bir kasnak üzerinde kare plânlı bir kule olarak yükselmektedir.

12 pencere ile aydınlanan bu ana kubbenin kasnağı dıştan, ince yapılmış sütun demetlerine binen kademeli kemerler ve dalgalı testere dişi tuğla kornişler ile süslenmiştir.

Camini sağında bulunan minaresi ise, uzun müddet yıkık durumda kaldıktan sonra son zamanlarda tamamlanmıştır.

Câmi, Sultân Abdülmecit (1839-

1861) tarafından H.1262/M.1845 tarihinde tamir görmüş.

1938-1940'da büyük bir onarımdan geçirilmiştir.

Bu arada dış cephesindeki sıva ve badana tabakalarından temizlenmiştir.

Camini karşısında bulunan ve Mimar Sinan'ın eseri olan Sadırâzam Sinan Paşa medresesi yıktırılmış, yerine okul yaptırılmıştır.

Câminin karşısında Maktul Damat İbrahim Paşa'nın damadı ve Sadâret Kethüdası Maktul Kethüda Bey Mehmet Ağa'nın yaptırdığı "Sıbyan Mektebi" olduğu bildirilmektedir.

Camini içinden bir görünüm.

ACamini eski fotoğrafları.Camini planı.

Bir Kitap **Bahriyemizin** **Tarihçesi-2**

Orhaniye Firkateyni

**Deniz Harp Okulu, Deniz Hukuku ve
Devletler Tarihi Öğretmeni Binbaşı Mehmed Şükrü
tarafından eski harflerle yazılan ve Hicri 1308 (M.1910) yılında
Osmanlı Mürettip Matbaası tarafından basılan esiri günümüz
Türkçesine çevirerek aşağıda yayınlıyoruz.**

**Binbaşı Mehmed Şükrü
Günümüz Türkçesine çeviren: H. Veyssel Güleriyüz**

(H.1114/M.1702) yılından itibaren Ruslar Azak Denizi'nde donanma bulundurmaya başladıklarından Kerç boğazında bir kale inşa edilmiş ve önüne büyük taşlar yerleştirilerek boğaz doldurulmak suretiyle bu donanmanın Karadeniz'e girişi engellenilmek çaresine başvurulduğu gibi Portekizliler'in tecavüzlerine karşılık vermek amacıyla Basra'da birkaç kalyondan ibaret bir donanma inşasına başlanılmıştır. (H.1118/M.1706) yılında elli üçer ve elli beşer zira (yaklaşık 45-50m) uzunluğunda (6) parça kalyon birden inşa edilip donanmaya eklendi.

Kalyonlar için yetmiş-seksen kantar (yaklaşık 35-40t.) ağırlığında demirler İngiltere'den satın alınmaktayken (H.1120/M.1708) yılında humbaracı ocağından Ali Usta isminde bir usta tarafından imal edilmeye başlandı ve bunun için tersanede bir de fabrika oluşturuldu.

(H.1121 ve 22/M.1709 ve 1710) yılında (4) adet kalyonun yapımı tamamlandığında denize indilimiş ve (H.1123/M.1711) yılında Rusya devletine savaş ilan edilerek (27) adedi kalyon olmak üzere (360) adet savaş ve nakliye gemisinden oluşan bir donanma Karadeniz'e ve (8) adet kalyondan oluşan bir müfreze de Akdeniz'e gönderildi. Fakat savaşın başlangıcın-

da Baltacı Mehmet Paşa tarafından Rusya çarı Büyük Petro, ordusuyla beraber Purut Nehri kıyısındaki Felçi bataklığında (Stanileşçi kasabası yakınında) sıkıştırılınca Osmanlı Devleti'nin isteğine uygun bir şekilde barış sözleşmesi imzalanarak donanma savaştan İstanbul'a döndü.

(H.1126/M.1714) yılında Verenik'e savaş açılıp ertesi yıl ilkbaharda (100) parça gemiden oluşan bir donanma Mora kıyılarına gönderildi. Evvela Tinos adası, sonra Anapoli, Koron, Modon, Navarin kaleleri ile Çoka, Ayamavre adaları alınmış, kısaca Mora yarımadası tümüyle geri alındıktan başka Girit kıyılarında bulunan Sude, Esperlonka kaleleri de ele geçirilmiştir.

(H.1127/M.1715) yılında Avusturya devleti de savaşa katıldı. Bu sırada donanma Korfu Adası'nın fethi ile görevlendirildiğinden o tarafa gidildiğinde, (23) adet kalyondan ibaret bir Venedik donanmasına rastlanılarak beş saat savaşılmış ve bu donanma mağlup edilerek, Korfu limanına çekilmeye mecbur edilmiştir. Fakat Avusturya'ya karşı karadan mağlup olduğundan Korfu'nun kuşatılmasından vazgeçilmiştir.

(H.1129/M.1718) yılında Venedikliler, Avusturyalılar'la beraber Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'nı ablukaya almaya giriştilerse de Osmanlı Donanması bunları İmroz Adası civarında karşılaya-

rak üç gün süren savaşta yenip Mora kıyılarına kadar izleyerek çok zarar verdirmiştir. (H.1130/M.1719) yılında da Mataban Burnu önünde Venedik Donanması kötü bir hezimete uğratıldı ve aynı yıl içinde Venedik Cumhuriyeti yenilmiş, fakat Avusturya Hükümeti'ne mağlup olduğundan bir barış antlaşması imzalanmıştır.

Bu durumda bu antlaşmaların imzalanması tarihi olan (H.1130/M.1719) yılından itibaren Çeşme acı felaketinin olduğu (H.1184/M.1770) tarihine kadar Osmanlı devletinin başından geçen olaylar arasında denizde büyük bir olay oluşmamıştır.

(54) yıldan ibaret bu uzun süre içinde Osmanlı Devleti'nin ele geçirmesinin başından beri, denizde büyük rakip ve başına bela olan ve her zaman kendisiyle uğraşmaya mecbur bulunduğu Venedik Cumhuriyeti artık yıkılma girdabına ve tükenmeye doğru gitmiş ve bir başıboşlukla yolu kesilmeye başlamış olduğundan batı tarafından her an oluşabilmesi beklenen karanlık fırtına bulutlarından ağır ağır kendi kabuğuna doğru çekilerek gözlerden kayıp olmalarına karşın, sanki kuzeyin buzlu ve ekşi alanlarından şiddetli ve soğuk rüzgarların ve ürkütücü kasırga bulutlarının oluşacağının başlangıcı olan bir garip sakinlik ortamında hüküm sürmeye başlamıştır.

Osmanlı devleti kıyılarında deniz fenerlerinin yapımına başlanması H.1133/M.1720 tarihine rastlamakta olup ilk olarak Bağçe Feneri (Fenerbahçe) ve sonra Kız Kulesi'nde ve H.1170/M.1756 tarihinde Ahır Kapı'da bir fener yapıldı. H.1134/M.1721 yılında üç anbarlı kalyonların çoğaltılmasına ve divanhane yıkılıp ölçü ve boyutça öncekinden üstün bir binanın yapımına ve Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) için Süveyş tersanesinde bir İnce Donanma (*) yapımı ve donatılmasına başlanıldı.

(*) İnce Donanma: Hafif ve hareketli gemilerden meydana gelen nehir veya göl donanması, filotilla. Buna "Hafif Donanma" da denilir. Bunların en tanınmışları: Uçurma, varna, beş çifte, karamürsel, aktarma, üstüaçık, çiftkayığı, brolik, celiyye, çamlıca, kütük, at kayığı, kancabaş, âyaska, işkampavya, şahtur, çekelve, kırlangıç, firkate, kalite, pergandi, mavna, grip, kadirga, baştarde vb. dir. Buharın gemilerde kullanılmasından ve zırhlı savaş gemileri yapıldıktan sonra hafif kruvazör ve gambotlardan oluşan deniz kuvvetine de "İnce Donanma" denilmeye başlanılmıştır.

H.1148/M.1735'den H.1152/M.1739'a kadar devam eden Rusya ve Avusturya savaşlarında donanmamız Karadeniz, Azak Denizi ve Tuna Nehri'nde birçok hizmetler ve yararlı işler yapmakta başarılı oldular. İlk kez olarak Rus donanmasıyla karşı karşıya gelmişse de Ruslar savaşılmaya cesaret edemeyerek sığ sularda gemilerini yakarak denize döküldüler. Bu savaşta Osmanlı devleti Avusturya'dan Belgrad'ı geri aldığı gibi Azak Kalesi'ni yıkarak, Bahr-i Siyah'ın (Karadeniz) bir Osmanlı denizi olduğunu Rusya'ya onaylattı.

O devirde Osmanlı tersanesi gemi yapımında bilim ve sanatta çok ileri gitmiş ve çok büyük ve sağlam kalyonlar yapımıyla donanmanın gücünü yabancıla-

ra karşı dehşet vermeye yetecek derecede bir gelişme durumuna getirmeyi başarmıştı.

Donanmayı oluşturan gemiler arasında özellikle kalyon sınıfından olan gemilerin çoğaltılması ve boyutlarının artırılması ve ağır toplarla donatılması konusuna (H.1115/M.1703) tarihinden sonra çok fazla gayret edilmiş olduğu ve hatta Sultan Üçüncü Ahmet Han devrinde donanma içinde üç kantar ağırlığında mermi atan toplara sahip kalyonlar bulunduğu tarihlerde yazılıdır. Üç anbarlı denilen ve bataryalarında doksanar parçadan fazla topları bulunan 61,5 zira uzunluğunda büyük kalyonların yapımına da gene aynı padişahın saltanatı zamanında başlanıldı. Sultan Birinci Mahmud devrinde ise bahriyenin gelişimine bir kat daha fazla önem verilerek donanmanın çoğaltılmasına ve düzenlenmesine çok fazla özen gösterildi.

Bu çaba ve gösterilen özennin sonucu olarak devletin deniz kuvvetleri gene genişletilerek yenilendi ise de aradan çok zaman zaman geçmeden, yani Sultan Üçüncü Osman'ın padişahlığı zamanından itibaren bahriyemiz gene azar azar zayıflayarak adım adım gerilemeye başladı.

(H.1182/M.1768) yılında Rusya devletiyle yeniden savaşa başlandı ve savaş tam olarak (6) yıl sürüp devletimiz için çok büyük ve önemli hasar olmasına sebep oldu.

(H.1183/M.1769) yılında Rusya hükümeti Kont Aleksî Orluf'un gözetiminde ve Amiral Esperidof'un komutası altına verdiği (12) kalyon ve (12) firkateyn ile asker yüklü bir takım nakliye gemisinden oluşan bir donanmayı Baltık denizinden Akdeniz'e gönderdi. Bu donanmada Ruslar'dan çok İngiliz, Danimarkalı ve Rum gibi diğer milletlerden komutan, subay ve asker olmak üzere pek çok yabancı vardı. Donanmanın görevi Mora Rumlarını ayaklandırmak

ve Osmanlı donanmasıyla boy ölçmekten ibaret olarak Mora kıyılarına ulaşmasından sonra birinci amacını kolayca yapmayı başardı. Yani Mora kıtası kanlı ayaklanma içinde yanıp kavrulmaya başladı. Ertesi yıl kapitan Hüsamettin Paşa komutasıyla (20) adet gemiden fazlasını içeren bir donanma Akdeniz'e gönderildi. Bu Paşa donanmanın büyük bir bölümünü adalar arasında bırakıp küçük bir müfreze ile Mora kıyılarına gelerek Rusya donanmasına karşı bir hücum yaptı. Fakat daha galip ve mağlup belirlenmeden önce Anapoli limanına çekildi. Ruslar bu limana hücum ettiler ve bir üç anbarlı kalyon kaybettiklerinden geri çekilmeye mecbur oldular. Ertesi gün Menekşe açıklarında bir ikinci çarpışma daha oluştu ise de havanın uygun olmamasından her iki taraf birbirinden ayrılarak, Hüsamettin Paşa donanmanın kalan kısmıyla birleşip Sakız tarafına çekildi. Sonuçta iki hasım donanma Koyun adaları civarında gene şiddetli bir savaşa başladılar. Cezayirli Gazi Hasan Bey, komuta ettiği kalyon ile Rusya Amirali Esperidof'un kalyonuna yanaşarak bütün askerleriyle bu kalyona geçtikten sonra düşman askerleriyle dehşetli bir vuruşma başladı. Hasan bey önemli bir yara aldı. Fakat düşmanını da mağlub ederek kalyonu eline geçirdi. Bu savaşta Ruslar'dan da (700) asker öldürüldü. Ancak bu arada her iki taraftan atılan el humbaraları kalyonların her ikisini de tutuşturduğundan dolayı, yapılan bu gayret yarar sağlamayıp, ateş cephanelerine yayılınca gemiler havaya uçmuştu. Amiral Esperidof ve Aleksî Orlof bir filikaya binerek kaçmış, Gazi Hasan Paşa da ağzında yatağan kılıcı olduğu halde kendini denize atarak sağ salim kıyıya çıkabilmiştir.

Bu feci durum oluşurken her iki tarafın donanmaları savaşı durdurarak sonuca razı oldular. Sonra gene savaşa başlanıldı ise de Hüsamettin Paşa daima

düşmandan uzak bulunma tedbirinde olduğu gibi diğer komutanlar da aynı hareketlerle geride kalmayı yeğlediklerinden savaştan kesin bir sonuç alınamadı ve akşamı eden Osmanlı donanması sükunetle dar ve açık olan çeşme limanına, Rus donanması da Koyun adaları kıyılarına çekildi. Moskof donanmasındaki bu yanlış hareketi gören İngiliz askerleri geceleyin limanın ağzına gelerek içerisindeki Osmanlı Donanması'na ateş ederek yakmayı başardılar. Ertesi gün de Moskoflar karaya çıkıp Çeşme kalesini ele geçirip oradaki topları donanmalarına naklettiler.

Şu mütiş felaketin oluşuna neden yalnız Hüsamettin Paşa'nın ürkekçe hatalı davranması olmayıp donanmada bulunan diğer komutanların – birkaç kişi dışında tutulunca – kıdem, derece, iktidar ve liyakat aranmaksızın alınmış ve adam kayırma ve daha birçok nedenle kaptanlık yakalamış denizcilik bilimi ve deneyimi olmayan, savaş hakkında bilgisi olmayan bir alay cahil oldukları gibi deniz askeri adı altında bulunan kişiler bile adeta zorla toplanarak bir araya getirilmiş işçi ve çiftçilerden devşirme askerler olduklarından, gemi kullanmak ve denizde savaşmak gibi bilgiler şöyle dursun hatta zor durumlarda bile ayak üstünde durabilecek güçleri bile yoktu. İşte donanmanın manevi durumu ve ruhu bu durumda olan askerleri bu halde olunca gemiler her ne kadar büyük ve sağlam olsalar da doğal olarak ruhsuz ceset gibi hareket edemez durumda olacakları ve bir işe yaramayacakları açıktır.

Moskoflar boşuna uzun zaman kaybettikten sonra boğaza hücum hoyratlığında bulundular. Fakat şiddetli bir savunmaya rastladıklarından vazfeçerek Limni Adası'nı ele geçirmek için donanmalarından asker çıkarıp kaleyi kuşatma altına aldılar. Kuşatma (60) gün sürdü. Bu

sırada yarası iyileşebilir durumda olan Gazi Hasan Bey toplayabileceği dört bin gönüllü asker ile İstanbul ve Gelibolu kıyılarını izleyerek Limni'ye gidip gece karaya çıktı ve şafakla beraber Evrlof'un kuşatması üzerine yıldırım hızıyla ansızın hücum edip Ruslar'ın kuşatmada tahkim edilmiş olan topçu ve piyade ve bahriye askerlerini, yapmış oldukları koruganlar içinde, hançer, tabanca ve yatağanlarla silahlı olan Osmanlı fedailerinden öldürerek kuşatmanın kaldırılmasını başardılar. Ruslar burayı depo ve silah deposu yapmak fikrinde olduklarından çok miktarda malveme ve savaş mühimmatı ile doldurmuşlardı. Tümü ganimet olarak alındı.

Paşanın bu yiğitliğine mükafat olarak vezirlik rütbesi ile kaptanlık verildi ve gene bu sırada İstanbul'dan (10), Olgun ve Bar taraflarından (10) adet gemi toplanarak Limni'ye gönderilerek, Hasan Paşa bu küçük donanma ile Moskof donanması üzerine hücum edip şiddetli bir savaşa tutuştu ve her iki taraf çok büyük zayıat verdikleri halde başarı Osmanlılarda kaldı ve Moskof donanması Limni civarından kovularak gönderildi. Sonuçta Gazi Hasan Paşa'nın fedakarlığı sayesinde devlet Akdeniz'de uğrayacağı saldırılardan korumalı olarak daha pek çok tehlikelerden kurtulmuş oldu.

Hasan Paşa, Rus donanmasını Limni civarından kovmayı başardıktan sonra İstanbul'a dönerek devlet için yapılması gerekli olan ve Çeşme olayında cehalet ve idaresizlik sonucu olarak elden çıkarılmış bulunan, deniz kuvvetlerinin yerine geçmek üzere sekiz adet kalyonun bir den inşasını başlattı.

Özet olarak karada da oluşan mağlubiyet nedeniyle artık savaşa devam etmek mümkün olamayacağı anlaşıldığına dola-yı (H.1188/M.1774) yılında Kaynarca antlaşması adıyla tanınan ve devletin yıkılmasının nedeni

olan antlaşmanın imzalanmasında zorunluluk görüldü.

Barış antlaşmasından sonra Gazi Hasan Paşa İstanbul'a getirttiği bir İngiliz inşaa mühendisinin katılım ve yardımıyla gemilerin donanımını tümüyle değiştirmiş ve yüksek olan kıçlarını güzel bir şekle sokarak muntazam top lomarlarının ağızlarına ve bordalarına iki sıra toplar koyarak bu gemileri İngiliz tarzına dönüştürmüş ve bu yöntemle yeniden bir çok savaş gemisi daha inşasını başarmıştır. Sonuçta geçen süre içerisinde Çeşme'de yakılmış olan donanmadan büyük ve güzel bir donanma meydana getirilmiştir.

Cezayir ve diğer Afrika vilayetlerinden, Akdeniz'in doğu kıyılarındaki halkından becerikli gemiciler toplanarak iki donanmayı bunlarla donatmış ve denizcilik ve gabyar (yelkenciler) ve armatörlük (gemi işletmeciliği) gibi hizmetler için de Akdeniz Rumlari'nı görevlendirmiştir.

Hasan Paşa gemileri onarım amacıyla karaya çekmek için tersanede bulunan bir darağacına bir ek daha yaptırdığı gibi deniz askerlerinin daima hazır bulundurulması amacıyla kendi parasından Kasımpaşa kışlasını da yaptırdı. (H.1189/M.1775). Donanmaya becerikli ve bilgi sahibi subay yetiştirmek için «Hendesehane» adıyla bir «Mekteb-i Bahriye (Denizcilik Okulu)» açıldı. Okulun programı meşhur Baron Tot tarafından hazırlandı ve bazı yabancı eğitimciler de getirilerek, görevlendirildi. Fakat her işin başlangıcında olageldiği gibi bu okulun ilk açılışında da halktan ve devlet adamlarından aleyhinde ve kötüleyen bir çok cahiller bulunduktan başka komutanlar ve deniz subaylarından bile iyiyi kötülükten ayırmaktan aciz bir sürü düşüncesiz «Bize hesap ve matematiğin ne gereği var? Hesap ve yazıp çizmekle savaş mı olurmuş?» gibi bir takım saçmalamalar ve uydurmalarla cahilce sözlerde bulundular ve akıl-

larınca sanki Gazi hasan Paşa'ya itiraz ettiler. Ancak bu sevimsiz sınıf bile askerliğin bilim ve eğitimle birlikte geliştiğini ve talim ve uygulama ile oluştuğu gerçeğini aradan çok zaman geçmeden acı acı deneyimlerle anlayabildiler. Ne çare ki bu talim yerinin güzel sonuçları olan bilim ve denizcilik sanatı henüz tamamlanmadan ve en üst dereceye gelmeden Rusya seferi oluşup, bir takım büyük felaketler ve zorluklar meydana çıkmaya, bu çalışmanın durdurulmasına gidildi ve sonradan canlandırılması konusu Sultan Üçüncü Selim Han hazretlerinin yardımlarıyla ortaya çıktı.

(H.1200/M.1785) Tarihinde devletin donanması başlıca kırk adet kalyordan ibaretti fakat Rusya hükümetiyle yakında bir savaşın oluşmasının mümkün olduğuna ve bu hükümetin Karadeniz ve Baltık Denizi'nde bir çok savaş gemisi olmasıyla beraber Akdeniz'de de ayrıca bir filosu bulunması nedeniyle deniz kuvvetleri sayıca donanmamızdan üstün olduğundan, devletçe kalyonların yüze çıkartılmasına karar verilmiş ve uygun yerlerde inşaata bile başlanılmış ise de bir yıl sonra korkulan tehlike baş göstermiş, yani Rusya devleti tarafından devletimize savaş ilan edilmiş olduğundan bu çabadan yararlanılamamıştır.

Gene bu yıl (6) adedi İngiltere'de ve diğerleri Basra ve Bağdat'da inşa ettirilerek Basra'da oldukça kuvvetli bir filo oluşturuldu.

Gazi Hasan Paşa savaştan önce donanma ile İskenderiye'ye giderek Mısır'da oluşan bir isyanı çok kanlı tedbirler ile bastırmayı başardı.

Ruslar tarafından ilan edilen savaşı izleyerek Avusturyalılar da düşmanlık gösterdiler. (H.1205 ve 6/M.1790 ve 91) yılına kadar savaş devam etti.

Savaşın devamı süresince denizde Ruslar'la birkaç çatışma oluştu. Bavaşın başında Ruslar'ın Karadeniz donanması (8) kalyon

ve (12) firkateyn ile (200) kadar şalopadan ibaret idi. Ozi [Okzakof] Kalesi önünde ince donanmamız çok fazla zayıt verdi, fakat Yılan Adası civarında oluşan savaşta Rus donanması mağlup olarak Sivastopol'a geri çekildi. Donanmamız da bu limana kadar onu izledikten sonra – limanın korunaklı omsanından içine girilemediğinden – Sinne'ye gidildi. (H.1203/M.1788) yılında büyük ve küçük (150) adet gemiden oluşmakta olan donanmamız gene Karadeniz'e çıktı. Bu seferde Ruslar'ın yalnız bir firkateyni batırılabilirdi. Ertesi yıl (200) adede yakın bir donanma ile Karadeniz'e çıkılıp gerekli yerlere filolar ayrılarak yerleştirildi. Nehl burnu civarında (32) adet Rus ve (25) adet Osmanlı donanması arasında bir savaş oluşarak her iki taraf da oldukça fazla zayıta uğradı. Ruslar dört firkateyn kaybettiler ve mağlup olarak kaçtılar. Gene bu yıl Hoca Bey (Odesa) sularında (28) Rus ve (19) Osmanlı donanması arasında bir ikinci savaş oluştu. Donanma-

nın bir kalyonu yakıldı. O gece hava fırtınalı geçtiğinden kaptanın kalyonu giderek, Ozi sularında demirli olan Rus donanmasının içine düşmüş altı saat savaştan sonra cephanesini atesleyerek rampa olduğu bir düşman kalyonuyla birlikte yanıp gitmişti.

Bu sırada Rusya hükümeti adına hareket eden Yunan eşkiyasının korsan donanması Akdeniz filosu tarafından Ziya Adası civarında sıkıştırılıp yakılarak yok edildi ve bu ada tekrar geri alındı.

(H.1205/M.1790) yılında da Karadeniz'e çıkarılan donanmamız Kalgrad sularında Ruslar'la sonuçsuz bir savaş yaptı. Her iki taraf da çok miktarda zayıta uğradı. Savaştan sonra Ruslar, Emni önünde demirleyerek gemilerini onardılar. Fakat iki adedi tamir kabul etmediğinden onları yaktılar.

Bu yıl Avuturya ile ertesi yıl da Rusya ile ateş-kes antlaşması imzalandı.

Bu sefrde donanmamızın büyük gemilerden oluşan kısmı

Rusya donanmasına galip gelecek başarı kazanmış ise de ince donanmamız sayıca az olduğundan çoğu kez mağlup olarak çok miktarda zayiata uğramış ve asker arasında oluşan bir hastalık bu zayıfatı çoğaltmıştır.

Ateş-kesten sonra Sultan Selim kendi özel kölesi olan Küçük Hüseyin Paşa'yı kaptanlık makamına getirdi. O kişi tersaneyi düzenledi ve kalyoncu topluluğunu eğitip düzene soktu ve denizcilik okulunu yeniledi ve yeniden gemiler ve toplar imal ederek bahriyenin korunmasında başarılı oldu.

(H.1213/M.1788) tarihinde Napolyon Bonapart, Mısır'ı istila ettiğinden İngiltere ve Rusya ile birleşildi. Amiral Nelson, Ebukeyr limanında Fransız donanmasını yaktığı gibi Rus ve Osmanlı donanmalarını da birlikte alarak yedi adalar (Yunan adaları) ile Preveze ve Parga kalerlerini Fransızlardan geri aldılar. (H.1216/M.1791) yılında sadrazam Yusuf Ziya Paşa ve kaptan Küçük Hasan Paşa İngilizlerin de yardımıyla denizden ve karadan bastırarak Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarttılar. Fakat daha sonra Fransa hükümetiyle dostluk antlaşması yapıldığından (H.1221/M.1805) de Rusya hükümeti Osmanlı devletine savaş ilan etti. Bu sırada İngiliz donanması da boğazı geçip İstanbul civarına kadar geldi ise de hiçbir hasar yapamadan geldiği gibi çıkıp gitti ve boğazdan çıkarken iki gemi kaybetti. (H.1227/M.1812) de Ruslar'la ateş-kes yapıldı. Bu savaşın devamı süresince Karadeniz'de önemli bir olay oluşmamıştır.

(H.1237/M.1821) tarihine kadar denizde bir olay meydana gelmedi. Fakat bu tarihte Yunan bağımsızlığını doğuran Rum karışıklığı başlamakla (H.1240/M.1824) de kaptan-ı derya Hüsrev Paşa komutasındaki donanma ile İpsara ve Sisam adaları halkını bastırdıktan sonra Misolonki önünde Rum eşkiyanın bir miktar gemiden oluşan

donanmasına rastlayıp aralarında büyük bir savaş oluştu ve eşkiya çok kesin bir bozguna uğratarak tümüyle yakıldı ve mahvedildi.

İsyanın sürmesini neden göstererek İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleri sırf iç meselemiz olan bu konuya gereksiz yere karıştılar. Mösyö Longen ve Atina'nın eşkiya gücünden kurtarılmasından sonra olaya karışarak Mora Rumları'na imtiyaz verilmesi gibi bir teklif öne sürdüler. Osmanlı Hükümeti bu teklifi kabul etmeye yanaşmadığından bu yabancı devletler (H.1243/M.1827) yılı başında Yunan sularına birer filo göndererek Mora Yarımadası kıyılarını abluga etmek haksızlığında bulundular. Mora'nın karadan ve denizden komutanlığı Mısırlı İbrahim Paşa üzerinde olup Osmanlı Donanması kaptanı Çengeloğlu Tahir Paşa ve Mısır Donanması Muharrem Bey idaresinde olduğu halde Çamlıca Adası üzerine hareket etmek üzere Navarin limanında toplanmışlardı. Bu üç yabancı devlet ile Osmanlı hükümeti arasında resmen ve şeklen ilişki olmadığı halde aynı yıl içerisinde rebiyyülevvelin başında (Eylül 1827) donanmaları dostluk içerisinde birlikte Navarin limanına girerek limanı tıka basa dolduran Osmanlı ve Rus donanması üzerine ortada anlaşılır ve haklı hiçbir neden yokken, (kendi devletler hukukuna göre mal paylaşan ve medeniyet tarihinde ebediyen silinmeyen birlikteliğe sahip olan bu devletlerin donanmaları) omuz omuza birlikte hareket ederek ansızın ateşe başlayıp dört saat içinde orada bulunan gemileri tahrip edip yakarak batırdılar. Büyük ve küçük (51) adet gemimiz kaybolup bir kısmı da karaya oturmuştu. Sadece bir gemi ile Çengeloğlu kaçarak kurtulabilmiştir.

Bu durumun oluşundan sonra bile devlet gene Mora'ya imtiyaz vermek istemediğinden dolayı bu sıkıntının devamı olmak

üzere (H.1244/M.1828) yılında Rusya hükümeti savaş ilan etti ve savaş (H.1245/M.1829) yılına kadar devam edip Edirne antlaşmasıyla son buldu.

Kaptanlık makamına getirilen Çengeloğlu Tahir Paşa, Sultan Mahmud Han'ın saltanatının sonlarına doğru Deniz kuvvetlerini çok büyük bir çalışmayla ileri götürmeye çalışarak (100) adet kalyon, firkateyn, korvet ve bir o kadar da brik, işkona, kotra gibi diğer gemileri yaparak devletin donanmasını gene mükemmel bir duruma getirmeyi başardı.

(H.1255/M.1839) 'da Serasker Hüsrev Paşa'nın düşmanlık ve çekememezliği yüzünden Akdeniz'de bulunan kaptan Ahmet Fevzi Paşa hayatından emin olamayarak donanmayı İskenderiye limanına kaçırıp Mehmet Ali Paşa'ya teslim etti.

Donanma subay ve askerlerinden bir çok milli onur ve haysiyet sahipleri sandallarla İskenderiye limanından kaçarak birçok zorluklarla karşılaşarak İstanbul'a kadar gelmişler ve bu nedenle sadakatlerini gösterdikleri takdire değerdir.

(H.1256/M.1840) 'da İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya donanmalarının birlikte yardımlaşmalarıyla Mısır olayı son bulduktan sonra donanma tümüyle İstanbul'a döndü.

(H.1269/M.1852) 'de mezheplere imtiyaz verilmesi konusu nedeniyle gene Rusya hükümetiyle savaşmak zorunlu oldu. Seferin sonunda biri Rumeli ve diğeri Anadolu kıyılarını korumak göreviyle iki hafif filo Karadeniz'e çıkartıldı. Oluşan bir fırtına nedeniyle bu iki filo birbirlerini izleyerek Sinop limanına sığınmış ve fakat gereğinden fazla orada kaldıklarından (1270) yılı seferinin (27) nci günü (29 Kasım 1853) Rus donanması oraya gelerek askerinin büyük bir bölümü karada bulunan ve limanda düzensiz bir şekilde yatmakta olan filolar üzerine ateşe başlamış ve aralarında çok şiddetli

detli bir savaş oluşarak düşmana bir çok hasar verilmiş ise de Osmanlı gemileri limandan çıkamadığından yanıp yok olmuştur. Yalnız Tâif vapuru kaçmış, fazla yara almış olduğu halde İstanbul'a ulaşarak haber vermeyi başarmıştır.

Sinop önemli olayı üzerine İngiltere ve Fransa devletleri Osmanlı hükümetinin tarafını tutup, Rusya'ya savaş ilan etmişler, daha sonra İstanbul limanına ulaşan donanmalarını Osmanlı gemileri ile birlikte Karadeniz kıyılarını korumakla görevlendirmişlerdir. Sardunya Hükümeti de daha sonra ortaklığa katılmıştır. (H.1271/M.1854) 'de Müttefik devletlerin donanması Odesa savaş limanını topa tutarak tahrip etti. Sonra ordular Kırım'a gönderilerek başlıca savaşlar bu yer üzerinde oldu ve bu arada Sivastopol da bombartıman edilerek fetih ve tahrip edildi. Osmanlı Donanması içinde bulunan üç anbarlı Mahmudiye ile Teşrikiye kapağı büyük hizmetlerde bulundu. (H.1272/M.1855) 'de Paris antlaşmasıyla, galip olarak bir ateşkes imzalanıp Rusya sorununa son verildi.

Sultan Abdülaziz Han zamanında da bir taraftan Denizcilik Okulu'nun ve tersane fabrikalarının genişletilmesi ve iyileştirilmesi ile Denizcilik Okulu'ndan mezun olan subayların bilgilerinin ve deneyimlerinin artırılması için İngiltere'ye gitmeleri ve diğer taraftan buhar ile hareketli ahşap ve zırhlı savaş gemilerinin yapımı ve çoğaltılması ve sabit torpidolara dair bilgi alınması ile bu gibi savaş araçlarının alınması konularına gayret edilerek Osmanlı devletinin donanması Avrupa'da İngiltere'den sonra birinci derecede bir öneme sahip olması sağlandı ve o devirde oluşa gelen Girit ihtilaline başlıca Yunan Hükümetine ait kişilerin kışkırtmasının neden olduğundan dolayı İzzettin vapuru ile Gamsız Hasan Bey'in yar-

dımıyla Yunanlılar'ın Girit'e mühimmat ve savaş silahlarını taşımakta olan Arkadi vapuru savaşarak zapt edilip kara askerleri ile birlikte ayaklanma bastırıldı ve (H.1293/M.1876) 'daki Rusya seferinde Osmanlı donanması Akdeniz ve Karadeniz'e hakim olduğundan Rusların denizde boy göstermelerine meydan verilmedi ve asker sevkiyatı ve savaş malzemesi nakliyatı konuları bir süre güvenle ve düzenli olarak yapılarak ordunun hareketini sağlayarak her tarafa hizmet ve yardım edildi.

Sözün kisası savaştan sonra özellikle donanmanın bir bölümünü oluşturan eski padişahların isimlerini taşıyan gemiler tersanede kıçtan kara edilecek tümüyle sökülerek yok edildiler. Tersanın önü büyük, gözden düşmüş bir harabeye döndü ve fikir ve yapımına hizmet eden kişiler aracılığıyla vatanını sevenler, haysiyet sahibi olan amirleri ve subayları bu duruma kahroldular.

Donanmanın yokluğu yüzünden Yunanlılar'ın kışkırtması ve yardımlarıyla Girit ayaklanması oluştu. Her türlü gizli hainlikler ortaya çıktı.

Bereket versin ki ordunun yardımı ve gayreti ile düşmanın gafil davranmaları ve yanlış hareketleri nedeniyle [*] bu konu beklenmedik kadar kısa bir zamanda bastırıldı. [**] Ancak donanmasızlık yüzünden halkta oluşan kırıngılık ve özellikle bir deniz devleti ile zorunlu olarak bir ihtilaf olduğunda boğaz tümüyle kapanacağından, farz için hacca gideceklerin yol bulamayacakları gibi önemli engelleri Abdülhamid düşündüğünden bir tarftan Hicaz demiryolu hattı inşaya başlandı. Bu hat ileride Anadolu hattıyla birleşerek hacıları deniz yolu ile gitmekten kurtaracak idi. Diğer taraftan da sanki donanma almak niyetinde olduğunu halka anlatmak amacıyla çeşitli fabrikalara çeşitli sistemlerde – modası

geçmiş – ufak tefek gemiler ısmarlanarak asıl yapıları, topları, sözün kisası her şeyleri başka – donanma müzesi parçası olmaya layık – bir küçük filo meydana getirilmeye teşebbüs edildi.

Bu arada eski gemilerden bazıları da sanki tamir ettirildi. Kısaca bu yüzden de bir çok çalışmalara, alımlara yol açtı. Alınan gemiler de tersane önündeki çürüklüğe çekilerek ölü gemilerin yanına konuldular.

İşte bu ve bu gibi kötü amaçlar ilahi gayretler sonucunda Abdülhamid maiyetiyle beraber perişan oldu. Osmanlı ulusu, altında ezilmekte olduğu kabus ve istibdat belasından kurtuldu. Şimdi nihayet bir gelişme alanı açıldı, eskiden gelen gururumuzla, gayret edip de ileri gidelim. Değerli amacımıza yönelik ileriye adımlar atalım.

Son

[*] *Bu yanlış hareketlerinden amaç ellerindeki kuvvetli filodan hakkıyla yararlanamamalarındandır. Eğer filolarını kullanmış olsaydılar Osmanlı ordusunun Tesevya üzerinden Selanik ve Kesendire körfezleriyle adalar denizine ve Yanya tarafından Yunan denizine ulaşan ve filomuzun himayesinden kesinlikle manrum kalan sol ve sağ kanatlarını daima ayrı bulundurarak hem savaşı bir hayli zaman için uzatmayı başarırlar, hem de adalar ve Anadolu ve Rumeli kıyılarında bir çok hasar oluşturmayı başararak devlete büyükçe yaralar açabilirlerdi. Talim başlıklarıyla torpitoları denize çıkarmak gibi gaflet ve belki de hıyanet ve askerlikteki cehalet ve deneyim eksiklikleri bu kadar büyük bir yararlanmadan hiç birini elde edememelerine ayrıca neden olmuştur. Bu fikir bizim de o istibdat düzenindeki her taraftan uğramış olduğumuz perişanlık ve her sınıf halkta görülen hoşnutsuzluk ve ümitsizliği göz önüne alarak yürütülmüştür.*

[**] *Avrupalıların Girit yüzünden gösterdikleri gereksiz cömertlik yüzünden kılıçla kazandığımız bir hakkı da kaybettik.*